

BROJ 6
GODINA XVII

NOVEMBAR — DECEMBAR
IZLAZI DVOMESEČNO

VOJNO DELO

OPŠTEVOJNI TEORIJSKI ČASOPIS

IZDAJE VOJNOIZDAVAČKI ZAVOD
BEOGRAD, Zahumska 26 — Telefon redakcije 44-981 lokali 17, 26 i 46

S A D R Ž A J

Maršal Jugoslavije Josip BROZ TITO	<i>Jačanje snaga narodne odbrane</i> — — —	3
Pukovnik Ivan FRANKO	<i>Problemi PNHB obezbeđenja snaga u neprijateljevoj pozadini</i> — — — — —	10
General-major Mitar MINIĆ	<i>Iskustva iz II svetskog rata u odbrani većih naseljenih mesta</i> — — — — —	25
General-major Aleksandar VUKOTIĆ	<i>Sredstva i metode propagande u »psihološkom ratu«</i> — — — — —	38
Potpukovnik Svetozar ŠARLIJA	<i>Proučavanje teritorije za potrebe veze</i> —	53

<i>O METODICI OBUKE U VOJNIM ŠKOLAMA I TRUPI (u diskusiji učestvuju: pukovnici dr Zdravko KOLAR, Stevo JOVANOVIĆ, potpukovnik dr Ilija MRMAK, general-major Milojica PANTELIĆ, pukovnik Vuko MIHAILOVIĆ, potpukovnik Alija LOŠIĆ, kapetan fregate Nikola HAJDIĆ i major Mirko OKLOBDŽIJA)</i> —		63
---	--	----

OSVRTI I MISLJENJA

General-major Nikola PEJINOVIĆ	<i>Sokolovski: Vojna strategija</i> — — — —	101
-----------------------------------	---	-----

IZ STRANIH ARMIJA

G. V.	<i>Neke promene u razvoju vojne misli</i> — —	113
Z. V.	<i>Problemi nuklearnog rata</i> — — — —	125
N. D.	<i>Brzina, vreme, prostor</i> — — — —	133

BIBLIOGRAFIJA

JAČANJE SNAGA NARODNE ODBRANE*

Druže Maršale, koje zadatke na jačanju naše narodne odbrane uopšte smatrate danas naročito aktuelnim?

Zabrinjavajuće pojave u međunarodnim odnosima i prijetnje miru zahtijevaju od nas da, uporedo sa stalnom i aktivnom borbom za jačanje mira, za miroljubivo rješavanje međunarodnih problema, jačamo i svoje odbrambene sposobnosti kao garanciju naše nezavisnosti i našeg socijalističkog razvitka.

Nije riječ samo o jačanju Armije već i o potrebi da se usavršavaju svi elementi naše narodne odbrane. Armija je glavni oružani dio narodne odbrane, njena okosnica. Eventualni rat bi zahtijevao maksimalna naprezanja ne samo oružanih snaga već i svih drugih faktora — cijelog naroda. Naš novi Ustav je jasno odredio zadatke i obaveze svih društvenih činilaca u pogledu jačanja snage narodne odbrane, počevši od svakog pojedinog građanina, radne organizacije, komune i republike, pa do federacije. Pa ipak, još ima pojava da se ta obaveza ne samo zanemaruje, već ima i izvjesnih omalovažavanja uloge i potrebe jačanja Armije. Ne treba ni naglašavati da iz toga proističe neshvatanje jedne od najvažnijih dužnosti socijalističke zajednice — da organizira i jača zaštitu svog nesmetanog razvitka.

U nekim općinama rad na jačanju narodne odbrane još nije dovoljno intenzivan kako bi to trebalo da bude, a ne obezbjeđuju se uvijek svuda ni potrebna sredstva da bi se on mogao nesmetano sprovesti. Iako sredstava nigdje nema napretek, moraju se uložiti ozbiljni napori da se u rješavanju tih zadataka postignu što bolji rezultati.

Posebnu pažnju treba obratiti radu Udruženja rezervnih oficira i podoficira koji ima važnu ulogu u našim odbrambenim naporima uopće. Doprinos rezervnog starješinskog kadra bio je veoma značajan u izvođenju predvojničke obuke sa omladinom, u organiziranju rada civilne zaštite, teritorijalne odbrane itd. O tome je bilo dosta riječi na nedavnom Kongresu Saveza udruženja boraca. U daljem radu neophodno je preduzeti sve mjere potrebne da se rezervni starješinski kadar dobro obuči i osposobi. To je primarni zadatak Udruženja rezervnih oficira i podoficira. Treba stalno usavršavati oblike obučavanja, više se koristiti taktičko-tehničkim zborovima, rješavanjem taktičkih zadataka i drugim prikladnim vidovima obučavanja. Druga stvar koja je značajna za rad Udruženja jeste privlačenje na aktivan rad mlađih, poslijeratnih generacija rezervnih starješina. Tome valja posvećivati stalnu pažnju jer je sve veći broj poslijeratnog starješinskog kadra.

* Intervju vrhovnog komandanta maršala Tita »Narodnoj armiji« povodom dvadesetogodišnjice lista.

Naročito treba posvetiti punu brigu i pažnju vaspitanju u školama rezervnih oficira. One moraju biti na visini u pogledu vaspitavanja mladog rezervnog starješinskog kadra. U te škole dolaze đaci iz raznih društvenih sredina, ponekad i sa lošim vaspitanjem, pod uticajem raznih elemenata, nacionalističkih ili tuđih socijalizmu i našoj stvarnosti. Bilo je slučajeva da starješina u školi rezervnih oficira liberalno gleda na takve pojave, prelazi preko njih i zataškava ih. To se nevaspitno odražava na pitomce, slabi disciplinu, slabi jedinstvo među budućim starješinama itd. Takvim pojedincima, ukoliko ih nije moguće prevaspitati, ne može biti mjesta u redovima rezervnih oficira u našoj narodnoj Armiji.

U proteklih nekoliko godina ostvareni su značajni uspjesi u opštem i organizacijskom usavršavanju naše Armije. Oni se, između ostalog, ogledaju u opremanju Armije novim borbenim sredstvima i u podizanju efikasnosti jedinica, što potvrđuju rezultati borbene obuke, a naročito zajedničke vežbe, kao najviši stepen provjere obučenosti jedinica. Koje zadatke, družu Maršale, smatrate naročito značajnim u pogledu daljeg jačanja Armije i kakve obaveze, u vezi s tim, stoje pred starešinama i vojnicima?

U vezi sa modernizacijom Armije, htio bih da naglasim da opremanje oružanih snaga savremenom tehnikom postavlja pred starješine i komande mnoge odgovornosti i zadatke, u mnogo čemu drugačije od ranijih, a u svakom slučaju znatno složenije. Nova borbena tehnika traži, prije svega, da svaki vojnik i starješina majstorski rukuje s njom. Tehnika, sama po sebi, bez ljudi koji će njom rukovati, koji će najbolje znati da je upotrebe, koji će u njenoj primjeni ispoljiti hrabrost, visoko znanje i svijest — samo je mrtvi kapital, nema borbene udarne vrijednosti. Ona ne može sama riješiti sudbinu rata. Sudbinu rata rješavaju ljudi naoružani visokom sviješću i moralom, hrabrošću i majstorstvom u rukovanju tehnikom. Tako mi moramo prilaziti savremenoj tehnici.

Danas bi bilo nenaučno i nerealno tvrditi da isključivo ljudski faktor može sve da riješi, bez obzira na tehniku. Važno je vidjeti jedinstvo ljudskog i tehničkog faktora. Iz toga slijedi da borbeni moral ljudi i njihova politička svijest igraju i danas ne manju ulogu nego što su ih igrali ranije, u našem oslobodilačkom ratu. Može se čak reći da je danas uloga moralnog faktora još više porasla. Ali, uporedo s tim, porastao je i značaj borbene tehnike kao činioca ratnih dejstava. A to znači da je danas, istovremeno sa razvijanjem visokih moralnih osobina vojnika i starješina, sa podizanjem njihove svijesti, potrebno stalno usavršavati njihovu obučenost, stručne sposobnosti ljudi da besprijekorno rukuju tehnikom koju imamo. A to znači da je potrebno do savršenstva ovladati tom tehnikom. Zato obuka i jeste najvažniji zadatak u mirnodopskom životu Armije, zadatak na kome moraju biti angažirane sve snage i svi komandni stepeni odozgo do dolje. Treba stalno imati u vidu i to da visoka obučenost i sama postaje izvanredno značajan element borbenog morala.

Savremena borbena tehnika traži veoma precizan rad svakog vojnika i starješine, svakog poslužioca, usklađeno dejstvo svake posade i posluge. A to se postiže ne samo vanrednom obučenošću, već i stalnom borbom za visoku disciplinovanost, za neodstupno izvršenje svakog naređenja, za besprijekoran unutrašnji red i organiziranost u svakoj jedinici, komandi i vojnoj ustanovi. Svjesna disciplina se, prije svega, razvija uzornom organizacijom unutrašnjeg reda i pravilnim vojničkim odnosima zasnovanim na strogo poštivanju načela subordinacije i nadležnosti. Jasno je da jačanju discipline i njenom izgradivanju i danas mnogo doprinosi lični primjer starješine, prije svega njegov vlastiti uzoran rad, njegova predanost svome pozivu, njegov besprijekoran lični izgled itd., što će uvijek biti primjer za ugled i podsticaj mlađima.

Modernizacija ima neposrednog uticaja i na rad komandi. Ona zahtijeva, prije svega, savremen, veoma operativan i kulturnan rad svake komande, izvanrednu organiziranost i uigranost komande, sve savremeniji metod i sistem rukovođenja. Bez toga se ne može nova tehnika maksimalno iskoristiti. To mora biti moderna organizacija rada, u kojoj će svako znati svoju odgovornost, dužnost i obaveze i stalno se osposobljavati da bi što bolje radio.

U našu Armiju dolazi sve više mladih starešina, oficira i podoficira, koji se sa uspehom uključuju u napore na izgradnji jedinica i Armije u celini. Da li biste, družo Maršale, hteli nešto reći o zadacima mladih starešina u sadašnjoj fazi razvitka oružanih snaga i o penzionisanju jednog dela ratnog starešinskog kadra?

Armija je organizam koji se stalno obnavlja, ne samo sa vojnicima već i sa starješinama. To je jedan od prvih zakona armijske izgradnje. Zato je penzionisanje jednog dijela naših ratnih starješina i stalno podmlađivanje starješinskog kadra neminovnost razvitka i izgradnje Armije. Zbog toga i moramo penzionisati jedan dio starijih kadrova, a to će biti neminovno i ubuduće. Ali penzionisanje ne znači isključivanje iz redova odbrane zemlje naših iskusnih i na bojištima provjerenih vojnih starješina.

Penzionisani drugovi su, u ogromnoj većini, potpuno shvatili suštinske razloge svog penzionisanja. Međutim, sa njihovim izlaskom iz Armije nije prestala i potreba za njihovim angažovanjem u radu na jačanju naše društvene zajednice. Oni treba da se uključuju u aktivan društveni rad na terenu. To je od značaja ne samo za te drugove već i za sam rad na terenu, jer je riječ o politički iskusnom kadru, o drugovima koji mogu veoma mnogo doprinijeti da se još više poboljša rad naših društveno-političkih organizacija. U stvari, ne bi smjelo biti nijednog penzionisanog starješine koji nije politički aktivist na terenu, a obaveza je političkih rukovodstava da tim drugovima u tom pogledu pruže svu moguću pomoć.

S druge strane, zadaci mladih oficira i podoficira koji pristižu iz akademija i škola u naše jedinice veoma su odgovorni. Ja bih ovdje pomenuo samo neke od njih.

Prvi je, svakako, da mladi starješina shvati da sa završetkom njegovog školovanja ne prestaje potreba za intenzivnim učenjem i usavršavanjem. Vojne škole daju mladom starješini dosta znanja i davaće ih sve više kako se bude usavršavao sistem našeg vojnog školstva. Međutim, nijedna škola na svijetu, pa ni naša vojna škola, ne može dati sva ona znanja koja su čovjeku potrebna za život, za neposredan rad, za rukovođenje. Školu treba shvatiti kao neophodnu osnovu, na kojoj dalje treba dograđivati znanja i, što je još važnije, od koje treba poći dalje u osposobljavanju za praktičan rad. A to znači da je za mladog starješinu dolazak u trupu svojevrstan nastavak školovanja u kojem treba da se stiču mnoga znanja potrebna da bi mladi oficir i podoficir postao starješina i komandir, rukovodilac vojničkog kolektiva. Zadatak je mladih starješina da podižu i svoju tehničku kulturu i tehničku kulturu svojih vojnika, da budu majstori upotrebe i primjene borbene tehnike koju imamo u našim jedinicama.

Na još jednu obavezu mladih starješina htio bih da skrenem pažnju. Riječ je o njihovoj društvenoj aktivnosti.

Svaki naš starješina je društveno-politički radnik, aktivista na terenu. Bez toga naš oficir i podoficir ne može biti kompletan starješina naše Armije. Kako će mladi oficir odgovoriti na mnoga pitanja vojnika o našem društvenom razvitku, kako će im objašnjavati taj razvitak, ako sam ne poznaje procese u našem društvu. A najbolji način da upozna te procese i kretanja — jeste da se u njih neposredno uključi. Postoje široke mogućnosti u svim našim garnizonima za uključivanje mladih starješina u rad društveno-političkih organizacija, a naročito u rad Saveza omladine. Važno je da nijedan mladi starješina ne bude van društvenog rada, jer je taj rad jedan od trajnih i čvrstih veza Armije i naroda.

Pred Savez komunista u celini, a time i pred organizaciju SK u Armiji, Osmi kongres SKJ postavio je veoma odgovorne zadatke. Molimo Vas, družo Maršale, da u vezi s tim ukazete na šta treba naročito obratiti pažnju u idejnom radu SKJ u Jugoslovenskoj narodnoj armiji.

Bogata i svestrana aktivnost komunista između Sedmog i Osmog kongresa, a naročito poslije objavljivanja pretkongresnog materijala i diskusije koja je na osnovu njega vođena, kao i sam rad Kongresa osvijetlili su mnoga značajna pitanja našeg razvitka. Osmi kongres je dao neocjenjivi doprinos utvrđivanju puteva dalje izgradnje socijalizma i razvijanja socijalističkih odnosa u našoj zemlji. Zato on predstavlja ogromnu riznicu za idejni rad svih komunista, pa i komunista u JNA. Za komuniste je sada najvažnija obaveza da ne dozvole odstupanje od duha Kongresa i angažiranje na tome da se svi njegovi zaključci dosljedno i u potpunosti ostvare.

U ostvarivanju zaključaka Kongresa od posebnog je značaja u Armiji ideološko-politički rad. Njemu je i dosada posvećivana velika pažnja, ali je neophodno da se taj rad neprekidno razvija i usavršava.

Zašto mi stalno insistiramo na potrebi tog rada u Armiji? Prije svega, zato što vojnostručna obuka i idejni rad, rad na ideološkom i

političkom obrazovanju i vaspitanju, predstavljaju jedinstvenu cjelinu. To nisu dva odvojena zadatka. To je istovremen i istovjetan rad, a ne rad na dva kolosjeka. To proizlazi iz karaktera naše Armije i iz prirode njenih današnjih zadataka. Bez idejnog i političkog osvjetljavanja vojnog djela i vojne prakse to djelo i ta praksa ne mogu se uspješno unapređivati i razvijati. Bez sistematskog, organiziranog idejno-političkog rada uvijek postoji opasnost da se upadne u praktičizam, da se stvari sagledaju jednostrano i površno. Drugim riječima, bez poznavanja društveno-političkih kretanja u nas i u svijetu ne mogu se pravilno i cjelovito razumjeti ni vojni aspekti međunarodnih zbivanja, ne može se sagledati cjelina zadataka u razvitku naše Armije.

Svaki naš starješina, od najnižeg do najvišeg, svaki komunista u Armiji nije samo vojno lice u užem smislu riječi već je, u isto vrijeme, i politički radnik, neposredni vaspitač vojnika i svih svojih potčinjenih. Zato i jeste jedna od najvažnijih obaveza svakog starješine i svakog komunista u Armiji da u isto vrijeme radi i na svojoj stručnoj izgradnji i na svom ideološko-političkom, idejnom izgrađivanju i da taj princip primijeni i u obučavanju i vaspitavanju svojih potčinjenih.

Naša Armija je nikla u oslobodilačkom ratu svih naših naroda. Zbog toga ona mora da bude trajan temelj jedinstva naroda naše zemlje. Ja sam često isticao vitalnost naših naroda, njihov optimizam i samopouzdanje, sposobnost i zrelost da razumiju teškoće i da ih objektivno cijene. Na oslobodilačkim tradicijama svakog od naših naroda izrasla je naša poznata ljubav prema slobodi, naša privrženost istini i pravdi. Iz svih tih pozitivnih osobina razvili su se hrabrost, smjelost i nepokolebljivost naših ljudi, njihovo dostojanstvo i ponos. Kada ovo danas ističem, ja želim da obratim pažnju pripadnika naše Armije, a posebno starješinskog sastava, na to da u svojim redovima njeguju i razvijaju etičke i moralne norme u duhu tih pozitivnih osobina. Socijalistička svijest, patriotizam, pravilan odnos prema tekovinama revolucije, visoka idejnost i principijelnost, neumorna društveno-politička aktivnost, stalna i uporna težnja da bi se postizali sve bolji rezultati u radu — to treba da budu osobine pripadnika naše Armije i članova SKJ, a naročito starješinskog, oficirskog i podoficirskog sastava.

Starješinsko zvanje mora se uvijek nositi časno i odgovorno, jer su starješinske dužnosti časne i odgovorne. Velika prava i obaveze koje imaju naše starješine povjerene su im isključivo za potrebe borbene sposobnosti jedinica i komandi. U tom smislu treba i shvatiti subordinaciju, disciplinu i odgovornost u Armiji. Dobar starješina ima pravilan i pravičan stav prema potčinjenima, on im je uvijek drug i prijatelj na zajedničkom poslu, ali on dosljedno zahtijeva da se zadaci izvrše potpuno i do kraja i nikada ne toleriše greške, slabosti i propuste. Zato uzoran i principijelan stav treba da bude bitna osobina svakog našeg starješine.

Osim rada na jačanju borbene gotovosti, ideološko-političkog rada i angažiranja komunista u obuci i radu komandi, mislim da je naročito značajno da se njeguje bratstvo i jedinstvo i izgrađuje i usavršava moralno-politički lik naših starješina i vojnika. Naša Armija je nikla iz revolucionarne borbe koja se vodila u ime bratstva i jedinstva naroda Jugoslavije. Zato upravo komunisti u svojim redovima moraju

kao zenicu oka čuvati i razvijati onaj isti duh i odnose koji su bili karakteristični za period oružane borbe i naš dosadašnji razvitak. Komunisti u JNA nijednog trenutka ne smiju dopustiti da u tom pogledu njihova budnost popusti; oni uvijek moraju raditi, živjeti i djelovati u skladu sa visokim principima ravnopravnosti i jedinstva naših naroda. U tom pogledu se ne smiju dopustiti ma kakvi negativni uticaji izvana, što je i na Osmom kongresu posebno i odlučno istaknuto. To stavljam na srce i ratnim i poslijeratnim starješinama, a i svim ostalim pripadnicima Armije.

Sve kvalitetnijem i organiziranijem ideološko-političkom radu, stalnom njegovanju i razvijanju najpozitivnijih etičkih i moralnih osobina naših starješina i jačanju bratstva i jedinstva treba dati značajno mjesto u idejnom radu SKJ u Armiji. To su, u stvari, prvorazredni i trajni zadaci pripadnika naše narodne i socijalističke Armije.

Na kraju bismo Vas, družo Maršale, zamolili da kažete nešto o našoj vojnoj publicistici, a posebno o Narodnoj armiji, povodom njenog jubileja.

U cjelini gledano, mislim da naša vojna publicistika zadovoljava sve šire i sve raznovrsnije potrebe naših starješina. Naravno, mogu se u tom pogledu staviti i neki prigovori, kao, na primjer, da bi nam trebalo još više studijskih obrada onih problema kojima se neposredno bavimo na izgradnji Armije i u kojima su sadržana naša bogata iskustva. Ipak, kad se ima u vidu sve ono što se radi za potrebe jedinica i starješina, što se sve šalje dolje, na raspolaganje starješinama i komandama, mislim da naša publicistika zadovoljava naše sadašnje potrebe, iako to ne znači da se ona ne može dalje razvijati i usavršavati.

Smatram da vojna publicistika nije i ne može biti rezultat samo napora redakcija. Svaki starješina treba da osjeti potrebu da saraduje u vojnim časopisima, da piše o svom iskustvu, da doprinosi razmjeni iskustava i mišljenja o raznim pitanjima. To je za nas vrlo važna stvar, jer nam ne može biti svejedno da li će jedno pozitivno iskustvo, neko uspješno rješenje biti primijenjeno samo u jednoj jedinici, u jednoj komandi, ili šire — u cijeloj Armiji. Tu ja vidim jedan od osnovnih zadataka naše vojne publicistike, a naročito naše vojne štampe, u prvom redu Narodne armije — da omogući da se najpozitivnija, najracionalnija i najprogresivnija rješenja brže prenose i iskorišćavaju. Treba zato još više usmjeriti našu vojnu publicistiku u pravcu veće saradnje starješina iz jedinica i komandi i življe razmjene mišljenja o nekim problemima koji nas zanimaju.

Još ne možemo biti zadovoljni brojem čitalaca naše štampe u cjelini, pa i vojne. Štampanje se dosta sporo širi i tu moramo, takođe, stalno preduzimati organizacijske mjere da bi se ta slabost što prije prevazišla.

Za naše mlade građane, osobito sa sela, boravak u Armiji je izvanredna prilika da se naviknu na štampu, da ona postane njihova potreba. U tom pogledu svaki starješina može dosta učiniti. A to znači da on sam mora temeljno pratiti štampu. Tu je, prije svega, vojna

štampa, ali, isto tako, i ostala štampa u zemlji. Starješina, tako reći, ne može uspješno da obavlja svoju odgovornu dužnost bez stalnog praćenja štampe.

Kada je riječ o sadržini »Narodne armije« smatram da je ona uspješno išla ukorak sa razvojem Armije. Dopada mi se što su sada napisi u listu mnogo kraći, što se više okreću životu i radu ljudi i što ima sve više i dopisa iz jedinica. Rekao sam već da je najvažniji zadatak lista obrada pozitivnih iskustava iz rada, iz obuke i vaspitanja, podsticanja najboljih, uzornih rješenja u radu, ali i kritičko pisanje o onome što je u tom radu još slabo ili površno, što nije u skladu s našim današnjim potrebama i mogućnostima. Dobro je što se list u tom smjeru orijentisao, jer to ljudi dolje od njega i očekuju. Time on najviše i doprinosi poboljšavanju rada, razvijanju inicijative i stvaralaštva, mobilisanju na kvalitetnije izvršavanje svih zadataka. Mislim da se u tom pogledu može ići i dalje.

Iz lista se vidi da je sve više naših komandi koje nastoje da i preko njega postavljaju i rješavaju mnoge zadatke i pitanja kojima se bave. Trebalo bi da to rade sve komande i svi organi. Time bi list, svakako, dobio mnogo u živosti i aktuelnosti. Uopće, naše vojne komande i institucije mogu u listu naći dosta pokazatelja i o svom radu i o onome na šta još više treba da obraćaju pažnju. A to je dokaz da list sve uspješnije odražava život u Armiji.

PROBLEMI PNHB OBEZBEĐENJA SNAGA U NEPRIJATELJEVOJ POZADINI

Opštenarodni oslobođilački rat danas je metod borbe mnogih nacija za oslobođenje od imperijalističkog i kolonijalnog ugnjetavanja. U eventualnom opštem nuklearnom ratu on će biti za mnoge narode jedan od osnovnih oblika borbe protiv često nadmoćnijeg zavojevača. Raznovrsni oblici borbe, uz aktivno učešće celog naroda na čitavoj nacionalnoj teritoriji, a posebno okupiranoj, u savremenim i budućim ratovima jesu i postaju nova dimenzija, nova komponenta na koju svi računaju, pa čak i oni koji se spremaju za agresivne ratove.

Dejstva u pozadini neprijatelja — na okupiranoj teritoriji — biće normalan i stalan vid borbe. Ona mogu po obimu i intenzitetu da dobiju značaj dejstava na frontu i pritom da angažuju znatne snage neprijatelja. Stoga su problemi obezbeđenja sopstvene pozadine, kontrola okupiranih teritorija, kao i borba protiv snaga koje dejstvuju na toj teritoriji dobili u teoriji i praksi savremenih armija značajno mesto. Razmatraju se i nastoje da nađu organizacijska, operativna i taktička rešenja ovog problema, izgrađuje se doktrina upotrebe snaga u pozadini, stvaraju se specijalne jedinice za borbu protiv snaga i za obezbeđivanje okupirane teritorije, stvara se i proizvodi odgovarajuća oprema i naoružanje, itd. Izvesno je da će se, na osnovu iskustva prošlog i sadašnjih ratova, ovaj vid borbe upotrebljavati u svim pogodnim momentima i situacijama. Kada to tvrdim polazim od pretpostavke da će budućí ratovi u tom pogledu biti totalni i da je i opštenarodni rat samo odraz te činjenice. Zato smatram da će se u borbenim dejstvima protiv snaga u pozadini neprijatelja, zavisno od situacije i mogućnosti, upotrebljavati sva borbena sredstva, a među njima i nuklearna, hemijska i biološka (NHB b/s).

U ovim razmatranjima poći će se od toga da je mogućna dosta neograničena upotreba NHB b/s protiv snaga u pozadini (ne ulazeći u političke, strategijske i operativne domene i uslove), i obraditi neki problemi u vezi sa njihovom upotrebom, kao i neka pitanja protivnuklearnog, protivhemijskog i protivbiološkog obezbeđenja (PNHBO) tih jedinica, s napomenom da o ovom problemu ne postoje nikakva iskustva, a i vrlo malo je pisano.

PRIMENA NHB BORBENIH SREDSTAVA

Karakteristike, ciljevi i način primene nuklearnih borbenih sredstava. Ako pretpostavimo da su drugi uslovi za upotrebu nuklearnih borbenih sredstava (N b/s) protiv snaga u pozadini ispunjeni, onda će mogućnost, obim i intenzitet njihove upotrebe zavisiti pre svega od obima i intenziteta borbenih dejstava snaga u pozadini neprijatelja.

Verovatno će biti manje uslova za upotrebu N b/s u situaciji kada će u pozadini dejstvovati manji broj malih partizanskih jedinica, kada još neće biti okupiran veći deo državne teritorije niti će postojati veće slobodne teritorije sa krupnim jedinicama i raznovrsnim organizacijama. Međutim, u uslovima punog zamaha borbenih dejstava u pozadini kada će veći deo državne teritorije već biti okupiran, kada će postojati veće slobodne teritorije, krupnije jedinice i kad će se voditi operacije većeg obima, tada će postojati uslovi i potreba za relativno obimnom upotrebom N b/s protiv snaga u pozadini. Upotreba će biti uslovljena i diktirana opasnošću koju će ova dejstva i snage predstavljati za borbena dejstva na frontu, za sistem snabdevanja i okupacioni sistem, a omogućena pojavom većeg broja »unosnih« nuklearnih ciljeva. U ovim uslovima to može biti i četa, jer se već danas raspolaže relativno velikim količinama N b/s, pa se pitanje »rentabilnosti« nuklearnog cilja ne ceni prema veličini jedinice već prema operativno-taktičkoj vrednosti i značaju, što znači da u datom momentu nuklearni cilj može biti svaka jedinica. Primenu N b/s omogućava i njihov vrlo različit i obiman asortiman i raznovrsna sredstva primene — lansiranja.

Primena N b/s protiv jedinica koje dejstvuju u pozadini biće otežana taktikom dejstva tih jedinica. Neprekidna aktivnost, pokretljivost, tajnost i brzina manevra, kao i iznenadno dejstvo na teško prohodnom zemljištu, noću ili pri slaboj vidljivosti ili lošim atmosferskim prilikama, otežavaće a ponekad i onemogućiti otkrivanje i praćenje ciljeva za nuklearne udare. Borbeni kontakt i »izmešanost« sa neprijateljem u najkritičnijim momentima, kao i relativno mala dubina i gustina borbenih poredaka otežavaće a ponekad i onemogućiti primenu N b/s. Stalnom inicijativom i iznenađenjem u pogledu izbora cilja, vremena i načina dejstva te jedinice će postizati odlučujuće rezultate uz minimalan rizik da protiv njih neprijatelj uspešno primeni N b/s. Takođe, s obzirom na način dejstva tih jedinica kao i veličinu i karakter prostorije na kojoj će dejstvovati, moguće je ostvariti stalnu rastresitost, brzu i tajnu koncentraciju i dekoncentraciju, što će se opet odraziti na primenu N b/s.

Zemljište i meteorološki uslovi višestruko će uticati na primenu N b/s. Brdsko-planinsko i pošumljeno zemljište, koje je najpogodnije za borbena dejstva jedinica u pozadini neprijatelja (mada to nikako ne isključuje dejstva na čitavoj teritoriji), onemogućavaju i otežavaju uočavanje i izbor »rentabilnih« nuklearnih ciljeva zbog mogućnosti da se jedinica maskira i izvede prikriven manevar. Ograničena komunikativnost tog zemljišta, kao i široke mogućnosti zaprečavanja, mogu onemogućiti pokret, manevar i snabdevanje sredstava za lansiranje taktičkih nuklearnih projektila. Dejstva N b/s na takvom zemljištu donekle su specifična, jer se njima mogu izazvati požari većih razmera, stvaraju se brojne i teško savladive prepreke u pošumljenim rejonima, prelazima, tesnacima i sl., povećan je značaj radiološke kontaminacije zemljišta u pojedinim područjima i pravcima, itd. Specifični meteorološki uslovi (vetrovi, veće količine taloga) mogu uticati na obim i širenje požara u pošumljenim rejonima kao i na povećanje radiološke kontaminacije pojedinih područja i pravaca. Na upotrebu nuklearnih projektila taktičkog značaja utičaće dosta široke i raznovrsne moguć-

nosti da jedinice u neprijateljskoj pozadini posredno i neposredno dejstvuju po neprijateljskim sredstvima lansiranja.

Istaknuti elementi u izvesnom smislu ograničavaju primenu N b/s, odnosno nameću niz ograničenja i specifičnosti o kojima treba voditi računa. No, primena tih sredstava biće, s druge strane, olakšana time što će neprijatelj biti u tehničkom smislu u mogućnosti da stalno i relativno neometano osmatra i izviđa zonu borbenih dejstava, stalno otkriva i prati nuklearne ciljeve. S obzirom na slabiju zaštitu u tehničkom smislu, kao i otežano osmatranje i javljanje, posledice uspehlih nuklearnih udara kod jedinica i stanovništva u neprijateljskoj pozadini mogu biti znatno veće i teže nego u drugim uslovima.

U pogledu ciljeva — objekata protiv kojih će se primeniti N b/s mogu se u osnovi razlikovati dva slučaja: neposredno protiv borbenih jedinica i ustanova i protiv stanovništva, objekata i materijalnih dobara na zemljištu koje služi kao osnovica jedinica za borbena dejstva.

Nuklearni udari neposredno po jedinicama biće mogući kod borbenih dejstava i operacija većih razmera, kada bi došlo do relativne koncentracije snaga; udari bi se izvodili po jedinicama u rejonima prikupljanja, na maršu, odmoru, po pojedinim objektima itd., tj. kada se pojave »unosni« nuklearni ciljevi. Ciljevi iznenadnih nuklearnih udara biće i rejoni razmeštaja štabova i komandi, političkih rukovodstava, razne vojne i političke ustanove, škole, baze, pa i bolnice i sl. Verovatan cilj svih tih udara biće da se neposredno nanose gubici a najčešće će se izbegavati sekundarne i trajne posledice kao što je radio-loška kontaminacija zemljišta, požari i rušenja većih razmera; stoga će se za udare verovatno koristiti projektili male snage i eksplozije u vazduhu. To se posebno odnosi na nuklearne udare po jedinicama u neposrednom borbenom dodiru. Protiv pomenutih ciljeva na većoj dubini, na slobodnoj teritoriji, verovatno je da će se primenjivati površinske eksplozije jačim projektilima, kojima bi se, pored gubitaka kod vojnih jedinica i ustanova, izazvala i velika razaranja i kontaminacije.

Nuklearni udari po objektima i ciljevima na slobodnoj teritoriji, prema kojoj će biti usmerena dejstva, imaće za cilj ne samo nanošenje neposrednih gubitaka jedinicama i ustanovama već pre svega uništavanje stanovništva i materijalne osnovice snaga u pozadini, odnosno onemogućavanje njihovih dejstava i opstanka. Cilj tih udara može biti i zastrašivanje i postizanje određenih psiholoških efekata. Ciljevi (objekti) udara mogu biti naseljena mesta, izvori hrane i vode, razni privredni objekti, materijalna dobra, komunikacije, raskrsnice, prilazi, tesnaci, prevoji i sl. Težiće se i stvaranju velikih kontaminiranih zona na kojima će biti onemogućen život, a u pošumljenim rejonima, tesnacima i sl. izazvaće se požari velikih razmera, rušenja i zaprečavanja. Za ovakve udare verovatno će se primenjivati projektili male i srednje snage, pomoću svih sredstava lansiranja, sa eksplozijama na površini zemlje i nisko u vazduhu. Pošto će teško otkriti jedinice koje dejstvuju u neprijateljskoj pozadini, neprijatelj će verovatno često na ovaj način primenjivati N b/s. S obzirom na verovatne jačine projektila, karakter ciljeva i preciznost, najviše bi za lansiranje odgovarala artiljerija, a i rakete malog dometa. Međutim, s obzirom na njihov relativno mali domet (30—50 km), a komunikacije će biti preop-

terećene, oštećene ili porušene, često će im biti otežan pokret i manevar u zoni borbenih dejstava. Stoga će tada biti celishodnije primeniti N b/s pomoću avijacije. Na to upućuje pokretan i nestalan karakter većine ciljeva u pozadini. Na kraju, treba istaći da je mogućna i upotreba nuklearnih mina, bilo da se unapred postave na određena mesta, bilo da se upotrebe pomoću diverzanata.

Karakteristike, ciljevi i način primene hemijskih borbenih sredstava. Da bi se lakše shvatila vrednost i značaj ovog oružja u borbi protiv snaga u pozadini, može se podsetiti da se u toku II svetskog rata, a osobito posle njega, u razvoju tog oružja mnogo napredovalo. Danas sve velike sile raspolazu velikim količinama tog oružja svih vrsta, a pored toga intenzivno pronalaze i usvajaju nova. Ceni se da su godišnje proizvodne mogućnosti industrije vodećih zapadnih zemalja oko 500.000 tona raznih bojnih otrova (BOt), a ukupna proizvodnja BOt u I svetskom ratu iznosila je oko 150.000 t, neuporedivo manje toksičnosti. Pored toga, savremeni BOt su vanredno efikasni jer se odlikuju velikom toksičnošću. Tako je nervni BOt sarin, u poređenju sa »klasičnim«
fozgenom oko 20 puta toksičniji, soman oko 40 puta, a prema podacima iz zapadne vojne štampe stvoreni su bojni otrovi koji su oko 200—300 puta toksičniji (označavaju ih kao V otrove). Smatra se da su oni efikasniji od fugasnih granata artiljerije protiv pešadije u odbrani za 4 puta, a u borbi protiv tenkova za 2 puta. Znatno su poboljšane i ostale osobine BOt, značajne sa stanovišta njihove upotrebe, kao što su: postojanost u čuvanju i primeni, inhalaciona i kožno-resorptivna toksičnost i dr. Značajno je i to da je njihova proizvodnja znatno lakša i jeftinija od mnogog drugog oružja. Prema proračunima naučnika SAD, uništenje 20 ljudi sa BOt košta isto toliko kao jednog sa N b/s. Takođe je izračunato da bi se sa sredstvima koja su utrošena za proizvodnju prvih nuklearnih bombi, bačenih na Hirošimu i Nagasaki, moglo proizvesti BOt kojima bi se izbacilo iz stroja na hiljade sličnih gradova. Tome treba dodati da je proizvodnja ovog oružja dostupna skoro svim zemljama — što nije slučaj sa nuklearnim oružjem. Pored BOt visokih taktičko-tehničkih osobina, naročito nervnih, koji su razvijeni u toku i posle II svetskog rata, u poslednje vreme intenzivno se radi na novoj grupi BOt sa psihohemijskim dejstvom, koji imaju za cilj da privremeno onesposobe živu silu. Takođe se radi i na razvijanju tzv. radioaktivnih i biohemijskih BOt. Sve to upućuje na zaključak da se sprovode brižljive pripreme za hemijski rat i da su mogućni daljnji intenzivni razvoj i primena tog oružja.

Prema gledištima zapadnih vojnih pisaca, pod hemijskim oružjem treba podrazumevati BOt, zapaljive materije i dimna sredstva. Tome bi se mogli dodati i defolijanti¹ koji se već primenjuju u Južnom Vijetnamu. Smatrajući da je protiv snaga u pozadini takođe mogućna skoro neograničena primena H b/s, u daljim razmatranjima ovih problema poći će se od ove podele.

Protiv snaga u pozadini mogu se upotrebiti sve vrste H b/s, skoro bez ograničenja i u svim fazama rata. Ta sredstva mogu biti, iz više razloga, vrlo efikasna, prvenstveno zato što će snage u pozadini

¹ Hemijske materije za uništavanje lišća na rastinju.

u pogledu tehničke zaštite skoro uvek biti u nepovoljnom položaju (može se pretpostaviti da će one biti uvek ili skoro uvek nedovoljno popunjene savremenim i ispravnim sredstvima lične zaštite, kao što su gasmaske i sredstva za zaštitu tela). To, pak, znači da bi, hemijski udar po jedinicama koje nisu dovoljno opremljene zaštitnim sredstvima doveo brzo do njihovog uništenja. Takođe će te jedinice biti u nepovoljnijem položaju u pogledu aktivnih dejstava protiv avijacije i artiljerije, pomoću kojih će neprijatelj izviđati i primenjivati H b/s. Zbog nedostatka odgovarajućih taktičkih sredstava biće takođe otežano obaveštavanje o hemijskoj opasnosti, zatim hemijsko izviđanje kontaminiranih rejonu (KonR) i dekontaminacija. Sve ovo daje znatne prednosti okupatoru-agresoru koji će vrlo verovatno u tom smislu biti tehnički nadmoćniji i omogućiti mu da uspešno primenjuje sve vrste H b/s, od »klasičnih« do »savremenih«. Slično je i sa svim ostalim BOt poznatim iz I svetskog rata. Nervni BOt mogu u tim uslovima izazvati katastrofalne posledice. Takođe je mogućna primena i psihohemijskih BOt, kojima bi se živa sila samo privremeno onesposobila.

Velike prednosti primene BOt u poređenju sa N b/s su u tome što se njima ne uništavaju materijalna dobra i moguće je odmah posesti i koristiti zauzeto zemljište (kad se primenjuju kratkotrajni BOt) kao i koristiti materijalna sredstva. Istovremeno se izbegavaju i nepovoljne naknadne posledice, kao što su radiološka kontaminacija većih razmera, požari i rušenja. U celini, u pogledu posledica, primena je u većoj meri kontrolisana, izbor cilja je lakši a priprema i izvršenje hemijskog udara su lakši nego kod N b/s.

Najbolja zaštita snaga u pozadini od primene H b/s biće u načinu njihovog dejstva: neprestana aktivnost, pokretljivost, tajnost, inicijativa i brzina dejstava onemogućavaće uspešnu primenu H b/s. Ne dozvoliti da jedinice budu otkrivene i tučene — to će biti najbolji način zaštite. U slučajevima kada se to neće moći izbeći, te jedinice bi morale biti obezbeđene sredstvima lične zaštite.

Izvesna ograničenja u primeni H b/s mogu nametnuti meteorološki uslovi i zemljište. Verovatno će težište borbenih dejstava snaga u pozadini biti na brdsko-planinskom zemljištu gde vladaju specifični meteorološki uslovi, često nepovoljni za upotrebu H b/s. Tako sneg, kiša, niske i promenljive temperature i jači vetar mogu otežati, pa i onemogućiti njihovu primenu. Pošumljeno zemljište prikriva jedinice od izviđanja i štiti kod kontaminacije polivanjem. S druge strane, znatno duže će se zadržavati pare BOt u jarugama, dolinama i pošumljenim rejonima, uz povišene koncentracije.

Zapaljive materije upotrebljavane su posle II svetskog rata u ratovima u Koreji, Alžiru i u Južnom Vijetnamu. One će se u eventualnom ratu verovatno široko primenjivati protiv jedinica u pozadini i to kako dejstvom po samim jedinicama radi nanošenja gubitaka, tako i radi uništavanja šumskih kompleksa, baza, naselja i sl.

Dimna sredstva taktičke namene (trupna — dimne kutije i dimne ručne bombe) mogu se u takvom ratu obostrano uspešno primeniti. Kod napada na bunkere, uporišta, zauzimanja dominantnih visova i položaja, izvlačenja iz borbe, zaseda, proboja iz obruča i sl. ova sredstva mogu biti veoma korisna.

U borbi protiv jedinica u pozadini verovatno će se široko primenjivati i tzv. defolijanti, koji se mogu koristiti radi uništavanja rastinja, povećanja vidljivosti i otkrivanja jedinica koje djeluju u određenim rejonima. Smatra se da se tako vidljivost može povećati za 95%. Defolijanti će se verovatno primenjivati u širem zahvatu pojedinih komunikacija, važnih vojnih objekata i naselja-garnizona radi njihovog obezbeđenja od prepada, zaseda, napada i kretanja partizanskih jedinica. Nepovoljna okolnost za njihovu primenu je ta da posledice (sušenje i otpadanje lišća) ne nastupaju odmah, već nakon nekoliko dana do dva meseca od kada su primenjeni — zavisno od otpornosti pojedinih vrsta rastinja i vremena upotrebe (proleće, leto, jesen).

Od BOt primenjivaće se verovatno i kratkotrajni (KBOt) i dugotrajni (DBOt) bojni otrovi. Oni se mogu upotrebiti neposredno za dejstvo po jedinicama, stanovništvu, izvorima ljudske i stočne hrane, materijalnim dobrima i zemljištu.

Protiv jedinica angažovanih neposredno u borbenim dejstvima najverovatnije će se primenjivati KBOt svih vrsta, a pre svega nervni, snažnim, iznenadnim hemijskim udarima radi nanošenja gubitaka koji mogu biti znatni ako se postigne iznenađenje a napadnute jedinice su slabo zaštićene i obučene. Za dejstvo po jedinicama u neposrednom borbenom dodiru BOt će se najverovatnije primenjivati pomoću artiljerije, avijacije i hemijskih minskih polja. Po ciljevima po dubini, na slobodnoj teritoriji dejstvovaće se avijacijom i raketama.

Hemijski udari po ostalim jedinicama, vojnim i političkim ustanovama i organizacijama, naseljima, civilnom stanovništvu i materijalnim dobrima najverovatnije će se izvoditi svim vrstama KBOt i DBOt. Cilj tih udara biće da se nanese gubici, kontaminiraju zemljište, komunikacije, prelazi, prevoji i izvori ljudske i stočne hrane. Ovi udari imali bi za cilj i masovno uništavanje i onemogućavanje života na pojedinim područjima, kao i postizanje psiholoških efekata, zastrašivanje i sl. Za kontaminaciju zemljišta i hemijsko zaprečavanje mogućna je i veoma efikasna primena smeše BOt i radioaktivnih materija, jer se time povećava efikasnost dejstva i trajanje kontaminacije, a otežava dekontaminacija i zaštita. Za kontaminaciju pojedinih značajnih i osetljivih objekata, hrane i vode, verovatna su i diverzantska dejstva.

Odbranu garnizona, uporišta, prilaza, saobraćajnica i drugih objekata agresor može pojačati hemijskim minskim poljima sa DBOt i KBOt, koja može aktivirati kad se na njima ili u blizini nađu nezaštićene jedinice koje djeluju u pozadini.

Karakteristike, ciljevi i način primene bioloških borbenih sredstava. Primena bioloških borbenih sredstava (B b/s) protiv snaga u pozadini je veoma složena i zavisi od niza faktora. Mislim da je u određenim uslovima, protiv određenih objekata-ciljeva i na određen način mogućna i verovatna.

Manje je verovatno da bi se protiv jedinica neposredno angažovanih u borbi i u neposrednoj blizini neprijatelja primenjivala B b/s, jer većina bioloških agenasa (BAg) zbog perioda inkubacije ne daje trenutne rezultate, a zbog neposrednog kontakta i prirode B b/s mogućno je povratno dejstvo tog oružja. To se može izbeći izborom odgovaraju-

ćeg BAg i imunizacijom ljudstva. U ovim slučajevima mogućna je primena veoma efikasnih toksina, koji su po načinu delovanja slični bojnim otrovima.

Razvojem borbenih dejstava u pozadini, stvaranjem slobodnih i postojanjem većih teritorija koje snage u pozadini kontrolišu i koje im služe kao oslonac i baza za borbena dejstva, stvaraju se uslovi za primenu B b/s. Neprijatelj će u dejstvima za uništenje ili neutralisanje jedinica u pozadini dejstvovati protiv njih posrednim putem protiv baze, tj. teritorije sa svim njenim potencijalom, na koju se ove jedinice oslanjaju. U tom cilju on može primeniti sva sredstva, čemu mogu efikasno da posluže B b/s.

Radi uništavanja, demoralizacije i stvaranja materijalnih i psiholoških efekata mogu se primenom određenih BAg izazvati kod stanovništva i jedinica, na određenoj teritoriji, epidemije i bolesti velikih razmera, sa vrlo teškim posledicama. Uslovi za njihovo izazivanje i širenje će biti utoliko povoljniji ukoliko će biti teže higijenske i zdravstvene prilike, pomanjkanje lekova, hrane, materijala i stručnog osoblja. Izazivanjem i širenjem raznih oboljenja kod životinja i poljoprivrednih kultura nastojaće se da se unište svi izvori snabdevanja na tim područjima i tako onemogućiti opstanak jedinica i izvođenje borbenih dejstava.

Jednom izazvana oboljenja i epidemije nemoguće je kontrolisati i stoga B b/s mogu izazvati povratno dejstvo na stranu koja ih primenjuje, posebno na okupiranoj teritoriji. Stoga ih je moguće primeniti samo u određenim uslovima. Na primer, ako bi se okupator takve teritorije za duže vreme »odrekao«, tj. napustio je (dobrovoljno ili silom) i ona za njega ne bi bila određeno vreme neophodna u operativnom smislu. Tu teritoriju morao bi blokirati i kontrolisati da se dejstvo B b/s ne bi prenosilo na teritoriju pod njegovom kontrolom. Jedinice koje bi na tu teritoriju preduzimale ofanzivna dejstva morale bi biti imunizirane, a isto tako i jedinice i stanovništvo u graničnim područjima. Takođe je sigurno da bi okupator primenio takve BAg koji daju najveće rezultate, a omogućavaju mu relativno dobru zaštitu i kontrolu. Bile bi neophodne i razne druge preventivne mere i kontrola ljudi, životinja i bilja. U toj situaciji i uz te mere mogućna je primena B b/s.

Biološka borbena sredstva mogućno je rasprostrirati na razne načine, ali će se najverovatnije upotrebiti pomoću avijacije, a posebno putem raznih diverzija, pogotovo na izvore hrane i vode.

KARAKTERISTIKE I PROBLEMI PNHBO

Protivnuklearno, protivhemijsko i protivbiološko obezbeđenje (PNHBO) snaga u pozadini imaće svoje posebne karakteristike koje će biti uslovljene specifičnostima primene NHB b/s, karakteristikama dejstava snaga u pozadini, kao i materijalnim i drugim faktorima i uslovima.

Ako se pretpostavi da će obim i stepen primene pojedinih vrsta NBH b/s biti, pored drugih faktora, uslovljeni i obimom i intenzitetom borbenih dejstava, onda je verovatno da će i PNHBO zavisiti od karaktera i intenziteta primene NHB b/s. U periodu kada borbena dej-

stva ne bi još dobila puni zamah i kada se NHB b/s ne bi primenjivala u većem obimu (pogotovo nuklearna), tada bi se i zaštita zasnivala uglavnom na ličnim zaštitnim merama i dekontaminaciji jedinica. Kada bi borbena dejstva dobila puni zamah i stvorile se slobodne teritorije i krupne jedinice, što bi moglo izazvati i relativno masovnu primenu svih vrsta NHB b/s, onda bi se pored sredstava i mera pojedinačne lične zaštite i masovne dekontaminacije, javio i problem kolektivne zaštite i masovne dekontaminacije, kao i zaštite stanovništva, materijalnih dobara i teritorije.

Jedna od karakteristika PNHBO snaga u pozadini jeste u tome što će težište biti na taktičkim merama i postupcima, a ne na tehničkim merama i sredstvima. To će se postići samim načinom — taktikom dejstava koja će biti usmerena na to da se izbegne da jedinica postane cilj-objekat napada neprijatelja sa NHB b/s. Neprekidna aktivnost, velika pokretljivost, brzina manevra, stalna inicijativa i iznenađenje u pogledu izbora cilja, vremena i načina dejstva, kao i dejstvo noću i u uslovima slabe vidljivosti, otežaće uspešnu primenu NHB b/s. Isto tako veličina i karakteristike prostorijske borbenih dejstava omogućiće rastresitost, brzu i tajnu koncentraciju i dekoncentraciju, čime će biti postignut znatan stepen PNHBO. U oštrijoj formi će se pojaviti problem ovog obezbeđenja u slučajevima većih koncentracija tih snaga, odnosno kod izvođenja većih akcija i operacija. Pošto smatram da će u svim fazama ovakvih dejstava mogućnosti viših jedinica i komandi da u smislu PNHBO interveniše kod nižih jedinica biti minimalne, stoga bi težište u PNHBO trebalo da je stalno na pojedinim i najnižim jedinicama, koje zbog toga treba maksimalno osamostaliti.

U pogledu aktivnih mera PNHBO, s obzirom na pomanjkanje savremene tehnike (avijacije, artiljerije, raketa), jedinice u pozadini će biti u nepovoljnijem položaju. One će to nadoknaditi aktivnim dejstvima — prepadima, zasedama, akcijama protiv jedinica i sredstava za lansiranje NHB b/s, a dejstvom po komunikacijama otežavaće im manevar i snabdevanje.

Nadmoćnost u vazduhu pružiće neprijatelju znatne prednosti i mogućnosti u otkrivanju i praćenju ciljeva, kao i u izvršenju udara sa NHB b/s. Za izvršenje hemijskih udara mogu biti veoma efikasni helikopteri. Stoga će moguće i odgovarajuće aktivne i pasivne mere PVO imati veliki značaj.

Vešto korišćenje zemljišta biće jedan od značajnih elemenata PNHBO. Pokriveno i pošumljeno zemljište omogućiće maskiranje, a brdsko-planinsko uspešniju zaštitu (klisure, doline, jame i sl.); slaba komunikativnost omogućiće efikasno zaprećavanje i time će agresoru otežati pokret uopšte, a osobito sredstava za lansiranje NHB b/s. Već je naglašeno da i meteorološki uslovi na brdsko-planinskom zemljištu mogu otežavati primenu H i B b/s, što umanjuje probleme PNHBO.

Nedostatak sredstava zaštite, dozimetrija, detekcija i dekontaminacija, kao i nemogućnost redovnog znavljanja, održavanja i popune biće jedan od osnovnih problema PNHBO. Stoga će osnovna orijentacija biti na priručna i mesna sredstva, ratni plen, razne adaptacije, improvizacije i proizvodnju na oslobođenoj teritoriji. Formacijskim i uopšte u tehničkom smislu kvalitetnijim sredstvima popunjavaće se je-

dinice neposredno angažovane u borbi, odnosno one koje su više ugrožene u NHB smislu. Jedinice i organi ABHO stvarali bi se tamo gde bi to konkretna situacija iziskivala, uz korišćenje snaga i sredstava na terenu. Snalazljivost, inicijativa, korišćenje svih raspoloživih snaga, sredstava i mogućnosti na terenu biće glavna karakteristika PNHBO u tim uslovima. Otuda će potpuna podrška stanovništva i njegovo bezrezervno uključivanje u borbu, sa svim materijalnim sredstvima, biti veoma snažan elemenat uspešne PNHBO.

Zbog pomanjkanja sredstava veze i sredstava za izviđanje, radio-loška i hemijska kontrola teritorije biće veoma otežane, a treba imati na umu da će ta kontrola biti preduslov za izvođenje borbenih dejstava.

Uspešno PNHBO jedinica biće povezano sa obezbeđenjem stanovništva, materijalnih dobara, teritorije uopšte i obratno. To će predstavljati jednu celinu u kojoj neće biti razlike između PNHBO borbenih jedinica i vojno-civilnog sektora.

NHB izviđanje i obaveštavanje. Zadaci i objekti NHB izviđanja u borbenim dejstvima u pozadini biće u osnovi isti kao i kod dejstava na frontu. Ono će se razlikovati samo po sredstvima i načinu izvršenja, kao i po značaju koje će imati u određenim uslovima, pa će se istaći samo to specifičnosti.

Prikupljanje podataka o neprijateljskim NHB b/s, sredstvima lansiranja, rasporedu, jačini, manevru, opremljenosti sredstvima zaštite, kao i drugih podataka značajnih sa stanovišta PNHBO, biće znatno olakšano time što će se na tom zadatku angažovati sve jedinice, ustanove, stanovništvo, političke i druge organizacije, pa će čitava teritorija, svaki njen deo biti u svako doba pokriven. Zbog toga će ovo izviđanje neprijatelja u NHB smislu imati vanredno veliki značaj i za PNHBO snaga na frontu. Zbog verovatnog nedostatka sredstava veze biće otežana brza razmena prikupljenih podataka i obaveštavanje o NHB opasnosti, kako između jedinica i pozadine, tako i između njih i jedinica na frontu. Za taj zadatak će biti neophodno postaviti mrežu obaveštavanja za koju treba racionalno iskoristiti raspoloživa formacijska, mesna i teritorijalna sredstva veze i uspostaviti sistem signalne i kurirske veze na čitavoj teritoriji.

Radiološko-hemijsko-biološko izviđanje zemljišta, kontaminiranih rejlona i atmosfere biće otežani zbog nedostatka sredstava lične zaštite, dozimetrije i detekcije, sredstava veze i transportnih sredstava. Ono će se najčešće izvoditi peške i na konjima, a ređe motornim vozilima, pa će biti sporije, podaci će kasniti, angažovano ljudstvo biće više izloženo zračenju i kontaminaciji, što će, pored većeg naprezanja i zamaranja, iziskivati da se brže i češće smenjuju, a u vezi s tim, i veći broj izviđača. S obzirom na to, kao i na karakter zemljišta, najčešće se neće izviđati čitava kontaminirana prostorija, već pojedini pravci, rejloni i tačke značajni za borbena dejstva. Obaveštavanje i razmena dobijenih podataka biće takođe otežani. Nesumnjivo je da će zbog toga jedinice i ustanove, kao i pojedini delovi slobodne teritorije, morati da budu maksimalno osamostaljeni, a u snabdevanju sredstvima izviđanja orijentisaće se na mesna sredstva, ratni plen, razne adaptacije i improvizacije; sem toga, više nego u ostalim sredstvima, ukazaće se potreba da se tim sredstvima snabdevaju od jedinica sa fronta i iz tajnih skladišta.

Iz navedenih razloga (kadar, sredstva) takođe će biti otežana RHB kontrola borbene zone, oslobođene i poluoslobođene teritorije. Ona će se morati organizovati na teritorijalnoj osnovi i sastojće se od mreže osmatračkih stanica i osmatračnica, meteoroloških i hidrometeoroloških stanica, stanica za kontrolu atmosfere i drugih koje bi se zatekle na teritoriji ili bi bile organizovane od snaga i sredstava na terenu.

Aktivna dejstva protiv neprijateljskih NHB b/s. Dejstvo po NHB b/s i lansirnim sredstvima značajan je elemenat PNHBO, pošto se time neprijatelj sprečava da ih primeni. Snage u pozadini u ovome mogu imati značajnu ulogu, jer dobijaju zadatke koje izvršavaju i u svom i u interesu PNHBO snaga na frontu.

Objekti dejstva mogu biti: avijacija, aerodromi, radarski i drugi pomoćni sistemi, rakete sa svim opslužujućim uređajima, artiljerija, skladišta i transporti sa NHB b/s, municija, bombe i uređaji punjeni sa BOT, sredstva veze, jedinice za lansiranje, (u pokretu, na VP, odmoru) i sl.

Dejstvo protiv ovih ciljeva biće otežano time što će ti objekti biti dobro obezbeđeni, kako formacijskim jedinicama, borbenim poretkom, tako i specijalno određenim jedinicama. Pored toga, neprijatelj će verovatno preduzimati i druge mere, kao što su: pomeranje civilnog stanovništva iz određenih zona, raščišćavanje, zabrana kretanja, postavljanje minskih polja, alarmnih sistema, fortifikacijskih prepreka itd. Ovo ukazuje da će dejstvo protiv tih objekata biti veoma teško i složeno, što ne znači da će biti i nemoguće. Zavisno od situacije primenjivaće se razni načini dejstava — od iznenadnih napada većih jedinica i većeg obima, do prepada, akcija diverzantskih grupa i sl. Često može iznenadna mitraljeska, minobacačka i artiljerijska vatra iz veće udaljenosti da omete te jedinice u dejstvu, da nanese gubitke i ozbiljno oštetiti osetljive radarske i računarske uređaje. Lansirne jedinice na maršu ili pri promeni vatrenih položaja, kao i razni transporti, predstavljće takođe rentabilne ciljeve kojima se mogu postavljati zasede, a i organizovati napadi većeg obima jer neprijatelj neće biti u mogućnosti da efikasno obezbedi čitavu zonu marša u toj meri kao rejon vatrenih položaja. Isto tako ponekad će i skladišta sa NHB b/s biti veoma unosni ciljevi napada tih jedinica.

Aktivna dejstva protiv neprijateljskih NHB b/s mogu biti posredna i neposredna. Posredna dejstva sastojće se u dejstvima po komunikacijama (rušenja, napadi i sl.) i po rejonima verovatnih vatrenih položaja, čime će se otežavati manevar, snabdevanje i normalno dejstvo. Neposredno dejstvo će se ispoljiti direktnim napadima na NHB b/s i sredstva lansiranja. Rezultat tih dejstava biće neutralisanje ili uništenje NHB b/s i sredstava lansiranja. Neutralisanje će se postići dejstvom po komunikacijama i linijama snabdevanja, vatrenim položajima, sredstvima lansiranja i NHB b/s, dejstvima iz zasede, zaprečavanjem, rušenjem, iznenadnim i kratkotrajnim napadima većih jedinica, prepadima i otvaranjem artiljerijske i minobacačke vatre iz većih daljina; time bi se postiglo privremeno onesposobljavanje tih jedinica i sredstava. Uništenje bi bilo sračunato na potpuno i trajno

onesposobljavanje čitave jedinice za lansiranje, pojedinih sredstava lansiranja i samih NHB b/s, a postiglo bi se u povoljnim uslovima iznenadnim, snažnim, kratkotrajnim napadima, prepadima i dejstvom iz zaseda većih jedinica. Mislim da bi veoma dobre rezultate mogle postići manje, dobro opremljene i obučene diverzantske grupe i odredi, no s obzirom na složenost zadatka potrebno je na vreme formirati i obučiti specijalne diverzantske grupe.

Dejstva snaga u pozadini protiv NHB b/s biće usklađena, kad god to bude moguće, s dejstvima snaga sa fronta — pre svega avijacije, raketa, artiljerije, pa i jedinica svih rodova.

Zaštita i otklanjanje posledica od dejstva NHB b/s. Težište u zaštiti jedinica u pozadini biće na taktičkim merama i postupcima usmerenim na to da se onemogućí ili oteža primena NHB b/s, za što će postojati znatne mogućnosti. U mnogo nepovoljnijem položaju one će biti u pogledu tehničkih mera i sredstava zaštite, tj. kada će biti izložene dejstvu NHB b/s.

Za jedinice neposredno angažovane u borbi osnovni način zaštite od NHB b/s biće primena sredstava lične zaštite (pored drugih taktičkih mera i postupaka), a protiv H b/s to će biti isključivo sredstva zaštite. S obzirom na način dejstva, ukopavanje i primena mera kolektivne zaštite manje su mogućni i verovatni, no nisu isključeni — pogotovo kod rezervi, prilikom dugotrajnih dejstava i sl. Svakako, gde god i kad god će biti moguće koristiće se razni prirodni i veštački objekti (zgrade, pećine, propusti i sl.), uz prethodne adaptacije i priposobljavanje, za smeštaj i zaštitu ljudstva. Isto tako će se u tim uslovima pristupati ukopavanju i izradi skloništa poljskog tipa. Ipak će ovo biti dosta retko i fortifikacijski radovi će se svesti na podešavanje i uređenje prirodnih i veštačkih objekata. Zbog ovoga bi borbene jedinice u pozadini morale imati prioritet kad se radi o popuni sredstvima lične zaštite.

Komande, jedinice i ustanove na većoj »dubini« na poluoslobodenoj i slobodnoj teritoriji štitiće se, pre svega, tajnošću, maskiranjem, rastresitošću i, u vezi s tim, borbom protiv neprijateljskog izvidanja i agenture. One će široko koristiti raznovrsne mogućnosti za kolektivnu zaštitu. Gde god je moguće gradiće se skloništa poljskog tipa, a posebno će se iskorišćavati raznovrsne mogućnosti za podešavanje raznih zgrada (usamljenih, od čvrstog materijala, sa podrumima), propusta, tunela, jama, pećina, klisura, kanjona i sl. u kojima će se uređivati skloništa protiv NHB b/s. Takođe će biti nužno da se obezbedi takav režim kretanja i života u kome će veći deo žive sile biti u skloništim, zaštićen i maskiran i tako onemogućena iznenađenja. Ovim bi se kod jedinica ublažio nedostatak sredstava lične zaštite.

Problem PNHBO stanovništva na slobodnoj i poluoslobodenoj (kontrolisanoj) teritoriji biće sastavni deo obezbeđenja borbenih dejstava jedinice. Zaštita stanovništva obezbediće se napuštanjem naselja, disperzijom, stvaranjem manjih naselja u šumovitim i topografski pogodnim rejonima u kojima će se graditi skloništa (zemunice), adaptirati i podesiti razni prirodni i veštački objekti (pećine, zgrade, tuneli i sl.) za život i PNHBO. U pogledu lične zaštite primaran značaj imaće

priručna i mesna i improvizovana sredstva. Obuka celokupnog stanovništva o NHB b/s i zaštiti, kao i dobra organizacija i disciplina biće značajan element PNHBO.

Pošto će agresor u određenim uslovima verovatno pristupiti sistematskom uništavanju i pustošenju pojedinih teritorija (oslobođenih i poluoslobođenih) koje će služiti kao baza za borbena dejstva, to će se javiti i problem zaštite materijalnih dobara neophodnih za život i borbu. To se u prvom redu odnosi na izvore vode, ljudske i stočne hrane. Voda će se obezbeđivati adaptiranjem novih i uređenih postojećih vodnih izvora i njihovim osiguranjem od kontaminacije i diverzija u tehničkom (pokrivke, filtriranje i sl.) i fizičkom smislu (straže). Stoku će biti nužno sklanjati u obezbeđena i zaštićena mesta, zajedno sa stanovništvom, dekoncentrisati je i zaštititi. Velik će značaj imati mere preventivne i kontrole stočnog fonda, usmerene na sprečavanje i suzbijanje stočnih bolesti, za što će biti potrebno stvoriti odgovarajuću stručnu službu. Artikle ljudske i stočne hrane treba dekoncentrisati, sklanjati u tajna skloništa i druge objekte koji će omogućiti zaštitu od NHB b/s. U odnosu na ljudsku i stočnu hranu na otvorenom prostoru (usevi i sl.) biće neophodno da se obezbedi stalna kontrola i preduzimanje svih mogućih i potrebnih preventivnih mera, radi čega će se organizovati odgovarajuća stručna služba.

U okviru mera za otklanjanje i ublažavanje posledica udara sa NHB b/s, preduzimaće se razni operativno-taktički postupci, raščišćavanje, zbrinjavanje ranjenih i povređenih, dekontaminacija, gašenje i lokalizacija požara, organizacija i popuna jedinica, kao i otklanjanje posledica psihološke prirode.

Operativno-taktički postupci koji će se preduzimati po izvršenom udaru, usmeriće se na to da se neprijatelj spreči da eksploatiše udar, da izvuče i smeni jedinice, da obiđe i savlada KonR. Za razliku od dejstava na frontu, kod sprečavanja neprijatelja da eksploatiše udare primenjivaće se elastičniji postupci — malo frontalnih dejstava (otpora), a više tipičnih partizanskih dejstava: bočnih udara, prepada i sl. KonR će se po pravilu obilaziti a izuzetno savlađivati, što će biti uslovljeno načinom dejstva jedinica u pozadini i teritorijom.

Raščišćavanja će biti neophodna i mogućna na slobodnoj i poluoslobođenoj teritoriji na pojedinim važnim prelazima, tesnacima, prevojima i sl. Za ovaj zadatak ne bi se angažovale operativne već teritorijalne jedinice, ustanove, organizacije i stanovništvo, za što bi trebalo obrazovati grupe i odrede, opremljene mesnim i priručnim sredstvima.

Zbrinjavanje povređenih i ranjenih u jedinicama i kod stanovništva predstavljaće poseban problem na kome će se angažovati teritorijalna sanitetska služba i sanitetska služba jedinica. (Ovo je toliko obiman i složen problem da zahteva posebnu obradu, pa se na njemu nećemo zadržavati.)

Dekontaminaciju u jedinicama izvodiće pre svega pojedinci, grupe boraca i sl. u okviru osnovnih jedinica pomoću ličnih i grupnih pribora za dekontaminaciju. Pored toga primenjivaće se sva raspoloživa priručna i mesna sredstva (kupati, prskalice, deterđženti, hlorni kreč, alkohol, vata, voda, sneg, krpe, lišće, trava itd.). Takođe će se

primenjivati sve one metode koje će u datom momentu biti celishodne (ispiranje, trešenje itd.). Jedinice ABHO s delovima za dekontaminaciju, pa bile to i manje (odeljenja, grupe i sl.) morale bi se nalaziti na licu mesta, kod nižih jedinica — izgleda da bi bilo najcelishodnije da budu kod bataljona. Intervencija jačih jedinica od strane viših komandi i jedinica biće, s obzirom na karakter dejstava, izuzetna; ona bi bila mogućna i neophodna u slučaju kontaminacije većih razmera i kada postoje uslovi za normalan i bezbedan rad (slobodna teritorija, neuznemiravanje od neprijatelja itd.).

Dekontaminacija jedinica, ustanova, organizacija i stanovništva na slobodnoj teritoriji moći će da se izvodi pod povoljnijim uslovima. Pored primarne dekontaminacije koju će izvršiti pojedinci, veći značaj dobiće intervencije operativnih i teritorijalnih jedinica ABHO, kao i drugih organizacija određenih za ovaj zadatak. Na čitavoj teritoriji biće potrebno formirati od mesnih sredstava (javna i privatna kupatila, cisterne, prskalice i sl.) stalne stanice za dekontaminaciju, sa obučanim stalnim posadama od civilnog stanovništva, sa dovoljnim količinama vode i materijala za dekontaminaciju (sapun, deterdženti, hlorni kreč). Te stanice trebalo bi obrazovati u rejonima verovatne primene NHB b/s, na prikrivenim i bezbednim mestima i njih bi koristile sve jedinice i stanovništvo na toj teritoriji.

Potpuna dekontaminacija odećne opreme moći će da se organizuje pre svega na slobodnoj teritoriji, u teritorijalnim stanicama za dekontaminaciju koje bi bile obrazovane na isti način kao i stanice za dekontaminaciju žive sile — od javnih i privatnih perionica i sl. U jedinicama će najčešće biti moguće da se sprovede samo primarna delimična dekontaminacija (trešenjem, ispiranjem), ali u određenim uslovima jedinice mogu, koristeći mesna sredstva, da izvrše i potpunu dekontaminaciju. Intendantska služba imaće težak zadatak: da obezbedi (od stanovništva, proizvodnjom, zaplenom i doturom s fronta) potrebne rezerve odećne opreme radi zamene i presvlačenja. Često će se kontaminirana oprema ostavljati da odleži i da se dekontaminira prirodnim putem.

U dekontaminaciji hrane nema ničeg specifičnog: težište mora biti na njenoj zaštiti. Relativno pomanjkanje hrane iziskivaće veće angažovanje i napore na njenoj dekontaminaciji.

Zemljište će se dekontaminirati izuzetno i to pojedini značajni rejoni (pojedini prilazi, značajne komunikacije koje nije moguće običi, tesnaci i sl.). Na tom zadatku prvenstveno će se angažovati teritorijalne jedinice ABHO, grupe i odredi formirani od stanovništva, sa raznim mesnim sredstvima.

Popuna i snabdevanje materijalno-tehničkim sredstvima ABHO. Istaknuto je da će jedinice u pozadini biti u nepovoljnijem položaju u pogledu popunjenosti sredstvima ABHO, što će veoma nepovoljno delovati na PNHBO. To će biti uslovljeno verovatno slabijom popunom u samom početku borbenih dejstava, teškoćama u popuni i snabdevanju, čuvanju i održavanju. Sve će to upućivati na korišćenje svih mogućnih izvora snabdevanja, od kojih će mesna i priručna sredstva biti veoma značajna, zatim na racionalno čuvanje i održavanje, na raznovrsne improvizacije i proizvodnju tih sredstava.

Bilo bi nužno da se neophodne količine tih sredstava obezbede u tajnim teritorijalnim skladištima. Te rezerve bi trebalo tokom rata stalno dopunjavati iz raznih izvora i one bi služile za popunu onih jedinica koje bi bile najviše ugrožene i koje bi izvršavale najteže zadatke. Pri tome treba imati u vidu da je veći deo tih sredstava dosta osetljiv na čuvanje, traži određene povoljne uslove, što upućuje na to da će mogućnosti i rok čuvanja biti ograničeni.

U toku rata, snabdevanje i popunu će obezbeđivati i snage sa fronta i saveznici, vazдушnim i kopnenim putem. Verovatno ono neće moći da zadovolji sve potrebe, biće neredovno i u zavisnosti od opšte situacije. Tim putem bi se uglavnom obezbeđivali najugroženiji delovi, rezerva u skladištima, a posebno bi bilo značajno za snabdevanje sredstvima koja će se teško naći na terenu, a ne mogu se zameniti priručnim i mesnim sredstvima i improvizacijom (npr. detektori, dozimetri i sl.).

Ostavljene ili odsečene jedinice svih rodova, a posebno ABHO, ako su popunjene tim sredstvima, veoma bi olakšale organizaciju PNHBO, s obzirom na sredstva kojima će raspolagati.

Sredstva ABHO zaplenjena od neprijatelja biće takođe značajan izvor snabdevanja. Oduzimanje i prikupljanje tih sredstava od poginulih, ranjenih i zarobljenih neprijateljskih vojnika biće stalna obaveza svih jedinica, a mogu se planirati i napadi na snabdevačke kolone i skladišta neprijatelja radi zaplene tih sredstava.

Posebno su značajna mesna i priručna sredstva, koja će za snage u pozadini biti najvažniji izvor popune i snabdevanja. Za to su mogućnosti brojne, a evo nekih primera. Najteže će svakako biti sa sredstvima za dozimetriju i detekciju (lični dozimetri i detektori svih vrsta, izvori za napajanje baterije, razni reaktivi i sl.), koja će se moći naći u pojedinim preduzećima, institutima, laboratorijama i sl. na oslobođenoj i okupiranoj teritoriji, odakle bi se dobavljala preko teritorijalnih komandi i organizacija. Za zaštitu koristiće se, npr.: gumeni i polivinilski ogrtači, rukavice, čizme, impregnirano platno, rudarske i industrijske maske i sl., a za dekontaminaciju: razna kupatila, laboratorije, prskalice, motorne pumpe, cisterne, hemijske čistione odeće, zatim hlorni kreč, sapun, deterdženti, alkohol itd. Svakako da su za zaštitu i dekontaminaciju mogućnosti zaista brojne, pa bi ih trebalo u potpunosti sagledati i preduzeti odgovarajuće mere. Sva ta sredstva trebalo bi evidentirati, prikupiti, po potrebi adaptirati, popuniti jedinice i stvoriti potrebne rezerve.

Na slobodnoj teritoriji i gde će postojati uslovi biće nužno da se organizuje proizvodnja pojedinih sredstava, pre svega sredstava lične zaštite, kao što su: ogrtači, rukavice, zaštitne čarape, maske sanitetskog tipa od vate, gaze i sl., lični pribori za dekontaminaciju i dr. Takođe će biti neophodna i adaptacija pojedinih mesnih sredstava i remont opreme.

Organi i jedinice ABHO. Razvojem borbenih sredstava i masovnijom primenom NHB b/s javiće se veća potreba i za jedinicama i organima ABHO, kojih u početku verovatno neće biti mnogo.

Za njihovo formiranje i postojanje ne bi trebalo da bude nikakvog šablona-šeme. Oni će se formirati tamo i u onom sastavu i jačini kako

će uslovljavati potrebe i mogućnosti. Osnovno će biti da se obezbedi u ABH pogledu maksimalna samostalnost nižih jedinica, pa bi, po mom mišljenju, trebalo obrazovati grupe, odeljenja, vodove ABHO već kod bataljona. Kod viših komandi i jedinica delovi ABHO bili bi namenjeni, pre svega, za opsluživanje tih komandi, a ne za intervenciju kod nižih jedinica. Kada bi došlo do stvaranja krupnijih jedinica i slobodne teritorije onda bi se u tim jedinicama mogle obrazovati relativno brze, pokretne čete ABHO namenjene da u slučaju masovnih kontaminacija intervenišu kod pojedinih jedinica i delova teritorije. Svi ti raznovrsni sastavi (grupe, vodovi, čete) nužno bi trebalo da imaju delove za izviđanje i dekontaminaciju. Takođe bi bilo nužno da na svim tim stepenima postoje i odgovarajući organi ABHO.

Radiološka kontrola teritorije (slobodne-kontrolisane) organizovala bi se na teritorijalnoj osnovi formiranjem osmatračnica, osmatračkih stanica, sabirnih i analitičkih centara. One bi predstavljale sistem kojim bi bila pokrivena čitava teritorija. Isto tako bi se obrazovale na teritorijalnom principu stanice za dekontaminaciju odećne opreme (kao što je već objašnjeno).

Ove jedinice i organi popunjavali bi se materijalno-tehničkim sredstvima na već izneti način. Popuna ljudstvom izvršila bi se od ostavljenih i odsečenih jedinica ABHO operativne vojske, ljudstva ABH specijalnosti u drugim jedinicama, vojnim obveznicima tih specijalnosti i mobilizacijom odgovarajućih stručnjaka na terenu.

Ovo je osvrt samo na neka pitanja iz problematike dejstva NHB borbenih sredstava na jedinice u pozadini i njihovo obezbeđenje, ali s obzirom na obimnost i kompleksnost teme, ovim svakako nisu obrađeni ni zahvaćeni svi raznovrsni problemi sa ovog područja. No i iznošenje samo nekih pitanja ukazuje na potrebu da se ova problematika što kompleksnije sagleda i izuči.

Pukovnik
Ivan FRANKO

ISKUSTVA IZ II SVETSKOG RATA U ODBRANI VEĆIH NASELJENIH MESTA

Beskompromisan i totalan karakter prošlog svetskog rata, velika pokretljivost i odvijanje operacija na širokim prostranstvima, smeli duboki prodori i masovna upotreba borbene i druge tehnike, što je sve karakterisalo napadna dejstva, prisiljavali su branioca da na pravcima dejstva napadača organizuje i brani veća naseljena mesta i industrijske centre kao pogodne otporne oslonce za sprečavanje i zaustavljanje brzih i dubokih prodora.

Pošto su veća naseljena mesta najčešće važni privredni i političko-kulturni centri i leže u zahvatu operativno-strategijskih pravaca i na komunikacijskim čvorovima, mogla su da budu vrlo značajna za borbena dejstva i napadača i branioca. Ovo je, pored veličine i položaja, opredeljivalo njihovu ulogu i značaj u odbrani. Zato je napadač težio da primenom masovne tehnike i brzim manevrima liši branioca rejona većih naseljenih mesta, da time neprekidno slabi njegovu odbrambenu moć i privredni potencijal, zauzme komunikacijske čvorove i oteža braniocu manevar po frontu i dubini i onemogućiti da u potpunosti koristi ljudski potencijal iz gradova za odbranu, a istovremeno i da se položaj i pogodnosti rejona većih naseljenih mesta iskoriste za dalja napadna dejstva.

Upravo su zbog toga veća naseljena mesta u II svetskom ratu bila poprište dugotrajnih, žestokih i krajnje iscrpljujućih borbi koje su relativno brzo trošile snage obadve strane, pa je bilo neophodno da se borbeni ešloni neprekidno pothranjuju svežim jedinicama i da napadač i branilac često angažuju velike snage.

ULOGA I ZNAČAJ VEĆIH NASELJENIH MESTA U ODBRANI

Za ratna dejstva oko većih naseljenih mesta u II svetskom ratu bili su karakteristični snažni kombinovani udari napadača iz vazduha i sa zemlje pre i u toku napada i angažovanje jakih tenkovskih jedinica, kao i veoma uporna i žilava odbrana branioca, uz masovno učešće civilnog stanovništva. Zbog toga su borbe oko gradova najčešće dovedile do vrlo složenih borbenih zapleta, a često je ishod bitke za jedan ili nekoliko gradova izazivao značajne prekretnice na određenim pravcima ili frontovima.

Veliki broj primera iz poslednjeg rata pokazao je da je dobro organizovana, uporna i vešto vođena odbrana za veća naseljena mesta omogućavala braniocu da nanese teške gubitke napadaču i slomi njegovu ofanzivnu snagu. Ali, iz analize odbrane gradova može se uočiti da je takav cilj odbrana mogla najčešće da ostvari u uslovima kada su veća naseljena mesta bila uključena u opšti sistem šire odbrane, koja je svojom čvrstinom onemogućavala napadaču da izmanevriše naseljeno

mesto ili njegovu širu odbrambenu zonu. Ukoliko je odbrana u celini bila čvršća i postojanija, utoliko su veća naseljena mesta u njenom sklopu imala veći značaj i njihova odbrana mogla je uspešno izvršavati i najstroženije odbrambene zadatke. I obratno, ukoliko odbrana većeg naseljenog mesta nije bila čvrsto povezana sa opštim sistemom odbrane, ta mesta su predstavljala izolovana žarišta otpora branioca, pa se njihova uloga najčešće svodila na vezivanje snaga napadača i usporavanje tempa napada. Osim nekih izuzetaka, izolovana odbrana većeg naseljenog mesta najčešće nije izvršila zadatak, a naročito na pravcu dejstva osnovnih snaga napadača, već je morala ranije ili kasnije da kapitulira — redovno uz vrlo osetne gubitke. Ovo je bilo naročito često u prvom periodu prošlog rata, u kome je odbrana većih naseljenih mesta ostala bez nekog većeg uticaja na tok ratnih dejstava i malo je pružila značajnijih operativno-taktičkih iskustava, jer je opšti sistem odbrane izvan naselja brzo pucao, pa je odbrana gubila svoj značaj: lako je bila okružena, a zatim bi brzo iscrpila svoje zalihe u municiji, gorivu i hrani i bivala odsečena od baza za snabdevanje, a nisu postojale ni mogućnosti da intervencijom sa fronta bude deblokirana. Sve je to sledećim ešelonima napadača omogućavalo da relativno lako savladaju odbranu. Stoga se u ovakvim slučajevima najčešće dešavalo da je branilac, čim bi uočio da napadač ostvaruje dublje bočne prodore, redovno napuštao naseljeno mesto ili ga je branio u okruženju ako se nije mogao izvući.¹ Zato se ne bi dobila verna slika o mestu i ulozi većih naseljenih mesta u odbrambenim borbenim dejstvima, niti bi se mogao pravilno sagledati značaj te odbrane, a još manje izvući poučna i korisna iskustva, ako bi se uspeh ili neuspeh odbrane gradova u II svetskom ratu gledao izolovano od šireg sistema odbrane na jednom pravcu ili zoni, bez obzira na njihove operativno-strategijske kvalitete.

Opšti zahtevi koji su se postavljali pred odbranu većih naseljenih mesta bili su da se, pre svega, koriste mnoge prednosti koje pružaju naselja (tvrde građevine, ograničena upotreba većih tenkovskih formacija napadača, pogodni uslovi za organizaciju PTO i svih vidova zaprečavanja, za izradu raznih objekata za odbranu, za organizaciju sistema vatre itd.) i time poveže i učvrsti opšti sistem odbrane, da se spreče brzi i duboki prodori (pre svega brzopokretnih jedinica napadača) duž pojedinih pravaca, vežu za sebe što veće snage i stvore povoljni uslovi za bočne udare na uklinjene delove napadača.

Iako je napadač nastojao da izbegne direktne napade na naselja, a posebno veća, ipak su ga pogodnost pravaca na kojima se naselja nalaze i povoljni uslovi koje pružaju braniocu, uvlačili u dugotrajne i žestoke okršaje, čime je odbrana dobijala sve veći značaj i raznovrsniju ulogu u sklopu odbrambenih operacija i ratnih dejstava uopšte. Iz svih tih razloga je odbrana naseljenih mesta izvođena u vrlo raznovrsnim borbenim uslovima i sa različitim ciljevima, što je u prvom redu zavisilo od njihove uloge i položaja u sklopu opšte borbene situacije.

Najčešće je veće naselje imalo ulogu da u sklopu opšteg sistema odbrane čvrsto zatvori pravac na kome se nalazi, da se tu upornom

¹ Operacije u Belgiji, Holandiji, Francuskoj i Poljskoj, kao i početni period rata na nemačko-sovjetskom ratištu. U izolovanoj odbrani Varšave angažovano je oko 125.000 vojnika i civilno stanovništvo grada, pa i pored herojskog držanja, odbrana je izdržala svega 12 dana.

odbranom spreči brzo prodiranje napadača i stvore potrebni uslovi za privlačenje sopstvenih svežih snaga (bilo za ojačanje odbrane grada ili za organizaciju odbrane po dubini, odnosno za protivudar u bok napadača). Poseban značaj pridavan je odbrani gradova na pravcima dejstva glavnih snaga napadača (prvenstveno tamo gde je mogao u punoj meri da iskoristi snagu svoje tehnike). Zato su se na takvim pravcima u borbi za naseljena mesta i odvijale najžešće borbe.

U uslovima kada je u široj zoni većih naseljenih mesta postojala veća stabilnost opšteg sistema odbrane, dobro organizovana i vešto vođena odbrana gradova, bez obzira na konačan ishod borbenih dejstava, odigrala je vrlo značajnu ulogu, pa i u uslovima kada je trpela teške gubitke i prepustila grad napadaču.² Posebno je odbrana većih naseljenih mesta mnogo doprinela opštoj odbrani na područjima koja su gušće ili gusto naseljena.

Najizrazitiji primer uspešne frontalne odbrane velikog grada svakako je staljingradska operacija. Po težini borbe, obostranoj upornosti i veličini angažovanih snaga, kao i vrlo uspešnim operativno-taktičkim manevrima branilaca, bitka pruža vrlo značajna iskustva.

Za napad na Staljingrad Nemci su angažovali 6. armiju, koja je u svom sastavu imala 5 pešadijskih i 2 oklopne divizije; armija je za napad podeljena u dve grupe koje su ojačane sa oko 250 tenkova. Za podršku iz vazduha određena je vazduhoplovna flota od oko 1.000 aviona. Prva udarna grupa napadala je na centar i severni deo grada, a druga na južni deo grada, s tim što je svojim dejstvom uz Volgu trebalo da sadejstvuje u likvidaciji centralnog dela grada.

Za odbranu Staljingrada Sovjeti su odredili 62. armiju, ukupne borbene vrednosti od oko 9 divizija, od kojih dve oklopne; u sastavu armije bile su i dve oklopne brigade. Međutim, pošto je ova armija i ranije vodila teške borbe, brojno stanje njenih pojedinih divizija i brigada spalo je na minimum, a slično je bilo i sa tenkovskim jedinicama. Zbog toga je odnos snaga u pešadiji i tenkovima, a pogotovo u avijaciji, bio izrazito u korist napadača³; upravo, Nemci su svoj napad u prvom redu i bazirali na snazi oklopnih jedinica, snažnoj artiljerijskoj podršci i podršci iz vazduha.

Napad na Staljingrad otpočeo je 13. septembra 1942. godine. Razvile su se ogorčene borbe u kojima je naročito branilac prevazilazio sve svoje moći u upornosti i požrtvovanju. Napadač je nastojao da Staljingrad zauzme po svaku cenu, ne obazirući se na neprekidne teške gubitke, dok je branilac čvrsto rešio da grad održi.

² Na centralnom delu sovjetsko-nemačkog ratišta bitka za Smolensk, sa operativnog maštaba, rešena je u korist Nemaca: jedinice sovjetske armije u ovoj bici izgubile su oko 32.000 ljudi, 685 tenkova i 1.178 artiljerijskih oruđa. Međutim, ako se ima u vidu da su nemačke jedinice u ovoj bici za dva meseca napredovale samo 170—200 km i da su pretrpele vrlo osetne gubitke, a da je istovremeno osuđena namera da se jedinicama sa ovoga pravca potpomogne grupa armija »Sever« u napadu na Lenjingrad, onda je smolenska bitka, po strateškim posledicama, imala izvanredan značaj i završena je u korist Crvene armije.

Isti je slučaj sa odbranom Rostova i mnogim drugim gradovima na ovom ratištu. (*Vojnoistorijski institut, II svetski rat*, knj. 2 str. 120).

³ Odnos u pešadiji iznosio je oko 3:1, u tenkovima oko 7:1 i u artiljeriji oko 2:1 u korist nemačkih jedinica, dok je avijacija napadača imala apsolutnu prevlast u vazduhu.

Posebne teškoće sovjetskim jedinicama u odbrani Staljingrada zadavala je avijacija napadača, koja je imala potpunu prevlast, pa je neprekidnim udarima tako reći razarala grad, nanoseći braniocu teške gubitke. Malobrojna sovjetska avijacija na ovom sektoru nije mogla doći do izražaja u dnevnim borbama, a nedovoljna protivvazдушna odbrana nije mogla mnogo da učini, što je još više otežavalo odbrambena dejstva.

Da bi zadržali napade nemačkih jedinica koje su prodirale u grad, Sovjeti su bili prisiljeni da pod izvanredno teškim uslovima, u toku borbenih dejstava, neprekidno pojačavaju njegovu odbranu svežim snagama, dovodeći ih iz dubine preko Volge. Pošto borbeno situacija nije dozvoljavala manevar preko reke po danu, to su sva prebacivanja jedinica na desnu obalu obavljana isključivo noću. Zbog toga, kao i zbog kapaciteta raspoloživih plovnih sredstava, jedinice su se morale po delovima prebacivati i odmah uvoditi u borbu. Tako je za sve vreme staljingradske operacije sovjetsko komandovanje moralo počesno i na brzinu da uvodi nove jedinice, zbog čega su u odbrani vrlo često nastajale operativno-taktičke krize. Naročito je u tešku situaciju dovedena odbrana kad su se nemačke jedinice jednim klinom probile na desnu obalu Volge u rejon pristaništa, preko koga su prebacivane jedinice, a drugim klinom u severni deo grada i time odbranu rasekle na tri dela. Što napadač nije uspeo da iskoristi ovu, kao i mnoge druge krize u odbrani Staljingrada, treba zahvaliti jedinicama i komandama branioca koje su krajnjim požrtvovanjem, upornošću i hrabrošću, kao i veštım manevrom unutar grada uspešno odolevale napadima. Uporna i neprekidno aktivna odbrana omogućila je da za 47 dana, koliko su trajale borbe u Staljingradu, sovjetska komanda neprekidnim pojačavanjem odbrane, iako pod izvanredno teškim uslovima, prebaci u grad oko pet pešadijskih divizija, jednu brigadu mornaričke pešadije i dva pešadijska puka.

Očigledno, sudbina odbrane Staljingrada zavisila je od pojačanja koja su pristizala, ali je isto tako izvesno da se ova pojačanja ne bi uspešno prebacila da odbrana nije ispoljila krajnju žilavost, a komandovanje izvanrednu umešnost i elastičnost u manevrisanju jedinicama i odbranom u celini.

U ovom periodu borbi, sovjetskim jedinicama, grupama vojnika i pojedincima osnovno je bilo da za sebe vežu što više neprijateljskih snaga i da im nanose što veće gubitke, ne obazirući se na sopstvene gubitke. Tako se od jedne pešadijske brigade, koja je u gradu bila opkoljena 9 dana, iz obruča probilo samo 120 ljudi, ali je brigada u okruženju vezala za sebe jednu neprijateljsku oklopnu i jednu motorizovanu diviziju, kao i nekoliko pešadijskih pukova iz drugih divizija.

Uvidevši da prvobitne snage 6. armije ne mogu uspešno da odluče staljingradsku bitku, nemačko komandovanje je bilo prisiljeno da uvede nove tri pešadijske i jednu oklopnu diviziju, ojačane sa oko 150 tenkova. Ove snage su se posle petnaest dana borbi jednim klinom probile do desne obale Volge i na više mesta ispresecale severni deo odbrane grada. Ali, i sada je upornost i aktivnost odbrane omogućila da pojačanja preko Volge stignu na vreme i spreče širenje klinova.

Vrlo uporna odbrana sovjetskih jedinica i neprekidno privlačenje pojačanja, s jedne, te veliki gubici koje su nemačke jedinice pretrpele, a nisu ih mogle popuniti, s druge strane, izmenili su situaciju u korist branioca. Nemačko komandovanje došlo je u težak položaj. Jedinice 6. armije (formirane u tri grupacije od sedam pešadijskih i tri oklopne divizije i oko 400 tenkova) zaplele su se u teške i dugotrajne ulične borbe bez ikakvog izgleda na uspeh i sve su se više uvlačile u sopstvenu propast. Nemačke divizije, iskasapljene u dvomesечnim žestokim uličnim borbama, dočekale su u Staljingradu protivofanzivu sovjetskih jedinica, kada su bile opkoljene i uništene.⁴

Pored iznetog, treba istaći i masovno i potpuno angažovanje civilnog stanovništva Staljingrada, koje je najaktivnije učestvovalo u odbrani svoga grada i dalo veliki doprinos uspešnom ishodu staljingradske bitke.

Primer Staljingrada, koji je neposredno branila jedna armija vezujući za sebe skoro dve nemačke armije, dokazao je svu vrednost dobro organizovane i uspešno vođene odbrane u većem naseljenom mestu u uslovima njegove čvrste povezanosti sa opštim odbrambenim sistemom. Rezultat ove odbrane bilo je i brzo okruženje nemačkih jedinica u ovom rejonu u zimskoj ofanzivi sovjetskih jedinica, nakon čijeg je uništenja zapretila ozbiljna opasnost da budu odsećene i sve nemačke snage koje su deјstvovalе u oblasti Kavkaza. Staljingradska operacija, u strateјiskim razmerama, predstavlja na istočnom ratištu prekretnicu nakon koje je nemačka ofanzivna snaga zamrla, a jedinice se u stvari nisu više mogle oporaviti, već su neprekidno doživljavale poraz za porazom. Veličina sovjetskog komandovanja i odbrane Staljingrada bila je u tome što je, u borbi protiv nadmoćnih elitnih nemačkih jedinica i pod vrlo teškim operativnim uslovima, rešila bitku u svoju korist.

Suprotno ovom (kao i uspehu u odbrani Sevastopolja i Odese), sistem odbrane gradova na principu »ježeva«, koji su primenile nemačke jedinice u toku protivofanzive sovjetske armije na jugu istočnog ratišta, pretrpeo je potpun neuspeh ne radi toga što takav sistem nije odgovarao tadašnjim uslovima ratovanja, već pre svega što širi sistem odbrane izvan većih naseljenih mesta nije mogao da izdrži i odoli koncentraciji jakih sovjetskih snaga. Probijanjem odbrane izvan naseljenih mesta, sovjetske jedinice su najčešće obilazile i obuhvatnim deјstvom blokirale gradove, a zatim njihovu likvidaciju prepuštale drugim ešelonima ili rezervama

Iskustva staljingradske i nekih drugih operacija upućuju na sledeće zaključke:

dobro organizovana odbrana većih naseljenih mesta (posebno velikih gradova), ukoliko je krajnje aktivna, uporna, elastična i manevarska i ukoliko se potpuno koriste svi uslovi koje naseljeno mesto pruža za razna zaprečavanja i organizaciju sistema vatre, može čak i u uslovima velike inferiornosti da vrlo uspešno izvrši i najslabije zadatke, slomije napad i stvori uslove da branilac preuzme široku inicijativu. Staljingradska operacija je tipičan primer obostranog

⁴ U borbama za Staljingrad Nemci su izgubili oko 500.000 vojnika i starešina, oko 1.000 tenkova i preko 1.500 artiljerijskih oruđa i minobacača.

gomilanja ogromnih snaga u borbi za veliki grad i uključivanje celokupnog stanovništva u odbranu. Međutim, više je nego sigurno da u eventualnom ratu prisustvo nuklearnog oružja ne bi dozvolilo ni jednoj strani tako veliko gomilanje snaga, posebno u borbi za velike gradove (svakako da je korišćenje civilnog stanovništva koje se zatekne u gradu i civilne operative za odbranu pozitivno iskustvo koje će najverovatnije poslužiti i u budućnosti). Rukovodstvo odbrane Staljingrada primenilo je taktiku razvlačenja snaga napadača u samom gradu, organizujući otpore mnogobrojnih grupa i manjih jedinica čak i kada su bile okružene i izgubile neposrednu vezu sa glavninom, što se pokazalo kao veoma korisno jer ove rasute grupe u pozadini napadača, u dobro utvrđenim otpornim tačkama i raznim objektima, vezale su za sebe znatno veće snage nanoseći im osetne gubitke i tako smanjivale udarnu snagu klinova koji su prodirali kroz grad. Malobrojna avijacija odbrane nije mogla u borbama po danu da se uspešno suprotstavi avijaciji napadača, zbog čega je primenjena taktika noćnih i dejstava pod nepovoljnim meteorološkim uslovima, a pod takvim uslovima (jedino mogućim) avijacija se mogla upotrebiti samo ako su posade bile dobro obučene i ako su se naprezale do maksimuma (vrlo je verovatno da bi ovaj faktor u budućim ratnim dejstvima mogao imati vrlo značajnu ulogu, naročito kod branioca). Odbrana Staljingrada karakterističan je primer počesnog uvođenja snaga za odbranu velikog grada. Uzroci ovakvog angažovanja leže u tome što nisu postojale operative rezerve u blizini grada, već su dovođene iz dubine. Pored toga, prebacivanje ovih snaga preko Volge u grad bilo je praćeno izvanrednim teškoćama, jer je napadač držao reku pod artiljerijskom vatrom i prelaze tukao avijacijom, pa su se jedinice prebacivale uglavnom noću i na ograničenom broju prelaza. Ipak, pothranjivanje odbrane je uspešno organizovano i sprovedeno, gubici su nadoknađivani i, vremenom, stvoren je takav odnos snaga (Nemci ovu trku u pothranjivanju snaga nisu izdržali) koji je omogućio braniocu da preuzme inicijativu. Početna inferiornost u odnosu snaga, zahvaljujući veštom komandovanju jedinicama u odbrani, njihovoj upornosti i aktivnosti postepeno je nestajala zahvaljujući neprekidnom pothranjivanju i manjim, svežim snagama, najčešće nedovoljnim u odnosu na stvarne potrebe, a u krajnjem rezultatu ipak odlučujućim.

Odbrana većih naseljenih mesta imala je u prošlom ratu vrlo značajnu ulogu ne samo kad je frontalno zatvarala osnovne pravce, već i na bokovima osnovnih snaga napadača. Uspešnom odbranom gradova na bokovima operativno-strategijskih pravaca ili frontova napadač je bio primoran da izdvaja znatne snage za likvidiranje takvih rejona, jer je pretila stalna opasnost da njegove duboko uvučene glavne snage budu ugrožene udarom u bok baš iz tih rejona. Zato je često na ovakve gradove upućivao snažne formacije, koje je nekad izvlačio čak i sa osnovnih pravaca svojih dejstava, samo da bi što pre otklonio bočne pretnje. Naravno, za napad na ovakva veća naseljena mesta bile su potrebne znatne snage, što je slabilo silinu udara osnovnih snaga i razvlačilo ih po frontu. Iako je napadač ovo znao, takva dejstva nije mogao da izbegne ukoliko je branilac uporno branio veća naseljena mesta, ne obazirući se na dubinu prodora napadača. Ovakva odbrana uvlačila je napadača u dugotrajne borbe, najčešće je bilo malo izgleda

i mogućnosti da se angažovane snage brzo oslobode za dejstvo u dubinu odbrane branioca.⁵ Svakako da dugi borbeni zapleti nisu odgovarali napadaču, a pogotovo ne na bokovima, dok je braniocu takav način dejstva omogućavao da postepeno konsoliduje svoju odbranu i uspješnije rešava razne probleme odbrane na frontu.

Uspješna odbrana većih naseljenih mesta na krilima sopstvenih snaga pružala je siguran oslonac da napadač odbranu ne izmanevariše i kompromituje. Ako se razmotre razni manevri u toku prodiranja nemačkih jedinica u rejon Moskve, zapaža se da su se veoma često u sklopu opšteg sistema odbrane isprečila veća naseljena mesta, čija je uporna odbrana odigrala značajnu ulogu u sprečavanju nemačkog prodiranja sa krila ka Moskvi. Posebno su značajnu ulogu odigrala veća naselja ukoliko su se našla u sklopu odbrane na pravcu koji izvodi neposredno u bok rejona branioca, koji je imao operativno-strategijski značaj; tu je žilava odbrana, u sklopu opšteg sistema odbrane, sprečavala da napadač razvije svoja dejstva i brzo izbije u operativni prostor, a time i ostvari puni zamah operacije. Zato je napadač uvek nastojao da izbegne direktan napad na veće naseljeno mesto i napadao ga je direktno samo kad drugog izlaza nije imao ili kad su to zahtevali posebni operativno-strategijski razlozi.

I u odbrani morskog obale, da bi se sprečilo iskrcavanje protivnika sa mora, u odbrani pomorskih luka i pristaništa, branilac je obilno koristio veća naseljena mesta koja su mu omogućavala da sistem odbrane obalnog pojasa postane znatno čvršći i homogeniji. U tu svrhu je uporno branio sve gradove na obali i u dubini da bi sprečio širenje mostobrana iskrcanih snaga, a ako su operacije prenete u dubinu, pristaništa su najupornije branjena i u okruženju da bi se sprečilo slobodno komuniciranje pomorskim putevima i dovlačenje svežih snaga.

Praksa je pokazala da su veća naseljena mesta u odbrani morskog obale imala vrlo značajnu ulogu i pred napadača postavila niz problema i to u najkritičnijim fazama operacije. Naročite teškoće pomorskom desantu činio je deo morskog obale koja je gušće naseljena. Jer, za napadača je jedan od osnovnih preduslova za uspešno iskrcavanje planiranog pomorskog desanta bio da što pre proširi stvoreni mostobran neprekidnim ubacivanjem svežih snaga. Međutim, branilac je imao realne mogućnosti da dobro organizovanom i upornom odbranom većih naselja drži pod neprekidnom vatrom prilaze mostobranu sa mora i da uspešno sprečava njegovu pothranjivanje, širenje i snabdevanje. Takva odbrana nije dozvoljavala napadaču da razvije veći tempo nastupanja, zbog čega je, kao i zbog brzih intervencija braniočevih rezervi iz neposredne blizine rejona iskrcavanja, često kod pomorskih desanata dolazilo do ozbiljnih operativnih kriza.

⁵ Odbrana Odese trajala je 67 dana i tu su 4. rumunskoj armiji naneti takvi gubici da praktično nije više bila sposobna da nastavi borbeno dejstvo kao formacija, već je preformirana; grad se uspešno branio iako su nemačke jedinice već duboko prodrle prema Krimu. Odbrana Sevastopolja uspešno je odolevala 8 meseci napadima mnogo nadmoćnijih nemačkih snaga; u poslednjim napadima angažovana je cela 11. nemačka armija sa vrlo snažnim ojačanjima u artiljeriji; u toku napada na Sevastopolj Nemci su pretrpeli gubitke od oko 300.000 vojnika i starešina. Lenjingrad je izdržao skoro 2 godine u okruženju i upornom odbranom vezao za sebe vrlo jake nemačke snage, itd.

Poseban značaj imala su veća naseljena mesta u obalnom pojasu za izvršenje protivudara branioca na stvoreni mostobran. Pošto je branilac osobitu pažnju posvećivao njihovoj odbrani (naročito ako su se nalazila na bokovima mostobrana), a napadač je nastojao da ih što pre likvidira, veća naseljena mesta su u obalnom pojasu najčešće bila poprište ogorčenih borbi. Pošto su ovakva borbena dejstva zahtevala dosta snaga i vremena, što napadaču nije odgovaralo, to je on najčešće nastojao da orijentisanjem odgovarajućih snaga blokira ovakva mesta i time omogućiti uspešno prodiranje svojih snaga u dubinu. Zauzimanje uporno branjenih naselja u obalnom pojasu prepušteno je sledećim ešelonima.

Naročito su značajna za branioca bila ona mesta koja su predstavljala osnovne luke preko kojih su snabdevene jedinice. Oko takvih gradova ne samo da su vođene ogorčene borbe, već su oni u toku operacija po nekoliko puta prelazili iz ruke u ruku.⁶

Mada odbrana većih naseljenih mesta nije bila karakteristika dejstava jedinica NOV, ipak iz Nor-a ima vrlo poučnih primera uspešne odbrane većih gradova (Tuzla, Bihać, Jajce i dr.). Po svemu sudeći, jedan od tipičnih primera krajnje uporne i aktivne odbrane u NOR-u, bila je odbrana Tuzle 1943. godine.

U napadu na Tuzlu (od 3. do 9. oktobra) Nemci su sa relativno jakim snagama prodrli iznenadno od Lukavca i Živinica do samoga grada; ipak, nisu ga zauzeli. Odbrana Tuzle, naročito na pravcu glavnog udara napadača, bila je plitka i pripremljena na brzu ruku, jer su jedinice za organizaciju odbrane imale samo jednu noć na raspolaganju. U takvim uslovima preostajalo je samo da se posednu dotadašnji nemački položaji (sa kojih Nemci nisu ranije uspeali da odbrane Tuzlu). Višednevni uzastopni napadi nemačkih jedinica, podržani artiljerijom, tenkovima i avijacijom, završili su se neuspehom i to pre svega zbog toga što je odbrana naših jedinica bila vrlo uporna i krajnje aktivna, a posebno noću. I ne samo da Nemci nisu uspeali da zauzmu Tuzlu nego su u neprekidnim napadima na grad i noćnim protivnapadima naših jedinica toliko iscrpili svoje snage, da su nakon odlučujućeg protivnapada naših jedinica na njihovu glavninu, usred dana, bili potpuno razbijeni i prisiljeni na povlačenje prema Lukavcu, a kasnije prema Doboju. Karakteristično je za ova borbena dejstva da su bile sposobne da vešt看im manevrom razbiju napadača i prisile ga na panično povlačenje.

Odbrana Tuzle bila je uspešna pre svega zato što je opšti sistem odbrane naših jedinica izdržao juriše napadača i što je odbrana bila vrlo aktivna, ne propuštajući ni najmanju priliku za protivnapad i sprečavajući neprijatelja da održi osvojene položaje. Tako su nemačke jedinice, i posle uložениh najvećih napora, uglavnom uvek bile na polaznim položajima za napad. Povoljna okolnost za branioca Tuzle bila je i u tome što je stanovništvo grada nesebično pomagalo jedinice na položajima aktivnim učešćem u borbenim redovima, zatim u zbrinjavanju ranjenika i snabdevanju jedinica.

⁶ Tobruk, jedna od najvažnijih luka na afričkom frontu, branjen je najupornije, jer je od njegovog držanja zavisilo celokupno snabdevanje britanskih jedinica.

Razmatranje uloge i mesta većih naseljenih mesta u odbrani u II svetskom ratu upućuje nas na sledeće zaključke:

veća naseljena mesta i širi rejoni oko njih, ako su solidno bili pripremljeni za odbranu, omogućavali su: da se održi određena prostorija, privuku i vežu krupne snage neprijatelja u širem rejonu grada, da im se nanese osetni gubici i slomi ofanzivna moć napadača ili dobi je u vremenu za grupisanje sopstvenih snaga i stvore povoljniji uslovi za odbranu, protivudar ili prelazak u protivofanzivu;

da su se upornim držanjem većih naseljenih mesta u neposrednoj blizini bokova glavnih (pomoćnih) snaga napadača mogli stvoriti uslovi za brz i lak proboj na jednom ili oba boka i omogućiti protivudar radi uništenja snaga koje su prodrle;

pošto veća naseljena mesta obično leže na komunikacijskim čvorovima, u dolinama i na glavnim komunikacijskim arterijama, koje su istovremeno i najpogodnije za borbena dejstva, to je njihova namena najčešće bila da se organizovanjem uporne odbrane u njima omogući povezivanje opšteg sistema odbrane i time odbrana učini postojanjijom i žilavijom;

uspešna odbrana velikih gradova koji su imali operativno-strategijski značaj i nanošenje teških gubitaka napadaču u borbama oko njih, često su branioци omogućavali da izmeni odnos snaga u svoju korist, preuzme inicijativu (nekad i strategijsku) na frontu i pređe u opštu ofanzivu. Ali, iako je rat vođen konvencionalnim oružjem, uspešna odbrana većih naseljenih mesta najčešće je zavisila od čvrstine i stabilnosti opšteg sistema odbrane i — obratno, odbrana gradova najčešće nije mogla izdržati napade snažne tehnike ukoliko je širi sistem odbrane brzo pucao, jer je napadač oklopnim jedinicama lako obilazio naseljeno mesto, brzo ga okruživao i uništavao njegovu odbranu; (ovo je posebno značajno za sagledavanje i ocenu mesta i uloge većih naseljenih mesta u eventualnom ratu).

veoma značajan faktor u odbrani većih naseljenih mesta bilo je pothranjivanje (popuna, smena i snabdevanje) jedinica branioца, a opšte karakteristike i zahtevi odbrane (da je aktivna, čvrsta i uporna, da se oslanja na prirodne prepreke i koristi sve mogućnosti zaprečavanja) prilagođavani su konkretnoj situaciji, prema kojoj je odbrana organizovana i podešavana. Za organizaciju uspešne odbrane bilo je značajno da se izučava ne samo situacija, već i način dejstva i cilj koji je neprijatelj sebi postavio.

ORGANIZACIJA ODBRANE

U II svetskom ratu odbrana većih naseljenih mesta organizovana je na velikim dubinama, sa dubokim ešeloniranjem snaga i sredstava ispred, na bokovima i u samom mestu. (Ovo nije sprovedeno samo ako je branilac, pod pritiskom napadača ili iz nekih drugih razloga, bio sprečen da to ostvari). Na ovakvu organizaciju odbrane gradova upućivala je branioца masovna tehnika koju je napadač primenjivao, a naročito upotreba oklopnih jedinica kojima se plitka odbrana nije mogla uspešno suprotstaviti. Zato se odbrana gradova sastojala od spoljne i neposredne odbrane. Dubina spoljne odbrane varirala je, ali je os-

novna težnja branioca bila da bude što dublja — zavisno od konfiguracije zemljišta, raspoloživih snaga, postavljenog zadatka i drugih uslova. Dubina neposredne odbrane zavisila je od dubine samoga grada.

Cilj duboke odbrane najčešće je bio da se napadaču nanesu što veći gubici još pre nego što prodre do grada i tako što više umanjiti udarna snaga njegovih jedinica. Događaji su pokazali da je takva koncepcija ešeloniranja odbrane većih naseljenih mesta bila opravdana a njena vrednost dokazana je na mnogim primerima.

Spoljna odbrana gradova, zavisno od njihove veličine i značaja, sastojala se od jednog do dva i više odbrambenih pojaseva zbog čega je i dubina bila različita. Ona je varirala od 30 do 120 km, a u nekim slučajevima bila je i veća. (Kod većih dubina nije u pitanju neposredna spoljna odbrana grada, već odbrambena operacija koja je vođena za grad). Neposredna spoljna odbrana grada najčešće se sastojala od jednog do dva odbrambena pojasa. (Tako je spoljna odbrana Odese iznosila 20—25 km, Sevastopolja 15—20 km, Lenjingrada 20—25 km, Beograda 15—20 km, itd.).

Spoljna odbrana organizovana je po sistemu odbrambenih rejona za polukružnu odbranu, sa težištem na odbranu pravaca koji izvode direktno na grad ili na njegove bokove. Posebna pažnja u organizaciji odbrane posvećivana je pravcima koji izvode na bokove većeg naseljenog mesta, jer je napadač uvek težio da izbegne frontalan napad i da grad zauzme bočnim dejstvom, odnosno zaobiđe ga, a da narednim ešelonima ili rezervama prepusti njegovo zauzimanje. Posebna pažnja posvećivana je organizaciji protivtenkovske odbrane. Ona je morala pre svega da bude masovna i duboko ešelonirana, kako bi mogla odoljeti snažnom naletu oklopnih jedinica na pojedinim pravcima. Upravo, smatralo se da je uspešna odbrana moguća pre svega tada ako je sposobna da se uspešno suprotstavi oklopnim jedinicama napadača, koje su najčešće bile nosilac ofanzivnih dejstava. (Ovo gledište u praksi je bezbroj puta potvrđeno, jer svaka odbrana koja nije bila solidno organizovana i u protivtenkovskom smislu lako je pucala i bila brzo savladana). Otuda se i zaprečavanje svih vrsta široko primenjivalo, a posebno pt-minska polja. Zaprečavanje uopšte, zatim protivvazdušna i protivdesantna odbrana, organizovani su na principima koji su važili uopšte za odbranu u normalnim uslovima.

Organizacija neposredne odbrane i vođenje borbe u većim naseljenim mestima imali su, u odnosu na spoljnu odbranu, svoje specifičnosti.

Pre svega, neposredna odbrana najčešće se organizovala ispred ili pozadi spoljne ivice grada da bi napadač teže otkrio prednji kraj i da bi se izbegli udari artiljerije i avijacije. Odbrana je organizovana na principu otpornih tačaka i rejona, međusobno povezanih vatrenim sistemom. Odbrana je deljena na rejone, kvartove i sektore. Veće zgrade, a naročito od tvrdog materijala, uređivane su za upornu odbranu sa višekratnim sistemom vatre. Naročita je pažnja posvećivana organizaciji odbrane skverova, bulevara, parkova i širih ulica koje bi napadač mogao da koristi za upotrebu tenkova, razmeštaj artiljerije i uopšte razvijanje jedinica za napad na više pravaca. Kao po pravilu, sve otporne tačke organizovane su za kružnu odbranu.

I u organizaciji odbrane grada bio je zastupljen princip dubine: odbrana se organizovala na celoj dubini grada, s tim što se u prvo vreme nije sva istovremeno posedala, ali kada je praksa pokazala da se u borbama za naseljeno mesto snage brže troše nego na otvorenom prostoru, onda se pristupilo istovremenom posedanju odbrane na celoj dubini. Zbog manevra snaga po frontu i dubini kroz zgrade i blokove uređivani su prolazi. Pošto je bliska borba bila karakteristična za borbena dejstva u naseljenim mestima, to se organizaciji vatrenog sistema posvećivala posebna pažnja. Velike zgrade uređene su za višekatnu vatru, a ulice, trgovci, parkovi, skverovi i međuprostori stavljeni su pod unakrsnu pešadijsku vatru, koju je dopunjavala artiljerijska i minobacačka vatra.

Protivtenkovsku odbranu u naseljenim mestima karakteriše borba protiv tenkova sa bliskih odstojanja, pa je ona u tom smislu i organizovana. Zasnivala se na masovnoj upotrebi protivtenkovskih oruđa, a duž bulevara, na većim trgovima i parkovima za blisku borbu koristila se pt-artiljerija većih dometa; pt-oruđa postavljana su tako da prvenstveno bočno dejstvuju, a u nedostatku pt-oruđa, za pt-odbranu branilac je vrlo često koristio i ukopane tenkove. Kod sovjetskih jedinica u borbama za Staljingrad, zbog nedostatka pt-oruđa, skelet pt-odbrane činili su tenkovi. Pošto je u naseljenom mestu, tenkovima ograničen manevar a njihov napad uglavnom kanalisao određenim ulicama ili praznim prostorima, to su lovci tenkova korišćeni masovno i uspešno.

Naseljena mesta su pogodovala širokom razvijanju svih vrsta zaprečavanja, što je bilo vrlo značajno u sprečavanju brzog prodiranja napadača kroz grad i, pored ostalog, omogućilo braniocu da mu raznim preprekama nanosi osetne gubitke. Zato je branilac ovu mogućnost koristio do maksimuma, razvijajući široku mrežu raznih žičanih prepreka, protivtenkovskih i protivpešadijskih minskih polja, miniranje zgrada i kanalizacijske mreže, rušenje pojedinih većih zgrada električnim putem kada ih napadač zauzme itd. Raščišćavanje je oduzimalo mnogo vremena napadaču i nanosilo mu osetne gubitke.

Protivvazдушna odbrana gradova u II svetskom ratu imala je vrlo veliki značaj, jer je napadač skoro uvek svoja dejstva zasnivao prvenstveno na snažnom udaru iz vazduha. Borbe u gradovima na istočnom ratištu, a posebno danju, pokazale su u kakav težak položaj branioca može dovesti avijacija napadača ako je pvo-odbrana grada slaba. Bez obzira na jačinu PVO, branilac je najčešće, da bi se zaštitio od dejstva neprijateljeve avijacije, razvijao široku mrežu skloništa.

U celini, organizacija neposredne odbrane naseljenih mesta bila je znatno složenija nego organizacija odbrane izvan njih i zahtevala je od starešina svih stepena vrlo veliku umešnost i krajnje naprezanje jedinica. Za organizaciju odbrane gradova tako reći nikada nije bilo dovoljno snaga ni vremena, ukoliko, bar u većem delu, nije bila pripremljena pre rata ili s otpočinjanjem borbenih dejstava. Praksa iz prošlog rata je pokazala da je u momentu izbijanja sukoba teško potpuno urediti veće gradove za odbranu, pa i kada je pored jedinica u radovima na utvrđivanju masovno učestvovalo i civilno stanovništvo.

Veća naseljena mesta u II svetskom ratu bila su poprište najžešćih, dugotrajnih i krajnje iscrpljujućih borbi, zbog čega su snage i napadača i branioca vrlo brzo trošene, pa ih je trebalo neprekidno pothranjivati. Dugi borbeni zapleti zahtevali su angažovanje velikih snaga, što je uslovalo obostrano nagomilavanje, a branilac je pored regularnih jedinica masovno uključivao i civilno stanovništvo, koje je imalo značajnu ulogu u aktivnoj borbi i u raznim službama za snabdevanje i opsluživanje.

Napad na veća naseljena mesta karakterisao se snažnim udarima sa zemlje i iz vazduha pre početka napada i u toku podrške napada. U nekim slučajevima napadač je pribegavao snažnom bombardovanju i po desetak dana pre početka napada, da bi odbranu rastrojio, naneo braniocu što veće gubitke i poljuljao njegov moral. S druge strane, branilac je korišćenjem pogodnosti koje mu je pružalo naseljeno mesto razvijao širok sistem skloništa (u podrumima tvrdih zgrada) i raznim drugim merama nastojao da se što više sačuva od ovih udara i što spremnije dočeka napad tenkova i pešadije. Nastojalo se da se odbrana tako organizuje, da se intenzitet upornosti otpora neprekidno pojačava, a bio je zasnovan na dobro organizovanoj vatri i aktivnosti dejstva. Branilac je nastojao da svaku izgublenu otpornu tačku ili zgradu odmah protivnapadom povрати — bilo istim snagama koje su objekt izgubile, bilo da je koristio neke rezerve. Napadač je, pak, nastojao da probojem određenim ulicama ili nekim drugim pravcima okruži pojedine odbrambene tačke i rejone i uništi njihovu odbranu; i branilac je primenjivao istu taktiku (brze i iznenadne protivnapade, u prvom redu u bok jedinica koje su se uklinile u odbranu). U borbama u Staljingradu sovjetske jedinice su formirale jurišne grupe za protivnapade na pojedine izgubljene objekte; ove grupe su neprijatelju nanosile teške gubitke. Veoma često je branilac primenjivao taktiku da ne napušta otporne tačke i kada ih neprijatelj zaobiđe, odatle je izvodio aktivna dejstva i primoravao napadača da za njih angažuje deo svojih snaga. Vezujući napadačeve delove za mnogobrojne ovakve izolovane tačke, razvlačio je njegove snage po gradu i tako rasterećivao odbranu na koju je bilo usmereno čelo prodirućih klinova. Ova taktika naročito je došla do izražaja u borbama za Staljingrad, a posebno se pokazala korisna kada je predviđen protivnapad rezervi. Iako je ovo bilo i delimično rasipanje snaga branioca, bilo je veoma efikasno stvarati, na ovaj način, ubačene grupe iza jedinica prve linije napadača. S obzirom da je u većim gradovima kanalizacija obično vrlo razvijena, ostavljene grupe često su je koristile za izvlačenje kad se više nisu mogle održati. S druge strane, kanalizacija je vrlo često i vrlo umešno korišćena i za razne diverzije.

Branilac je jače rezerve najčešće postavljao na zadnjoj ivici grada ili izvan njega, a rezerve četa i bataljona u rejonu trgova, parkova ili nekih većih praznih prostora odakle su mogle brzo bočno da intervenišu na pravcu prodora neprijatelja. Kad bi rezerve bile upotrebljene, formirale bi se druge — makar i manje, a bilo je slučajeva da je komanda odbrane grada morala ostati bez rezervi do pristizanja novih snaga. Praksa je pokazala da je rezerve bilo najcelishodnije ras-

poređivati u dva rejonu, ali tako da prilikom upotrebe obe grupe mogu koncentrično dejstvovati na određenim pravcima. Oklopna rezerva, ukoliko je formirana, raspoređivana je najčešće u pogodnim rejonima na zadnjoj ivici grada ili izvan njega, ali tako da se može upotrebiti zajedno sa opštom rezervom. Treba napomenuti da su oklopne rezerve češće postavljane tako da u prvom redu mogu dejstvovati na bokove naseljenog mesta, kako bi sprečavale prodor neprijatelja ka bokovima grada. Inače su oklopne jedinice najčešće upotrebljavane u manjim formacijama, jer su to nalagale specifičnosti naseljenog mesta.

Avijaciju je branilac najčešće upotrebljavao po opštevažecim načelima. Međutim, bilo je i takvih slučajeva kada ju je upotrebljavao isključivo noću, i to uspešno (Staljingrad).

U odbrani većih naseljenih mesta lakše je bilo snabdevati jedinice sredstvima za život i borbu, jer su podrumi tvrdih zgrada i razna skloništa omogućavali da se stvore znatne zalihe municije i hrane, a sanitetski materijal i razne životne namirnice mogli su se naći i na licu mesta. Sam dotur i evakuacija iz grada bili su otežani i teži no na otvorenom prostoru, jer su komunikacije koje vode ka gradu uočljive i napadač ih je najčešće držao pod kontrolom i vatrom. Zato su nužan dotur i evakuacija iz naseljenog mesta obavljani uglavnom pod zaštitom noći i po slabo vidljivom vremenu.

Ali, pored pogodnosti za odbranu, veća naseljena mesta su istovremeno ispoljila i loše strane. Usled velikih rušenja oštećivana je vodovodna mreža, što je izazivalo poplave ili nestašicu vode. Oštećenje kanalizacije, kao i veliki broj žrtava u ruševinama, povećavali su opasnost od zaraznih bolesti. Borbe u gradovima neminovno su pratili veliki požari, koji su ostavljali pravu pustoš. O svemu ovome branilac je morao neprekidno da vodi računa i da prilikom organizacije odbrane i za vreme borbenih dejstava preduzima široke mere sanitetskog obezbeđenja, protivpožarne službe, službe spasavanja, snabdevanja vodom itd. Sve ovo je iziskivalo znatno širu organizaciju i veće napore nego kod odbrane u normalnim uslovima.

Svakako da će mere pozadinskog obezbeđenja i sanitetskog zbrinjavanja, koje su u prošlom ratu primenjivane u odbrani gradova, u eventualnom ratu biti još mnogo složenije i zahtevati znatno više napora, prilagođavanja i smisla za njihovu organizaciju pre i u toku borbe. Uostalom, kao i celokupna organizacija odbrane naseljenih mesta.

General-major
Mitar MINIC

SREDSTVA I METODE PROPAGANDE U „PSIHOLOŠKOM RATU“

Propaganda, kao integralni dio »psihološkog rata«,¹ proističe iz suštine i ciljeva kojima taj »rat« služi i ispoljava se kao njegova verbalna aktivnost. Otuda protagonisti primjene propagande u svrhe »psihološkog rata« zastupaju tezu da nju treba tako organizovati i omogućiti primjenu takvih sredstava i metoda kojima bi se postigli što veći efekti, a sadržaj propagandne djelatnosti usmjeravati na podršku političkih, diplomatskih, vojnih, ekonomskih i drugih akcija koje vladajući krugovi te zemlje preduzimaju na međunarodnom planu. Iznoseći zvanične stavove o vođenju »psihološkog rata«, buržoaski tvorci podvlače kako u propagandi apsolutna istina nije bitna, ali treba paziti da se proizvodnja laž brzo ne otkrije; a laž se mora primjenjivati jer ponekad istina može manje koristiti od kakve poluistine. Iz tog razloga u svojim teoretskim razradama vrsta propagande i njihove primjene obično ističu već poznatu podjelu na »bijelu«, »sivu« i »crnu« propagandu.

»Bijela« propaganda pretežno se koristi onim podacima koji potiču iz tačnih i mjerodavnih izvora, koji su poznati i oficijelno priznati. »Siva« propaganda nastoji da svoje porijeklo što više prikrije, a izvor drži što neizvjesnijim. Vijesti i informacije obično protura posrednim putem, nikada ne govoreći ko iza njih stoji. Ona teži da što više prikrije ma kakva neprijateljska obilježja, te se eksponira kao objektivna i neutralna, računajući da će tako postići određene efekte. Isto tako nastoji da ono što iznese bude dvosmisleno, da izazove dvoumljenje, kolebanje i zbunjenost kod onih kojima je namijenjena. Zato se nekada pojavljuje kao protivurjedna »bijelolj« propagandi ili se nadopunjuje sa »crnom«, a obično ostaje između ove dvije. »Crna« propaganda potiče iz drugog izvora, a ne iz stvarnog. To je, u stvari, maskirana propaganda koja se služi najraznovrsnijim sredstvima, polazeći od toga da u »psihološkom ratu« sve može biti dozvoljeno. U primjeni »crne« propagande najšire su razrađeni metodi i metodski postupci koji u najnegativnijem smislu mogu da okarakterišu »psihoratsna« dejstva korišćenjem propagande. Ovdje su naročito zastupljeni metodi prijetnji i zastrašivanja, ucjenjivanja i podmetanja, okrivljavanje drugog i sl.

Uz istovremeno razvijanje oblika i metoda »psihološkog rata« usavršavaju se i tehnička propagandna sredstva, pa se može očekivati da će se u eventualnom ratu masovno koristiti mnogobrojna sredstva koja omogućuju široku primjenu raznovrsnih metoda i oblika propagande.

¹ Elementi »psihološkog rata« su propaganda, pritisak, zastrašivanje, diverzije, subverzivna djelatnost i druge brojne akcije na političkom, ekonomskom i drugim poljima, a u ovom članku razmatraće se samo propaganda, kao značajna komponenta ovog »rata«.

Od poznatih sredstava sigurno će se koristiti: radio, televizija, leci i glasnogovornici, a zatim i ratni zarobljenici i glasine, o čemu će ovdje biti riječi.

Radio i televizija. Savremeni radio predstavlja jedno od najznačajnijih sredstava za vođenje »psihološkog rata« koje će se koristiti i u eventualnom ratu.

Protagonisti i planeri »psihološkog rata«, cijeneći vrijednost radija za »psihoradne« operacije, ističu njegove višestruke kvalitete: on predstavlja osnovno sredstvo za komuniciranje sa masama, omogućava brz i neposredan kontakt, posjeduje emotivnu snagu žive riječi, propagandnu aktivnost može da učini manje upadljivom od drugih sredstava, slušanje emisija nije naporno, a mogu ih koristiti i nepismeni, itd. Međutim, njegova upotreba se može ograničiti jer se emisije mogu ometati ili zabraniti njihovo slušanje, zatim, mogu nedostajati prijemnici na nekim područjima, itd. No pored nedostataka, u eventualnom ratu treba očekivati da radio bude jedno od najrasprostranjenijih sredstava za vođenje »psihološkog rata«, tim prije što se njegove tehničke mogućnosti svakodnevno unapređuju i usavršavaju.²

Sadržaj radio-emisija zasnivaće se na već unaprijed zaplaniranoj i razrađenoj tematici za koju se smatra da bi mogla postići i najveće efekte. Mogućnosti radija istovremeno nude primjenu najraznovrsnijih metoda djelovanja »psihološkog rata«, počev od zakulisne, nenametljive i manje upadljive propagande, do one kojom se otvoreno želi postići neki ciljevi. U te svrhe putem radija emituju se i takvi programi koje je moguće uspješno kamuflirati muzikom, pjesmom, dramom, tačnim ili netačnim manje značajnim vijestima i ostalim neupadljivim i nenametljivim oblicima.

Radi postizanja što većih rezultata u korišćenju radija za »psihoradne« svrhe, razrađeni su i određeni principi na kojima se ta djelatnost zasniva. Oni se uglavnom sastoje u: redovnosti radio-emisija (time se kod ljudi stvara navika da ih slušaju); ponavljanju najznačajnijih tema, fraza, parola ili gesla; prilagođenosti programa slušaocima i zadovoljenju njihovih potreba i ukusa; isticanju nekih vjerodostojnih činjenica, radi stvaranja određenog povjerenja, itd. Potrebna pažnja se poklanja i kvalitetu tehnike emitovanja — počev od boje glasa, načina izražavanja, brzine govora, pa do najsitnijih detalja koji treba da utiču na što veću privlačnost emisija, a time i na postizanje određenih efekata. Isto tako svestrano se razmatra podešavanje emisija u vrijeme kada se predviđa da ih može slušati najveći broj ljudi. Pri razradi programa obično se emisije kombinuju s muzičkim, kulturnim i sličnim sadržajima, kako bi se time stvarala takva emocionalna raspoloženja i privlačila pažnja slušalaca da bi opšti program sa svojim propagandnim ciljem postigao što veće efekte.

Tokom II svjetskog rata dejstva »psihološkog rata« preko radija najizrazitije su došla do izražaja u britansko-njemačkim propagandnim duelima. Nijemci su imali široko organizovanu i vođenu propagandnu

² Na primer, poznato je da su u nekim armijama zapadnih zemalja, članica NATO, vršena ispitivanja za korišćenje veoma malih, lakih radio-tranzistorskih aparata, vrlo velike otpornosti, koji se mogu koristiti samo na određenoj talasnoj dužini, a namijenjeni su za bacanje u neprijateljevu pozadinu.

radio-službu, čije su se emisije uglavnom sastojale od: zvaničnih izvještaja njemačke Vrhovne komande (vođeno je računa da budu tačni i da se detaljno i opširno iznose vlastiti uspjesi, a neuspjesi površno i kratko); zvaničnih izvještaja vlade; pojedinih vijesti iz inostranstva koje su mogle da utiču na slabljenje morala saveznika; direktivnih članaka (poput novinskih uvodnika); javnih komentara o najznačajnijim događajima; anonimnih komentara koji su se samo prividno razlikovali od zvaničnih stavova nemačke politike; emisija »crnih« radio-stanica; falsifikovanih citata i namještenih »mjerodavnih izvora«; falsifikovanih materijala koje su objavljivale savezničke radio-stanice; tajanstvenih emisija koje su se miješale sa savezničkim radio-programom, itd.³

Za nas je posebno poučno kako su Nijemci organizovali radio-propagandu protiv NOP-a. Među mnogim primjerima ističe se rad tajne njemačke radio-stanice 1941. godine, koja je emitovala svoj program pod lažnim imenom »Partizanska radio-stanica«.

Ove emisije po poznavanju političke linije KPJ i ciljeva NOP-a, terminologiji, jeziku i sličnom, trebalo je u potpunosti da odgovaraju pravim partizanskim emisijama, pa je sastavljanje programa bilo povjereno najiskusnijim agentima beogradske Specijalne policije; tekst i cijelu emisiju sastavljao je zloglasni Bečarević, a odobravlali Nijemci. U emisijama je govoreno o borbama u Srbiji o kojima su ponekad davani tačni podaci, uz istovremeno navođenje nekih krajeva u kojima nije dolazilo do borbi. Upućivani su pozivi »izgubljenim« i »odsječenim« partizanskim jedinicama da bi se komandovanje prikazalo kao nedoraslo i slabo; odavala priznanja »palim« drugovima kao »dokaz« o velikim gubicima; navodila izmišljena strana imena kao potvrda da se ustankom rukovodi van zemlje; prijetilo dezerterima i domaćim izdajnicima, kao dokaz da ih je mnogo, te da postoji rasulo i otpor borbi, itd.⁴ Rad ove stanice cijenio se u redovima okupatora i kvislinga kao

³ Ova iskustva, kao i iskustva ostalih učesnika II svjetskog rata, do sada su u priličnoj mjeri proučena, a metode i oblici čiju primjenu treba očekivati i u eventualnom ratu, razrađeni i dalje usavršeni. Karakteristično je da se posebna pažnja na Zapadu posvećuje upravo ratnim iskustvima Njemačke i nastoji se da se što više iskoriste u razradi koncepcija vođenja »psihološkog rata«. U tome posebno mjesto ima SR Njemačka, koja svojim inicijativama u stvari prednjači u pogledu što čvršće i povezanije organizacije vođenja »psihološkog rata«, razradi njegovih principa i korišćenja iskustava Gebelsove propagande, pozivajući se neprekidno na potrebu svestranije odbrane od »prijeteće komunističke opasnosti«.

⁴ U jeku prve neprijateljske ofanzive 1. novembra 1941. godine zabilježena je jedna takva emisija:

»Mnogi seljaci su zatvoreni i strahovito mučeni, poslata je kaznena ekspedicija... Mi želimo da vas ohrabrimo da ne napustite borbu, ma koliko vas ona koštala. Najzad, nije to vaša prva borba... Naša borba je borba za istinu. Mi nismo fašisti da bi nam trebale laži. Oni žele da porobe sve snage naroda i da ih upotrebe protiv naše drage Rusije, ali im to nikada neće uspeti. London kaže da je situacija Rusije vrlo ozbiljna i da su Nemci blizu Moskve, ali mi stalno verujemo u pobedu Rusije.

Neprijatelj vrši strahovite kazne nad nama. Stoga se preporučuje privremeno obustavljanje sabotaža. Na taj način mi gubimo naše najbolje ljude...

Utvrđite sigurnost vaših partnera. Primajte naloge samo od dobro poznatih i poverljivih ljudi!... Među nama ima izdajnika koji hoće da za pare prodaju svoju dušu Gestapou. Istrebite izdajnike!

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!«

(Branislav Božović, članak *Lažna partizanska radio-stanica, Ustanak naroda Jugoslavije 1941*, knj. 2, str. 507—508, VIZ JNA Vojno delo, Beograd, 1963).

uspješan, naročito nakon izvještaja pojedinih okupatorovih funkcionera koji su smatrali da je to zaista partizanska radio-stanica. Međutim, već 20. novembra 1941. godine Vrhovni štab POJ izdao je slijedeće saopštenje:

Na talasnoj dužini oko 25,50 metara daje svaki dan emisiju stanica koja sebe naziva »Radiostanicom Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije«. Ustvare, pomenuta stanica delo je provokatora u službi fašističkih okupatora, koji pokušavaju gnusnim zamaskiranjem lažima, klevetama i provokacijama da pokolebaju poverenje srpskog naroda u partizanski pokret... Podvlačimo da je jedina prava partizanska stanica ona koja daje emisiju svaki dan u 21 čas na talasnoj dužini 40,7 metara.⁵

Nekoliko dana poslije ovog saopštenja prestala je sa radom demaskirana »partizanska radio-stanica«.

Radio se široko koristio i nakon II svjetskog rata, a naročito u korejskom sukobu. U komandi 8. američke armije u Koreji postojalo je odeljenje za »psihološki rat« koje je neposredno komandovalo radio-jedinicom Prve grupe za radio-emisije i letke. Sem formacijskih radio-stanica 8. armije, koje su se legitimisale kao »Glas komande Ujedinjenih nacija«, istovremeno su bile korišćene korejska i japanska radio-difuzija. U Južnoj Koreji bila je uspostavljena mreža od 12 radio-stanica. One su emitovale programe koje je, uglavnom, razrađivala radio-jedinica Prve grupe za radio-emisije i letke.

S obzirom na brz tehnički razvitak i mogućnosti radija, može se realno cijeniti da će u eventualnom ratu agresor za vođenje »psihološkog rata« koristiti sem postojećih i dio radio-stanica predviđenih za određena »psihoratsna« dejstva. U onim slučajevima gdje razna ograničenja i smetnje mogu sprečavati uspostavljanje što šireg kontakta s narodom i armijom, pristupiće se ubacivanju podešenih radio-prijemnika (kao što je već činjeno u korejskom ratu).

Sem korišćenja radija u »strategijskom i konsolidacionom psihološkom ratu«, agresor će obilno koristiti radio i u vođenju »taktičkog psihološkog rata«.⁶ Dejstva »taktičkog psihološkog rata« bila bi, u prvom redu, usmjerena protiv žive sile protivnika u užoj zoni borbenih dejstava.⁷

Agresor će usmjeravati propagandnu aktivnost na frontu u duhu opšte vojno-političke linije svoje vlade, s ciljem da stvori što neposredniji kontakt svojih emisija sa pripadnicima protivnikovih jedinica. Izvjesno je da bi agresor sadržaj svojih radio-emisija manje ispunjavao

⁵ Branislav Božović, isto, str. 516.

⁶ U sastavu trupnih vojnih formacija snaga NATO postoje specijalne jedinice za vođenje »psihološkog rata« i putem radija. U okviru odgovarajućih bataljona nalazi se posebna četa za radio-emisije, podijeljena na nekoliko grupa, koje se brinu o radu i rukovanju emisionim pokretnim stanicama. One imaju zadatak da pripremaju i organizuju radio-emisije na pojedinim sektorima fronta, koje su namijenjene, u prvom redu, protivničkim jedinicama.

⁷ Da se radio može koristiti i za dejstva na užoj prostoriji ili dijelu fronta primjer je front kod Ancija, gdje su Nijemci početkom 1944. godine davali specijalne emisije za američke jedinice koje su se tu nalazile. O programu ovog »frontovskog radija« Nijemci su lecima obavještavali američke vojnike, navodeći talasnu dužinu, vrijeme i sadržaj najavljenih programa, posebno ističući zabavne tačke.

zabavnom tematikom, a više se oslanjao na onu koja bi neposrednije potkopavala borbeni moral protivnika, na primjer: isticao svoju brojčanu i tehničku superiornost, veličao svoje ratne uspjehe, prijetio ABH-udarima, pretjerivao u podacima o gubicima protivnika, isticao bezizglednost njegove borbe, psihofizičke teškoće, oskudicu u hrani, municiji i opremi, nastojao da podrije međusobne i nacionalne odnose među pripadnicima protivnikovih jedinica, klevetao njihov komandni kadar ističući njegovu nesposobnost da vodi jedinice, nebrigu o životu vojnika, privilegije u ishrani, odjeći i smještaju, itd.

Sadržaj emisija agresor bi usmjeravao i na izazivanje određenog reagovanja zasnovanog na trenutnom emocionalnom raspoloženju protivnikovih vojnika (zbog nostalgije za porodicom, sjećanja na udobnosti mirnodopskog života, suočavanja s ratnim užasima, glasinama o povoljnim uslovima života u zarobljeništvu, itd.). Posebnu oblast te aktivnosti činili bi pozivi na predaju, pobunu, sabotiranje, izbjegavanje dužnosti, slabljenje discipline, otkazivanje poslušnosti i niz drugih postupaka koji bi podrivali moral i borbenu sposobnost jedinica. U tom cilju agresor će nastojati da svoju djelatnost što više prilagodi opštim uslovima i stanju svake jedinice protivnika, koristeći se što novijim podacima (dobijenim od obaveštajne službe, iz zaplijenjenih dokumenata i sl.), zatim izjavama ratnih zarobljenika, podacima sa privremeno okupirane teritorije i drugim izvorima. Takođe će u emisijama koristiti i pojedine izdajnike i kolaboracioniste, ratne zarobljenike, rodbinu vojnih lica sa okupirane teritorije i dr. — kako bi živom riječju izazvao što veće propagandne efekte. Svoje emisije podešavaće u vrijeme kada su borbena dejstva najmanje vjerovatna, a programi će biti tako sastavljeni da se zabavnim dijelom stvori takvo »psihološko umekšavanje« slusalaca koje bi omogućilo sticanje pažnje za glavni dio govorne emisije kojim se želi postići određena propaganda.

Na sličan način će se koristiti i televizija. Mada se donedavno gledalo sa nevjericom u njene velike mogućnosti za korišćenje u »psihoradne svrhe (s obzirom na to da umnogome zavisi od velikog broja tehničkih činilaca: ograničenog dometa, komplikovanih i skupih prijemnika, nužnost napajanja strujom i sl.), danas sve više preovlađuju mišljenja o širim mogućnostima korišćenja televizije, naročito za vođenje tzv. »konsolidacionog psihološkog rata«. Ovo donekle potvrđuje i njen vrlo nagli razvoj. Već danas oko 90 zemalja ima preko 4.600 televizijskih stanica i blizu 100 miliona aparata, sa prosječnim godišnjim porastom od 17 odsto. Poznato je kolike se velike mogućnosti pružaju za emitovanje TV-programa korišćenjem vještačkih satelita. (2. maja 1965. godine moglo je da prati interkontinentalni TV-prenos oko 300 miliona ljudi, uz pomoć američkog vještačkog satelita »Rana ptica«.) Isto tako sve su poznatiji i modeli minijaturnih televizora. Postignuti rezultati i u stvaranju radio-televizijskih releja na velikim visinama, pomoću kojih se emisije prenose na šira prostranstva uz istovremeno sprečavanje uobičajenih smetnji, omogućiće još svestranije korišćenje ovog tehničkog sredstva i za vođenje »psihološkog rata«.

Upotreba letaka. Iskustva prošlog rata i ratnih sukoba poslije njega govore da su leci bili jedno od najmasovnijih propagandnih sredstava svih zaraćenih strana. Tako je, prema nekim podacima, samo iz Engleske

tokom savezničke invazije na Evropu prebačeno avionima blizu 6 milijardi letaka, namijenjenih vojnicima na frontu i civilnom stanovništvu.

Po sadržini i namjeni leci se, u osnovi, dijele na direktivne, instruktivne, informativne i letke-propusnice. Jedan od najpoznatijih letaka iz II svjetskog rata, korišćen na svim ratištima svijeta, jeste letak — propusnica. U posljednjoj fazi ratnih operacija u Evropi saveznici su ovaj letak koristili u tolikom broju, da ga je, prema nekim procjenama, posjedovalo ili vidjelo 90% njemačkih zarobljenika. Njega su upotrebljavali i Nijemci protiv NOVJ. Tako je u jednom letku, bačenom tokom IV neprijateljske ofanzive, pisalo, između ostalog, i ovo:

Partizani! Vratite se smjesta, zadnji je čas! U protivnom čeka vas uništenje njemačkih i hrvatskih oružanih snaga! Oni koji se na vrijeme predaju, biti će po odredbi nemačkog vojnog zapovjedništva pošteđeni. (I, na drugoj strani: »Ovaj letak vrijedi kao propusnica.«)

Tekst je bio ispisan i na nemačkom jeziku.⁸

Letku — propusnici i danas se pridaje posebna važnost. Planeri dejstava savremenog »psihološkog rata« čak naglašavaju da od svih tvorevina kojima se koriste, ova vrsta letka mora da ima najzvaničniji izgled. U tom cilju već sada se razrađuju uputstva za njegovu izradu, oblik, izgled, sadržaj, boju, kako da bude ozvaničen, itd. Posebna pažnja se obraća na vrijeme njegove upotrebe da bi izazvao najveće efekte. U tom smislu postoje gledišta koja polaze od toga da kod neprijateljskog vojnika treba najviše iskoristiti dvije različite vrste psihološkog reaganja: kad se uopšte smanji njegov borbeni moral, kao posljedica vođenja »moralne operacije«, i kad se takvo raspoloženje manifestuje kroz postupke predaje, dezerterstva i pobune.

U ratnim sukobima poslije II svjetskog rata (Koreja, Egipat, Alžir, Vijetnam) primjena ovog letka je veoma široka. Koristi se i skoro na svim većim manevrima koji se organizuju u okviru snaga NATO, pri čemu u njegovom sadržaju uglavnom dominira metod prijetnji i zastrašivanja. U pojedinim slučajevima navodi se čak i to kako je letak radioaktivan, te da će biti uništen onaj koji ga je čitao, ukoliko se ne preda u najkraće vrijeme.

Masovno su upotrebljavani i leci na temu o neizbježnosti poraza protivnika, kojima se nastojalo da se korišćenjem poznate metode stvaranja unutrašnjeg razdora, razbije jedinstvo saveznika. Jedan od takvih Nijemci su bacili na našu oslobođenu teritoriju u prvoj polovini 1942. godine. Na jednoj strani letka bila je karta sa ucrtanom situacijom na istočnom frontu, iz koje su se vidjeli prodori Nijemaca u Rusiji, a na drugoj — dosta opširan tekst koji je, uglavnom, govorio da partizanima ne mogu pomoći oni koji su i sami poraženi i bježe, te da zato badava ne prolijevaju krv, već da se predaju.

Inače, na temu o našoj usamljenosti i nemogućnosti da nas saveznici pomognu, te da dajemo uzaludne žrtve za njihove interese, poznati su ne samo brojni leci nego i sadržaj ostale neprijateljske propagande.

⁸ Ovaj letak, kao i većina ostalih koji se navode, korišćen je iz arhiva *Muzeja narodne revolucije*, Sarajevo.

Evo primjera iz jednog letka kako su Nijemci reagovali na našu saradnju sa talijanskim jedinicama nakon njihove kapitulacije:

Vaši komandiri se oblače u talijanske uniforme, troše talijanske lire, puše talijanske cigarete... Sada vam dokazuju da su Talijani vaši prijatelji. Uvršćuju ih u vaše redove. Sad ih drugovima morate nazivati!
(na kraju — prebjeglička iskaznica)

Treba očekivati da će u eventualnom ratu ovakva tematika biti još jače potencirana.

Detaljno je razrađena i upotreba »taktičkog letka«, koji se koristi u određenim vojnim operacijama i u određeno vrijeme, a obično ima za cilj da ukaže protivniku šta da uradi da bi se izvukao iz određene situacije koja ne obećava uspjeh (najčešće kad su mu jedinice odsječene, opkoljene i izložene neprekidnom dejstvu vatre napadača). U ovom slučaju, kad je taktički i tehnički superiorniji, napadač odlučuje da se direktno obrati protivniku za koga smatra da je tako psihološki pripremljen, da će pozivi imati i najviše uspjeha. Takvi leci široko su korišćeni i tokom II svjetskog rata i u ratnim sukobima poslije njega. Tu vrstu letaka Nijemci su obilno koristili i u V neprijateljskoj ofanzivi, bacajući ih na hiljade, pretežno nad područjima gdje su se nalazili naši ranjenici (vjerovatno su cijenili da su ranjenici, zbog poznatih teškoća, već toliko »psihološki umekšani«, da će neposredno obraćanje dati određene rezultate). Jedan od mnogih takvih letaka sadržavao je, između ostalog, i ovo:

Partizani???

Izbjegli i prisilno odvedeni seljaci.

Za vrijeme prelaza preko Grmeča razoružale su vođe bolesne i izglednjele i prepustili ih njihovoj sudbini?

To nam je pričao jedan vaš drug koji je pobjegao...

Za vas nema čak ni lijekova, ako se kadkad koji liječnik nađe, onda je to srećan slučaj.

Nedavno je jedan vaš komesar rekao: »Naša bolnica je slamarica, a naš lijek bukova kora«. Sa takvim govorima mogu se gospoda komesari i vođe lako razmetati...

Dok su se u ovom letku Nijemci koristili »pričom jednog druga«, dotle je, kako na našem ratištu, tako i na ostalim — široko korišćen i letak sa navodima prebjeglih vojnika. Pri pisanju letaka ove vrste, njegovi autori pridržavali su se i sada važećeg principa: da se mora odlično poznavati jezik neprijatelja, njegov žargon, kao i vladajući idiomi i lokalizmi. Ovaj princip u pisanju letaka, koji je primenjivao neprijatelj protiv NOVJ, poznat je iz onog kojeg su »drugovima iz 9. brigade uputili Trkulja Stanko, Zelar Mile i Klišanić Mile iz 2. kompanije 1. bataljona 9. brigade, a sada borci SS divizije«, zatim letak sa potpisom »Halida Komića, bivšeg partizana, prijašnjeg zapovjednika 8. krajiške brigade«, a i iz mnogih drugih.

Prilikom izrade ovakvog letka posebna se pažnja posvećuje izboru teme. To je uslovljeno ne samo sadržajem propagandnih stavova, već i kvalitetom propagandiste, odnosno sastavljača letka, za koga se smatra da mora biti, između ostalog, i dobar poznavalac sociološke i emocio-

nalne pozadine neprijateljskog vojnika, njegovih ambicija, predrasuda, simpatija, antipatija i sl. Ovakva gledanja u stvari su posljedica idejnih shvatanja tvorca i teoretičara savremenog »psihološkog rata« s obzirom na to da oni moralni faktor izjednačuju sa psihološkim, te da uzrokuje moralnog stanja i raspoloženja vojnika traže u psihi čovjeka.

Isto tako su mnogobrojni i leci koji su tretirali tematiku kojom se željelo postići što veći sociološko-emocionalni efekti. Tako je jedna od vrlo čestih tema bila izazivanje nostalgije (objavljivana su pisma poginulih ili zarobljenih vojnika dobijenih od kuće, u kojima su izražavane razne želje i žudnje ukućana, a najviše one »da se zdravi vrate iz rata«). U istom cilju isticane su i teme koje su govorile o neredovnim vijestima od porodice, bombardovanju gradova i žrtvama, patnjama i nevoljama rodbine vojnika koji ratuju na frontu, ljubavnim čežnjama i sl. Posebno je obrađivana tematika koja je obuhvatala lične posljedice ratnih dejstava (ranjavanja, bolesti — naročito nervne, osakaćenost, fizičku nesposobnost i sl.).

Isticanje ovih pitanja još bi više došlo do izražaja u budućem ratu s obzirom na vjerovatnu širu upotrebu NHB borbenih sredstava. Već se danas široko razmatraju mogućnosti da jedinici može neprijatelj saopštiti — putem radija, letka ili na neki drugi način — da će biti izložena zračenju koje može izazvati anemiju ili smrt ako se odmah ne preda; ili da će biti uništena bacilima koje rasturaju avioni. Takođe se razrađuju i analize o tome kako bi se ponašali sopstveni vojnici u situaciji kad bi bili odsječeni od baza za snabdijevanje, izloženi oskudici u hrani ili podvrgnuti usiljenim marševima i drugim fizičkim i psihičkim naporem. Stvaraju se i pretpostavke da bi krupne jedinice mogle biti poražene, desetkovane, da naselja budu razrušena i kontaminirana, te se na osnovu toga analiziraju problemi koji odatle proističu i zadaci za održavanje potrebnog borbenog morala.

Karakteristično je bilo za neprijateljsku propagandu uperenu protiv našeg NOP-a da, pored pomenutih pitanja (pri čemu je redovno poseban akcenat stavljala na naše specifične teškoće — naročito u pogledu snabdijevanja, gladi, bolesti i ostalih teških opštih uslova života), nikad nije gubila iz vida političku sadržinu svoga djelovanja, prožetu linijom borbe protiv komunizma. I u eventualnom ratu treba očekivati da će u cjelokupnom vođenju »psihološkog rata«, pa prema tome i putem letaka, biti dominantna tema »borbe protiv komunizma«. Ona će na najperfidniji način koristiti sve moguće oblike i sredstva propagande naročito kada se bude radilo o tekovinama socijalističkih revolucija. U tu svrhu planeri »psihološkog rata« sigurno predviđaju i korišćenje raznih izdajničkih grupa ili pojedinaca kao nosilaca »novog« društvenog uređenja. Pošto svoju propagandnu djelatnost, za prvi momenat, vjerovatno neće zasnovati na totalnoj negaciji svega onoga što su pojedini narodi izvojevali i ostvarili tokom revolucije i socijalističke izgradnje, oni će za »spas od komunističke vladavine i zavođenja poretka socijalne pravde i demokratije« i u propagandi ići postupnim putem, koristeći i takve pojedince koji su se manje kompromitovali u radu protiv socija-

lističkog poretka. U svakom slučaju treba očekivati najperfidnije političko-propagandno taktiziranje.⁹

Temu »borba protiv komunizma« obilno su u svojoj propagandi koristili svi okupatori i njihovi saradnici u našoj zemlji. Mada se međusobno nisu mnogo razlikovali po tematici, postojala je izvjesna razlika u propagandnoj vještini i načinu obrade.

U dejstvima »psihološkog rata« posebna se briga posvećuje »konsolidacionom psihološkom ratu«. On, između ostalog, treba da obezbijedi da se stanovništvo na okupiranoj teritoriji povinuje naređenjima okupacionih vlasti i spriječi razvoj i dejstvo organizovanog pokreta otpora, ma u kakvoj se formi pojavio. Za zemlje koje su spremne na vođenje opštenarodnog rata, u kome se neće priznavati nikakva okupatorska vlast, zanimljiva će biti propagandna tema agresora o dobrom postupanju kako prema narodu, tako i prema pripadnicima oružanih snaga protivnika, o raznim obećanjima.

U korišćenju ove taktike u toku NOR-a naročito su se isticali talijanski okupatori koji su, posebno u početku okupacije (dijeljenjem hrane, penzija, plata i sl.), nastojali da što više zamaskiraju prave ciljeve okupacije i sebi obezbijede mir i red. A kada je narodnooslobodilačka borba otpočela, osnovna sadržina njihove propagande bila je sračunata na to da odvoje komuniste od naroda.¹⁰

Osim letaka upućivanih pripadnicima oružanih snaga protivnika, mnogobrojni su i oni koji su namjenjivani civilnom stanovništvu. Tako, na primjer, saveznici su se najčešće obraćali njemačkom stanovništvu lecima koji su sadržavali: napade na nacističke vođe, uputstva kako da se sabotiraju mjere nacista i kako da se doprinese bržem svršetku rata, napade na cjelokupan nacistički poredak i njegovu propagandu, zatim da je poraz neizbježan, kakva će biti saveznička okupacija, itd. Može se očekivati da sva navedena iskustva, nakon aktueliziranja, nađu mjesta i u vođenju »psihološkog rata« u eventualnom ratu.

⁹ To donekle može da ilustruje primjer generala Vlasova u II svjetskom ratu. I na našu teritoriju u februaru 1945. godine bacan je letak u kojem, između ostalog, stoji:

»GENERAL VLASOV, nosilac odlikovanja Lenjinovog reda Crvene zastave, osnovao je OSLOBODILAČKI ODBOR Narodne Rusije.

Ovim danom proklamovana su sva prava, koja je ruski narod u Narodnoj Revoluciji od 1917. godine izvojtio u korist svoje prostrane zemlje, a koja su prava ugnjetaćkom i nenarodnom politikom boljševika i Savezne ruske komunističke partije bila uništena...

Ovim danom i nas, oprobane borce, poziva sveta dužnost da... pomognemo velike tekovine Narodne revolucije 1917. godine, da pomognemo mir i slobodu.«

¹⁰ U tom pogledu zanimljiv je letak koji je štampan po ulasku Talijana u Drvar, septembra 1941. godine, u kojem se nižu pitanja:

»Ko je taj ko hoće da vam zabrani da dođete na pazar u utorak?

Ko vam zabranjuje da hodate slobodno po cesti i da provodite vašu stoku? Ko vam zabranjuje da idete u šumu po drva, koja su vam potrebna za zimu? Ko vam zabranjuje da mirno radite na vašim poljima?... To su komunisti koji...«

Zatim slijedi uputstvo:

»Kada talijanska vojska nailazi u vaše selo niko ne treba da bježi, neka svako obavlja svoje poslove zato što je talijanski vojnik vaš prijatelj. Talijanski vojnik je samo neprijatelj komunista, protiv kojega će se boriti do kraja...«

Za rasturanje letaka u II svjetskom ratu, kao i u korejskom ratu i ratnim sukobima nakon toga, korišćena su razna sredstva, a najviše avioni i artiljerijske granate. Leteće tvrđave (B-29) izbacivale su prilikom noćnih letova, bombe sa lecima u pozadinu protivnika. Laki bombarderi i ostali avioni prilikom dejstva na taktičke ciljeve bacali su zavežljaje letaka snabdijevenih upaljačem, tako da su se leci otvarali i rasturali poslije izbacivanja. Artiljerija je bila standardno sredstvo za rasturanje letaka namijenjenih za »taktički psihološki rat«, a kao osnovno oruđe koristile su se haubice 105 mm.

Danas se sve više posvećuje pažnja usavršavanju sredstava za rasturanje letaka, tako da su, sem specijalnih propagandnih granata, izrađene i rakete za letke, zatim specijalni baloni kao i posebne avio-bombe koje mogu da prime 30.000 — 50.000 letaka. Konstruisana su i pomoćna sredstva koja sprečavaju preveliko rasturanje letaka, brižljivo se razrađuje tehnika punjenja granata ili bombi, materijalno bezbjedenje, način izbacivanja i sl. Takođe se predviđa i korišćenje patrola, agenata, petokolonaša, jedinica pri povlačenju, kao i ostali načini i sredstva.¹¹

Pored letaka masovno se koristi i ostala štampana propaganda. U tom pogledu najbogatija su iskustva savezničke propagande. Slično lecima, oni su izdavali specijalne novine koje su doturali njemačkim vojnicima i stanovništvu, pretežno avionima. Najpoznatije novine te vrste bile su »Nachrichten für die Truppen«. Po svom nazivu, izgledu i formatu bile su slične publikacijama koje su štampane u Njemačkoj, te su istovremeno predstavljale i primjer tzv. »sive« propagande. Ove novine su izlazile svaki dan u više od 500.000 primjeraka. Postojeća uputstva za vođenje »psihološkog rata« takođe razrađuju način izrade i upotrebe letak-novine i novine. Njihovom sadržaju posvećuje se posebna pažnja i do detalja razrađuju teme koje treba da sadrže pojedine rubrike. Isto tako se planira korišćenje fotografije, humorističkih crteža, te cjelokupna njihova oprema.

U štampana sredstva »psihološkog rata« ubrajaju se i plakate koje se naročito upotrebljavaju u tzv. »konsolidacionom ratu«, kao i karikature i leci sa crtežom. Ove vrste letaka pretežno se namjenjuju nepismenom stanovništvu, a njihova upotreba tokom prošlog rata dolazila je naročito do izražaja na područjima Azije i Afrike. Francuzi su ih mnogo koristili i u alžirskom ratu. Od ostalih sredstava grafičkog djelovanja pominje se i korišćenje brošura, knjiga, ilustracija i ostalih štampanih materijala.

Upotreba glasnogovornika smatra se cjelishodnom naročito u okvirima vođenja taktičkog i konsolidacionog »psihološkog rata«. Njegova prednost je u tome, što se propagandna aktivnost može vrlo brzo pril-

¹¹ O ovome govori u svojoj reportaži sa ostrva Kvemoj (oko 20 km od kineskog kopna), na kome se nalaze snage Čang Kaj Čeka, francuski novinar Olivije Tod. On je posjetio »Centar za psihološko ratovanje« gdje je vidio velike propagandne balone koji se penju na visine od 12 km, a mogu se slati pojedinačno ili u grozdovima. Pokazana mu je i »psihološka riba«, u stvari obična riba u koju je stavljen letak, a koja je pomiješana sa drugim ribama, koje se poklanjaju ribarima sa kontinenta; oni ribu prodaju i tako letak dolazi u ruke stanovnika protivničke strane. Od ostalog propagandnog materijala najviše je bilo zmajeva od hartije, koje su koristili Kinezi sa kopna.

godavati taktičkim promjenama, naročito u odnosu na one protivničke jedinice koje se nađu u težoj situaciji (okruženju, otcjepljenju, povlačenju, rasulu i sl.). Primjena pojačanog čovječjeg glasa u uslovima kad je potrebno brzo propagandno psihološko dejstvo, snažno djeluje.

Glasnogovornici su upotrebljavani u prošlom ratu, kao i ratu u Koreji (prema američkim izvorima ovdje se njihova upotreba pokazala kao efikasna), naročito kada je trebalo kratkim i određenim pozivima navesti neprijatelja da prekine otpor i da se preda. Tekstovi koji se emituju preko zvučnika su kratki, snažni i podsjećaju na sadržaj pojedinih kraćih letaka. Njihovo emitovanje usklađuje se s dejstvom artiljerijske i ostale vatre. U kratkim intervalima vatrenog dejstva obično se pristupa emitovanju poziva na predaju, ukazuje na učinak vatrenog dejstva, predskazuje naredno i nudi mogućnost izlaza iz takve situacije. Sadržaj emisija obično se prilagođava situaciji, pa se nije uvijek išlo na poziv za predaju, između ostalog, i zbog toga što riječ »predaja« ima snažan emocionalni uticaj, te ponekad može da izazove suprotan efekat od željenog. Tako, na primjer, Amerikanci u borbi protiv Japanaca skoro da nisu upotrebljavali riječ »predaja«, s obzirom na to da su je Japanci smatrali nečim najnedostojnijim i najsravnijim, te su je obično zamjenjivali pozivom za »prestanak otpora«.

U prošlom ratu zvučnici su se obično montirali na kamione, džipove sa prikolicom, gusjeničare, oklopne transportere, a najčešće, i s najviše uspjeha na tenkove. Do danas su se i glasnogovornici tehnički usavršili. Dok su se u prošlom ratu standardni predajnici (SCR — 399, SCR 696/698, Marconi 2 KW ili 5KW) mogli čuti na odstojanju do 200 m, dotle se sada koriste posebno izrađeni uređaji za te svrhe. Amerikanci su u korejskom ratu, pored drugih, upotrebljavali uređaj AN/UIQIA, koji se po navodnim izjavama zarobljenika mogao čuti na daljini od 2 milje. I u nekim drugim armijama na Zapadu se upotrebljava sličan uređaj koji se sastoji od zvučnika, pojačavača, baterije i magnetofona. Domet zavisi od atmosferskih prilika i terena, tako da pod prilično povoljnim uslovima dostiže do 800 m.

U prošlom ratu korišćen je zvučnik i na avionu, a najefikasnije emitovanje bilo je sa visine od oko 1.500 stopa iznad cilja u prečniku od 1.000 jardi. S obzirom na visinu leta aviona i njegovu brzinu emitovane su samo najkraće vijesti. Amerikanci ovakvo korišćenje zvučnika pominju kao »eksperimentisanje« koje je primjenjivano na Pacifiku, iznad ostrva zaposjednutih od japanskih trupa. Tokom alžirskog rata Francuzi su pokušali da u takozvanom »konsolidacionom psihološkom ratu« koriste glasnogovornike montirane na helikopterima. Međutim, takva upotreba pokazala se kao nekorisna, te su od toga brzo odustali.

U nekim armijama snaga NATO uvedena je tzv. zvučna bomba koja se baca pomoću padobrana, a u stanju je da lebdi u vazduhu oko 5 minuta. Za to vrijeme ona reprodukuje tekst sa magnetofonske vrpce u rejonu poluprečnika do 800 m.

U svakom slučaju, »psihološki rat« računa i s korišćenjem navedenih sredstava, te se u tom cilju razrađuju uputstva za njihovu upotrebu, formiraju specijalne jedinice i predviđaju teme koje se najefikasnije mogu koristiti.

Korišćenje ratnih zarobljenika. Jedno od značajnih sredstava za potrebe »psihološkog rata« predstavljaju podaci koji se dobijaju od zarobljenika. Oni su u prošlim ratovima bili podvrgavani svestranom ispitivanju da bi se pribavili podaci za »psihoratne« operacije. Poznati su razni načini ispitivanja i brojni testovi i formulari po kojima su saslušavani.

Zanimljivo je da se u većini armija Zapada pri obuci iz oblasti »psihološkog rata« posebna pažnja poklanja što boljem osposobljavanju starješina za saslušavanje ratnih zarobljenika. U tom cilju i zvanična uputstva detaljno razrađuju ona pitanja koja su od interesa pri saslušavanju zarobljenika. Ona načelno sadrže osnovne generalije zarobljenika, a zatim se odnose na: efikasnost dejstva »psihološkog rata«, gledanja na rat, mišljenja o ishodu rata, lične brige zarobljenika, šta ih očekuje poslije rata i slično. Posebnu grupu pitanja čine ona koja se odnose na stavove i gledanja na socijalistički poredak, partijsko i državno rukovodstvo, stepen političke odgovornosti i krivice za rat, stav prema pretpostavljenim starješinama, opšte uslove službovanja, itd. Na osnovu analize ovih i mnoštva drugih podataka, zarobljenici bi se razvrstavali po grupama i »prevaspitavali« na osnovu već razrađenog programa.¹²

Uputstvo predviđa da se, po potrebi, pristupa saslušanju i anketiranju pojedinih zarobljenika u vezi sa onim pitanjima koja su trenutno najaktuelnija za određena dejstva »psihološkog rata« na jednom sektoru fronta ili protiv pojedine jedinice. U takvim slučajevima zarobljenici se ispituju s ciljem da se, na primjer, dozna mišljenje jednog puka o svom komandantu, o ratnim ciljevima svoje zemlje, šta misle o armiji svog protivnika, čega se najviše plaše, šta im pričinjava najviše poteškoća, itd. Ovakav način korišćenja zarobljenika predstavlja posebnu obradu u kojoj se angažuju brojni psiholozi, sociolozi, pedagogi i drugi stručnjaci.

Na iskustvima II svjetskog rata i rezultatima postignutim u političkom prevaspitavanju ratnih zarobljenika, naročito u Sovjetskom Savezu, današnji protagonisti »psihološkog rata« razrađuju i svoju koncepciju. (Očigledno, svako upoređenje potvrđuje suštinsko neshvatanje ratnih ciljeva naroda i zemalja koje se bore za svoju slobodu i nezavisnost, i ratnih ciljeva agresora). Postignuti rezultati, koji se na Zapadu često ističu, koje su postizali sovjetski ljudi, upravo se zasnivaju na karakteru društvenog uređenja iz kojeg proističe i karakter političke propagande, a ona nema ničeg zajedničkog sa karakterom one propagande koja je integrisana u »psihološkom ratu«. Rezultate u prevaspitavanju ratnih zarobljenika treba prvenstveno tražiti u odnosu sovjetskih ljudi prema njima.¹³

¹² Karakteristično je da neki postojeći programi po svojoj tematici umnogome podsjećaju na programe koje su koristili njemački fašisti u radu sa ruskim zarobljenicima, o čemu piše i Vadim Koževnikov u svom djelu »Štit i mač«.

¹³ O tome karakteristično piše maršal Čujkov u svojoj knjizi *Obrana Staljingrada*, gdje, poslije jednog razgovora sa njemačkim generalima zarobljenim u staljingradskoj operaciji, navodi:

»Posle ovog razgovora sa zarobljenim generalima uputili smo ih u štab fronta, pozelevši da što je moguće brže prouče sovjetsku stvarnost i upoznaju se sa njom kako bi se oslobodili zablude i zatrovanosti hitlerizmom... Na ovom mestu treba napomenuti da sam generala Ota Korfesa susreo 1949. godine u Berlinu. On

Naša iskustva iz rada sa zarobljenicima u logorima uglavnom se zasnivaju na djelatnosti pred kraj i neposredno poslije rata. Taj rad odvijao se u duhu naših političkih stavova i gledanja na tadanja međunarodna zbivanja i na našim ocjenama karaktera II svjetskog rata. Zarobljenicima je davana mogućnost da se udružuju i organizuju kulturno-zabavni rad, red i život u logorima, kao i da se slobodno antifašistički opredjeljuju i djeluju. Pri tom se vodilo računa o poštovanju odredaba Ženevske konvencije.

Šira i raznovrsnija naša aktivnost u odnosu na ratne zarobljenike bila je u toku NOR-a. Odnos prema njima zasnivao se na našim političkim stavovima, zavisno od toga kojoj je neprijateljskoj i kakvoj oružanoj formaciji zarobljenik pripadao. Po tome je bio karakterističan stav prema zarobljenim domobranima. Njega najbolje ilustruje primjer iz »Saopštenja o puštanju na slobodu zarobljenih domobrana«, koje je izdao Kozarski partizanski odred 1. januara 1942. godine:

Tokom naših borbi i akcija na Draksenić, Svodnu, Podgradce, Grbavce, Mrakovicu, Turjak, Donju Dragotinju, Jelićku i dr. zarobljeno je ukupno 430 vojnika i podoficira, 6 oficira, 23 žandarma i 1 ljekar. Osim tri oficira i jednog podoficira koji su zadržani za razmjenu sa našim pohapšenim drugovima i taocima po gradovima, svi ostali su pušteni svojim kućama sa prethodnim upoznavanjem sa ciljevima naše Narodnooslobodilačke borbe.

Navedeni zarobljenici pripadali su raznim satnijama 3 pješadijskog, 16 pješadijskog, 11 pješadijskog i 1 pješadijskog puka.¹⁴

Postupak je, uglavnom, bio sličan sa većinom zarobljenih neprijateljskih vojnika, osim onih za koje je dokazano da su činili zločine. To je umnogome doprinijelo širenju i propagiranju ciljeva i politike NOB-a. U jednom od svojih izvještaja zapovjednik II domobranskog zbora, general Iser, navodi:

Za ilustraciju toga navađam samo slučaj gdje je politički komesar Sanske čete uputio zapovjedniku 4. sata Sanske posadne bojne pismo i među ostalim naveo:

»Vraćam Vam Vaše vojnike, našu braću Hrvate i Muslimane, sirotinju, jer nju ne smatramo krivom za fašistička zlodjela. To su naši živi letci koji najviše postavljaju temelje te tako zvane N.D.H.«¹⁵

Kakve su efekte imali ovakvi i slični postupci vidi se iz istog izvještaja generala Isera:

Utjecaj strane izvještajne i neprijateljske propagande jako se razgranjava i širi. Pozitivan je utjecaj postupak pobunjenika sa našim zarobljenicima, koje i nadalje samo razoružavaju i vraćaju svojim kućama, držeći im prethodno vatrene i uvjerljive govore. (str. 415)

je tada bio aktivan funkcioner Društva za nemačko-sovjetsko prijateljstvo... radio je na učvršćenju prijateljstva između naroda Nemačke i SSSR-a. Na tome poslu bivši Hitlerov general nije bio usamljen. Mnogi nemački generali, oficiri i vojnici, shvativši istinu, počeli su da se bore za mir i prijateljstvo«.

(V. Č., *Obrana Staljingrada, VIZ JNA Vojno delo*, Beograd, 1961, str. 29—330).

¹⁴ Zbornik dokumenata NOR, tom IV, knj. 3, str. 23.

¹⁵ Ibid., str. 413.

Stavove prema zarobljenicima u eventualnom ratu treba zasnivati na političkim gledanjima u odnosu na agresora i njegove satelite. A mogućnosti organizovanja i postojanja ratnih zarobljeničkih logora umnogome će uticati na način i forme rada i postupke prema ratnim zarobljenicima, u koje će unositi nove elemente prema konkretnim uslovima.

Širenje glasina. Jedno od efikasnih sredstava i metoda »psihološkog rata« su glasine. To su, u stvari, vijesti čiji se izvori ne mogu ustanoviti niti provjeriti, a njihova tačnost je vrlo sumnjive prirode. Glasine se obično zasnivaju na emocionalnim raspoloženjima koja se ispoljavaju kroz strah, nadu ili mržnju. Povoljne uslove za njihovo širenje predstavljaju krupni događaji ili problemi za koje je zainteresovana ogromna većina stanovništva ili armije, a kakvih najviše ima u zategnutoj međunarodnoj situaciji i ratu. Širenje glasina (koje neko naziva i »šaptačka propaganda«) sračunato je na slabljenje morala protivnika, unošenje zabune, straha i panike.

Tokom prošlog rata Nijemci su široko koristili glasine, obično putem kratkotalasnih emisija, pričama svojih agenata u neprijateljevoj pozadini, preko novina u neutralnim zemljama i svim sredstvima i metodama »crne« i »sive« propagande. S obzirom na to da su se glasine prihvatale, a zatim prepričavale po nahodanju pojedinaca, one su brzo gubile svoje njemačko porijeklo i kružile kao sopstveni proizvod. Međutim, glasine nisu uvijek proizvod neprijateljske propagande. One mogu ponekad da budu i proizvod mašte pojedinaca ili izopačivanja pojedinih vijesti, te kao takve i da spontano izbijaju.

Iskustva našeg NOR-a bogata su mnoštvom glasina koje su kružile narodom, a i naše jedinice nisu bile imune od toga. Karakteristično je da su glasine koje su kružile u jedinicama bile pretežno zasnovane na željama boraca za pobjedom ili mržnju prema neprijatelju. U narodu su proturane glasine svih vrsta, između ostalog, i zbog toga što je neprijatelj mogao neposredno da kontaktira sa stanovništvom i da takve okolnosti koristi u određene svrhe. U cilju uspostavljanja okupatorske vlasti i slamanja otpora naroda, neprijatelj je primjenjivao najdrastičnije metode: pokolje stanovništva, paljenja, pljačke, interniranje, strijeljanje talaca, itd. Paralelno s ovim on se koristio proturanjem glasina koje bi izazivale strah i paniku, a u isto vrijeme nastojao da one dopru i do jedinica NOV, kako bi time umanjio njihovu borbenu sposobnost. U pronošnju glasina iz neprijateljskih izvora, kao i fabrikovanju drugih, naročito su se isticali saradnici okupatora. Oni su u duhu svojih političkih ciljeva proturali naročito one glasine koje su se zasnivale na strahu. Tako su poznate mnoge od njih na liniji »čekanja«, jer je okupator »još jak« i još »nije vrijeme« za oružanu borbu protiv okupatora koji će »pobiti, strijeljati, uništiti, internirati, zatrijeti«, itd. U tom smislu kružile su najfantastičnije glasine o represalijama, u težnji da se obezbijedi lojalnost prema okupatorima.

Međutim, kao rezultat našeg političkog djelovanja, u narodu su nicalle glasine želja, nada i ljubavi prema našoj borbi i mržnji prema neprijatelju. U isto vrijeme one su bile i najefikasniji metod za pariranje svih neprijateljevih glasina. Koliko su one bile dominantne i kakav je njihov bio politički odraz na mase o tome govori i Hans Helm, SS-

-potpukovnik, policijski ataše u NDH, u izvještaju njemačkom poslaniku u Zagrebu 14. januara 1943. godine:

3. Partizanska legenda

Možda najopasniji momenat za zadobijanje simpatija i pristalica za partizane, predstavlja stvaranje duševnog stanja, koje bismo mogli dobro okarakterisati s riječima »partizanska legenda«. Radi se tu o priči, koja se revnosno prenosi od usta do usta, i u koju se rado vjeruje, priči o junaštvu, o partizanskoj prisutnosti svugdje i na svakom mjestu, o sveznajućoj obavještajnoj službi, o plemenitosti i pravednosti partizana. Mudro rukovodstvo partizana, njihova disciplina i vještina u iskorišćavanju svih slabosti protivnika, kao i primjerno propagandističko iskorištavanje vlastitih uspjeha, nisu tek malo pridonijeli rađanju ovog duševnog stanja.¹⁶

Pisci i teoretičari »psihološkog rata« na Zapadu mnogo su pisali i raspravljali o glasinama na iskustvima II svjetskog rata. U svojim analizama oni, takođe, dijele glasine prema tome da li se zasnivaju na želji, strahu ili mržnji. Između ostalih navode se i »sanjalačke glasine« koje često ponavljaju oni kojima čine zadovoljstvo, jer vjeruju u njih. Takve vrste glasina prenošene su među savezničkim vojnicima i stanovništvom 1942. godine, a jedna od njih, na primjer, je glasina: »Uskoro će izbiti revolucija u Njemačkoj i Italiji«.

Za zastrašujuće glasine navode se iz rata i ovakvi primjeri: »Nijemci imaju neko tajno oružje protiv kojeg nema odbrane«, »Cijela Pacifička obala je bez protivavionske odbrane« i sl. Kao primjer glasina koje su imale da izazivaju rascjep i nepovjerenje među saveznicima zabilježene su i slijedeće: »Čerčil je ucjenjivao Ruzvelta da bi izazvao rat sa Japanom«, »Engleska će se boriti do posljednjeg francuskog vojnika«, itd.

U postojećim uputstvima za vođenje »psihološkog rata« detaljno se razrađuju metodi korišćenja glasina kao jednog od »najefikasnijih oružja za psihološki rat«, te je realno očekivati njihovu primjenu i u eventualnom ratu.

U sklopu vođenja »psihološkog rata« treba očekivati i primjenu drugih metoda i sredstava propagande, uz kombinovanje sa već navedenim. Tako može doći i do korišćenja simbola preko kojih će se nastojati da se što neposrednije izrazi suština ratnih ciljeva; isticanja parola koje će sadržavati karakter i cilj borbe; nadijevanja pogrdnih imena; bacanja raznih sitnih predmeta u vidu poklona; korišćenja grafičke i likovne obrade propagandnih materijala raznih vrsta; šireg korišćenja muzike kao sredstva emotivnog uticaja, itd.

Primjenu navedenih propagandnih metoda i sredstava, kao i niza drugih koje se razrađuju i usavršavaju, treba očekivati u raznim kombinacijama i varijantama. U svakom slučaju one će biti usklađene sa ciljevima i karakterom vođenja »psihološkog rata«, koji bi proisticao iz vojnopolitičkih ciljeva agresora.

General-major
Aleksandar VUKOTIĆ

¹⁶ Slavko Odić: *Neostvoreni planovi*, Naprijed, Zagreb, 1961, str. 282.

PROUČAVANJE TERITORIJE ZA POTREBE VEZE

Donošenje pravilnih odluka, bitnih za organizaciju veza i njihovo realizovanje, zavisi u velikoj meri od poznavanja zemljišta. Teritorija, svaki njen deo, rejon ili pravac, pruža sa gledišta veze manje ili veće pogodnosti, koje, ukoliko su poznate, mogu biti iskorišćene, mogu da olakšaju rad jedinica veze i znatno doprinesu uspešnom izvršavanju njihovog zadatka.

U eventualnom ratu, koji bi vodile na vlastitoj teritoriji, poréd drugih prednosti, oružane snage bi imale i tu što bi izvodile borbena dejstva na dobro poznatom terenu. Ali, za što potpunije iskorišćavanje pogodnosti sopstvene teritorije neophodno ih je na vreme otkrivati i pronalaziti mogućnosti za njihovo uključivanje u službu oružanih snaga i tako stvoriti što bolje uslove za borbena dejstva.

Vezi, kao i ostalim rodovima i službama, teritorija pruža povoljne ili nepovoljne uslove za: borbu, kretanje, maskiranje, ABHO, odmaranje, itd. Ali, za potrebe veze teritorija pruža i posebne povoljne uslove, koji se, ukoliko su poznati, mogu iskoristiti u toku organizacije i realizacije veze.

U eventualnom ratu značajnu prednost imaće ona strana koja uspe da što više skрати vreme za planiranje i pripremu borbenih dejstava. Ovo skraćivanje vremena zahteva od starešina u rodu veze da pronađu nove mogućnosti u ubrzavanju procesa organizacije i realizacije veze. U borbi za vreme nužno je pronalaziti takva rešenja koja će obezbediti da se veze pravovremeno uspostave, što je jedan od osnovnih zahteva. Biti u zakašnjenju i ne obezbediti vezu u vreme kada je ona potrebna, isto je što i ne izvršiti zadatak. U uslovima eventualnog rata, kada će se situacija često i brzo menjati, postaje sve složenije i teže da se veza na vreme obezbedi. Uvođenjem nove, savremene tehnike u ovaj rod, znatno se tome doprinosi, ali se ne rešava u celini zahtev o pravovremenosti uspostavljanja veze. Uporedo sa isticanjem ovog zahteva posebno se ističe nužnost da se ostvare sigurne i neprekidne veze. Ova sigurnost i neprekidnost u velikoj meri zavise i od zemljišta, a lošim izborom mesta, na primer, za postavljanje radio-sredstava ili radio-relejnih uređaja, može se doći u situaciju da veza podbaci baš onda kada je najpotrebnija.

Iako veza ima izvanredne mogućnosti da koristi razne pogodnosti koje postoje na vlastitoj teritoriji, u toku njenog proučavanja sigurno će se ispoljiti i slabosti pojedinih elemenata sa gledišta veze, što može da posluži kao osnova za izradu plana daljeg uređenja teritorije i njenog prilagođavanja potrebama.

U jednom članku nije moguće ukazati na sve ono što teritorija pruža rodu veze niti je svrsishodno da se određuju jedinstveni recepti za njeno korišćenje, jer ne postoje dve potpuno jednake teritorije. Po-

lazeći od toga, obradiće se samo najvažnija pitanja iz okvira proučavanja teritorije sa gledišta veze, što bi moglo da posluži kao orijentacija i pomoć komandama i organima veze u sprovođenju konkretnih zadataka.

Detaljno poznavanje teritorije preduslov je za donošenje pravilnih odluka o vezi, pa je zadatak organa i jedinica veze svih stepena da proučavaju teritoriju sa svog gledišta. Po obimu i vrsti ovih zadataka postoje znatne razlike između organa veze i viših i nižih komandi i jedinica veze. Komande jedinica veze i organi veze u nižim komandama su zainteresovani za mnoge detalje koji, normalno, ne moraju da budu predmet interesa viših komandi. I obratno, mnogi zaključci i podaci do kojih dođe viša komanda i koji zadovoljavaju njene potrebe, neće biti dovoljni za potrebe nižih komandi i jedinica veze. To ukazuje na potrebu da se izrade takvi planovi proučavanja teritorije sa gledišta veze koji bi proizlazili iz plana više komande, a bili dopunjavani i razrađivani u svakom nižem stepenu i za svaku teritoriju posebno. S obzirom na obimnost, ovaj zadatak može biti samo dugoročan. U stvari, on bi trebalo da ima karakter stalnog mirnodopskog zadatka svih organa i jedinica veze i da postane sastavni deo njihovih redovnih zadataka. Tako, na primer, svaki izlazak na zemljište (vežbe, logorovanja, putovanja i sl.) trebalo bi da, pored ostalih ciljeva i zadataka, sadrži i zadatke iz plana proučavanja teritorije. Da bi se izbeglo rasplinjavanje na manje važnim detaljima i dala prednost onim delovima teritorije i objektima koji su od većeg interesa, nužno je da se u planu odredi redosled izvršenja zadataka u skladu sa određenim operativno-taktičkim pretpostavkama i procenama. Pri tom treba odbaciti bilo kakve isključivosti i šablone.

Teritoriju sa gledišta veze treba proučavati po vrstama veze, objektima veze, rejonima i pravcima. Metod proučavanja može biti različit, što zavisi prvenstveno od cilja koji se želi postići. Zajedničko za bilo koji metod proučavanja je prikupljanje podataka koji mogu biti od koristi kad se donosi plan veze i kad se realizuje. U toku proučavanja pojedinih elemenata ispoljiće se i njihove slabosti, koje bi se određenim merama mogle još u miru (ili kasnije) umanjiti ili potpuno eliminisati.

Karte, opšte i specijalne, razna pisana dokumenta, crteži, fotografije i drugi podaci o teritoriji i teritorijalnim vezama, sadrže niz detalja potrebnih za rad organa i jedinica veze. Ali tek lični uvid, izlazak na teren, na mesta zanimljiva sa gledišta veze, daje upotpunjenu sliku stanja i mogućnosti koje teritorija pruža rodu veze. U ratu često neće biti moguće da se na vreme upoznaju mnoge pogodnosti i slabosti teritorije u odnosu na vezu. Ali bi zato bila neoprostiva greška svakog načelnika veze ili starešine jedinice veze koji bi propustio povoljnu priliku da u toku mira u detalje upozna svoju teritoriju i mogućnosti koje mu ona pruža u izvršenju raznih zadataka.

Proučavanje teritorije sa gledišta veze može se podeliti na proučavanje veza koje postoje na teritoriji i proučavanje zemljišta.

Veze koje postoje na teritoriji proučavaju se kombinovano: po kartama i raznim drugim pisanim dokumentima i ličnim uvidom. Vezistu zanimaju svi objekti i uređaji veze koji postoje na proučavanoj teritoriji, bez obzira kome pripadaju. Bitni elementi za proučavanje su: centri, stanice, objekti i linije svih vrsta veze, kao i ljudstvo koje ih održava.

Stacionarni centri veze (teritorijalni i civilnog sektora) — njihova lokacija, razvijenost, sredstva i instalacije u njima su osnov svih veza na teritoriji koja se proučava. No, nije dovoljno samo saznati koji centri veze postoje i šta u njima ima. Vezista treba da upozna i razne detalje u tim centrima kao što su: pojedinačni uređaji, mogućnost njihovog povezivanja sa uređajima koji se nalaze u jedinicama, mogućnost prenošenja uređaja (mobilnost); izvori električne energije, instalacije, objekti u kojima su smešteni centri veze, njihova lokacija i u kojoj meri se može računati na njihovo korišćenje u eventualnom ratu; ljudstvo koje posluhuje centre, njegova stručnost i brojnost, itd. Proučavanje treba da omogući da se donesu zaključci o svakom elementu posebno i o centru kao celini. Zaključci treba da su jednostavni i konkretni.¹ Iz konkretnih zaključaka o proučavanim centrima veze dobija se jasna slika o mogućnosti njihovog korišćenja i o zadacima koje bi još u miru, ili kasnije, trebalo preduzeti za njihovo osposobljavanje za funkcionisanje u eventualnom ratu. Postojeće teritorijalne veze valja proučavati u tesnoj saradnji sa odgovarajućim organima — imiocima veza.

Veze između teritorijalnih centara veze i centara veze civilnog sektora predstavljaju takođe predmet posebnog interesovanja starešina veze. Pod ovim vezama podrazumevaju se linije, mreže i pravci raznih vrsta veze između takvih centara. Često se ove veze nazivaju spojni putevi veze. Starešinu veze zanima niz detalja koji su od praktičnog značaja na tim vezama. Najinteresantiji podaci su: vrsta veze (podzemni ili drugi kablovi, stalna vazдушna linija, radio-relejna linija, radio-mreža ili radio-pravaca i sl.), kapacitet, pravac protezanja; mesta ili objekti na kojima se mogu vršiti priključivanja i iz kojih je moguće korišćenje veza; osetljiva mesta ili rejoni (prelazi preko reka, kroz tesnace, kroz naseljena mesta ili u blizini objekta koji mogu biti predmet neprijateljevog napada iz vazduha); snage koje vezu obrazuju; postojanje rezervi materijala za opravke i održavanje i sl. Pored takvih opštih podataka, vezista treba da proučava i mnoge druge detalje o svakoj vrsti veze, liniji, pravcu, mreži, objektima. Tako, na primer u okviru proučavanja jedne stalne vazdušne linije trebalo bi još proučiti: detaljan pravac protezanja, profil linije, broj žičnih vodova na njoj, vrstu upotrebljenog materijala (naročito vrstu žice), način ukrštanja ili

¹ Tako, na primer, zaključci za NN centar veze mogli bi biti: »... Na centar se mogu priključivati pojedine niže komande i jedinice i preko njega ostvariti vezu u pravcu..... i pravcu..... U centru ne postoje uređaji koji bi se mogli upotrebiti za rad u poljskim uslovima... S obzirom na nepovoljnu lokaciju, ne treba računati na sigurnost veza preko centra veze... Uređaji... su pogodni za rad u mobilnim uslovima... U centru veze postoje radionički kapaciteti za manje opravke tt-sredstava veze... Da bi se moglo računati s korišćenjem centra veze u ratu, potrebno je preduzeti sledeće...« itd.

upredanja žičnih vodova, visinu osnovnog uporišta, električne karakteristike, koji uređaji su priključeni a koji bi se mogli još priključiti na žične vodove, ispitna mesta, raspored pojačavačkih stanica, kontrolno-ispitne stanice, raspored organa održavanja, količinu i raspored rezervi linijskog materijala za održavanje i opravke, itd. Ili, u okviru proučavanja jednog pravca podzemnog telekomunikacionog kabla, trebalo bi, pored ostalog, prikupiti podatke i o: broju parica (žila) za prenos visokih i niskih frekvencija, rasporedu i vrsti pojačavačkih stanica i mogućnosti priključivanja na njih, mogućnosti razgranjavanja veze u drugim pravcima, osetljivim mestima (prelazi preko mostova, u blizini objekta koji mogu biti predmet napada iz vazduha), vrsti uređaja koji su priključeni po kablu i koji bi se još uređaji mogli priključiti, rasporedu organa održavanja, itd.

Proučavanje postojećih radio-relejnih veza obuhvata proučavanje objekata, uređaja, kapaciteta i pravaca veze. Svaki od navedenih elemenata proučava se posebno i u detaljima. Tako, na primer, postojeći radio-relejni objekti se proučavaju u sledećim glavnim detaljima: lokacija, mogućnost pristupa objektima u različita godišnja doba, kapacitete objekata (za ljudstvo i uređaje veze), postojanje rezervnih izvora električne energije, otkrivenost objekata s obzirom na njihovu mirnodopsku funkciju, otpornost na udare, mogućnost i način snabdevanja ljudstva koje bi radilo u objektima, kao i drugi zanimljivi podaci. Na osnovu podataka koji se prikupe izviđanjem i proučavanjem dokumenata, donose se zaključci o mogućnostima i uslovima korišćenja takvih objekata, te šta bi trebalo preduzeti da se objekti bolje pripreme i prilagode namenjenoj svrhi. Ovakvom proučavanju ne podležu samo objekti koji se koriste za radio-relejne veze, već u određenom obimu i svi drugi objekti koji bi se mogli upotrebiti za uspostavljanje i održavanje tih veza (planinarski domovi, kolibe i sl.). Što se tiče radio-relejnih veza (radio-relejnih linija i radio-relejnih pravaca) važno je prikupljanje podataka o njihovom kapacitetu, broju i rasporedu međustanica, vrsta uređaja, njihovom frekventnom opsegu, itd. Uređaji koji se nalaze u teritorijalnim vezama i vezama civilnog sektora proučavaju se prvenstveno sa gledišta mogućnosti njihove upotrebe u ratu (mogućnost: njihovog povezivanja sa odgovarajućim uređajima koji se nalaze u jedinicama, njihove upotrebe u mobilnim uslovima, prisluškivanja razgovora koji se obavlja pomoću njih, postojanje rezervnih delova za održavanje, način pogona, itd.).

Proučavanje teritorijalnih radio-veza i radio-veza civilnog sektora u osnovi sadrži rad na prikupljanju podataka o radio-centrima, radio-uređajima, objektima, razvijenosti (organizaciji) radio-veza i stručnim kadrovima. Svaki od navedenih osnovnih elemenata se proučava u detalje. Tako bi za postojeće radio-uređaje trebalo prikupiti podatke o snazi, vrsti rada, frekventnom području, vrsti pogona, mogućnosti transporta i sl. Za postojeće radio-centre, pored uređaja koji se nalaze u njima, važno je utvrditi njihovu lokaciju, antenske sisteme, postojanje elektroagregata za pogon uređaja, veze između objekata radio-centra i ostalih objekata veze. Ukupno uzevši u pitanju su obimni

podaci koje treba prikupiti, a sve to zahteva planski rad i uključivanje u ovaj zadatak većeg broja starešina. Praktično, u rad na ovom važnom zadatku trebalo bi da se uključe svi organi i jedinice veze, da ovaj zadatak postane sastavni deo njihovih redovnih zadataka.

Svi podaci o postojećim teritorijalnim vezama sistematski se sređuju i stalno dopunjavaju podacima o novim vezama. Tako sređeni podaci utoliko su korisniji ukoliko sadrže veći broj praktičnih i jednostavnih zaključaka o stanju i mogućnostima veza koje postoje na teritoriji. Zaključke je dobro u osnovi orijentisati na zaključke o pojedinačnim elementima i na uopštene zaključke o postojećim vezama po vrstama i u celini. Nužno je da podaci i zaključci jasno izražavaju ocene o mogućnostima oslonca operativnih komandi na postojeće teritorijalne veze i o mogućnosti uspostavljanja veza komandi operativne vojske sa vojnoteritorijalnim komandama, organima civilnog sektora i privrede.

Važnost proučavanja zemljišta sa gledišta veze proizlazi iz činjenice da zemljište u velikoj meri utiče na vezu. U razmatranju ovog pitanja poći će se od pretpostavke da su već proučeni i poznati svi detalji nekog zemljišta koji su značajni i zajednički za sve rodove i službe, kao što su komunikativnost, pokrivenost i reljef, te da je izvršena i procena snaga koje se mogu angažovati na proučavanom zemljištu ili pravcu. Takva polazna osnovica je nužna, jer „vezističko” posmatranje zemljišta i teritorije u širem smislu treba povezati i uklopiti u opštevojnu procenu.

Proučavanje zemljišta sa gledišta veze vrši se po vrstama veze: radio-relejne, radio, žične i kurirske. Pored toga, proučavaju se i procenjuju rejoni pogodni za postavljanje centara veze u kojima su objedinjeni elementi svih vrsta veze.

Sa gledišta organizacije i uspostavljanja *radio-relejnih veza* najzanimljiviji je reljef. Na teritoriji koja se proučava treba odabrati veći broj zemljišnih tačaka — uzvišenja pogodnih za postavljanje radio-relejnih stanica. Pošto na teritoriji ima veliki broj zemljišnih tačaka, koje u većoj ili manjoj meri pružaju uslove za postavljanje radio-relejnih stanica, odabiraju se one koje pružaju najbolje uslove za radio-relejne veze. Izabrane tačke dalje se klasificiraju na one koje su dominantne za proučavanu teritoriju, prema tome i najznačajnije za radio-relejne veze, i one koje pružaju nešto slabije, ali ipak dobre uslove za te veze.²

Zemljišne tačke biraju se po karti i na osnovu poznavanja teritorije. Izlasku na zemljište prethodi proučavanje svake odabrane tačke po karti jer ona često pruža podatke koji se na zemljištu ne bi mogli

² Na teritoriji približne veličine od oko 15.000 km² u proseku se ističe 9—10 tačaka koje pružaju naročito povoljne uslove za radio-relejne veze, a može se odabrati još oko 40 do 50 zemljišnih tačaka koje pružaju vrlo povoljne uslove za te veze (napomenom da je ova gruba orijentacija približnija brdovitom nego planinskom i ravničastom zemljištu; ravničasto zemljište je posebno nepovoljno za radio-relejne veze, a pronalaženje pogodnih tačaka na njemu je otežano).

učiti. Proučavanje po karti se može smatrati prethodnim proučavanjem. U okviru prethodnog proučavanja dolazi se do podataka o mogućnosti izlaska na odabrane tačke, optičkoj vidljivosti između tačaka, njihovoj pokretljivosti, postojanju izvora vode, udaljenosti od naselja i izvora za snabdevanje, o nagibu i sl. Bolji rezultati se postižu proučavanjem na kartama krupnije razmere.

Izrada profila (po karti, najpogodnije razmere 1:50.000) je sledeća faza u obradi odabranih zemljišnih tačaka. Za svaku zemljišnu tačku koja se obrađuje rade se profili prema svim ostalim odabranim tačkama u zoni optičke vidljivosti i u granicama dometa radio-relejnog uređaja. Pored tačaka na teritoriji koja se proučava, profile treba raditi i prema odgovarajućim tačkama na susednim teritorijama. To znači da za svaku odabranu tačku treba izraditi veći broj profila, zavisno od broja ostalih tačaka sa kojima je mogućna radio-relejna veza. Kad se profili izrade, dobijaju se podaci prema kojima se pojedine ranije odabrane tačke mogu odbaciti, a ukazuje na neke nove tačke koje u prethodnom proučavanju nisu uočene. Profili su trajni i uvek vredni dokumenti koji, kada su dobro izrađeni, u velikoj meri olakšavaju rad organa veze, kao i svih komandi koje bi izvodile borbena dejstva na proučenoj teritoriji. Izbor, prethodna obrada zemljišnih tačaka i izrada profila, predstavljaju oko 30% poslova.

U okviru izviđanja pojedinih zemljišnih tačaka neophodno je utvrditi: pravce prilaza i stanja komunikacija; mogućnost izlaska na odabrane tačke u različita godišnja doba i sa kakvom vrstom transporta; deonice bez komunikacija, mogućnost da se savladaju i na koje načine; pogodnost odabrane tačke za postavljanje radio-relejne stanice, a posebno antena; kakvi objekti postoje na samoj tački ili u njenoj blizini da bi se smestili uređaji i posluga (planinarski domovi, seoske kuće i kolibe i sl.); u kojoj meri je nužno da se preseca šuma da bi se dobila optička vidljivost prema drugim tačkama ili kakva je mogućnost da se podignu visoke antene koje bi nadvisile rastinje; uslove za maskiranje uređaja i ljudstva; kvalitet zemljišta u smislu mogućnosti da se izrade zakloni; kakva je provodljivost zemljišta da bi uzemljenje bilo kvalitetno; izvore vode, njihov kapacitet i kvalitet vode; meteorološke uslove, a naročito atmosferska pražnjenja, padavine i vetrove; najbliži garnizon ili naseljeno mesto iz kojeg bi se organizovalo snabdevanje; uslove za organizaciju borbenog obezbeđenja, itd. U toku izviđanja vode se zabeleške koje se kasnije sređuju i predstavljaju opisni deo elaborata o svakoj proučenoj tački.

Može se smatrati da je jedna tačka potpuno obrađena tek kad je, pored svega navedenog, još i praktično ispitana — tj. sa koje je uspostavljena radio-relejna veza. Uspostavljanje radio-relejne veze sa odabranih tačaka moguće je izvesti u sklopu vežbi i nastave. Pri tome je važno da se u okviru ispitivanja vrše merenja i postignuti rezultati beleže i evidentiraju za svaki pravac posebno. Poželjno je da se ispitivanja ponove više puta, u različita godišnja doba, zbog različitih vremenskih faktora koji utiču na kvalitet veze.

Ovako obimni poslovi na proučavanju teritorije u radio-relejnem smislu zaključuju se oformljenjem elaborata. Razumljivo, njih ne može da obavi samo jedan organ, već je nužno uključiti sve organe i sve jedinice veze na određenoj teritoriji, koji bi, na osnovu plana proučavanja teritorije, dobili tačno precizirane zadatke. U planu se reguliše i redosled obrade pojedinih tačaka, a prednost se daje onim tačkama koje su sa operativno-taktičkog gledišta i uloge pojedinih delova teritorije značajnije. Najveći deo planova uključuje se u tekuće zadatke organa i jedinica veze (vežbe, logorovanja, putovanja itd.), a neki poslovi se mogu i posebno planirati.

Proučavanje teritorije sa gledišta njene pogodnosti za *radio-veze* je takođe važan mirnodopski zadatak svih organa i jedinica veze, kojem se uvek ne poklanja odgovarajuća pažnja. Tu se u osnovi proučavaju: reljef, provodljivost zemljišta i razne radio-smetnje.

Reljef ispoljava uticaj prvenstveno na radio-veze koje se održavaju na vrlo kratkim i ultrakratkim talasima (VKT i UKT), tj. na one za čije je održavanje potrebno obezbediti optičku vidljivost. No, pošto se ovim talasima najčešće održavaju radio-veze na manjim odstojanjima, to se uvek mogu pronaći manje ili više povoljni uslovi za rad. Na kratkotalasne (KT) radio-veze reljef ispoljava manji uticaj i to najveći u rejonu razmeštaja radio-uređaja (predajnih i prijemnih), te se pogodnim izborom tih rejonu negativni uticaj reljefa može skoro potpuno izbeći. Sve ovo dozvoljava da se u pogledu uticaja na radio-veze reljef poznaje u opštim crtama, te nije potrebno i njegovo posebno proučavanje.

Značajnije za radio-veze je sastav tla i njegova provodljivost, koja u velikoj meri utiče na rasprostiranje radio-talasa. Zbog toga, u okviru proučavanja teritorije valja doći do podataka o rejonima dobre i loše provodljivosti zemljišta, tj. odrediti predele koji su pogodni i koji nisu pogodni za radio-veze. Glavni deo ovog zadatka obavljaju odgovarajući instituti merenjima, na osnovu kojih se izrađuju specijalne karte provodljivosti zemljišta. Organi i jedinice veze mogu podatke sa specijalnih karata proveravati i dopunjavati rezultatima i iskustvima do kojih dođu kroz praktični rad na održavanju radio-veza. Bolji rezultati će se postići ukoliko praktičan rad na zemljištu (vežbe i nastava radio-jedinica), pored ostalih, ima i zadatke u vezi sa proučavanjem zemljišta i ako se prilikom izbora zemljišta uzimaju u obzir i potrebe njegovog proučavanja. Može se dogoditi da se, prilikom izvođenja vežbi radio-jedinica, postignu nezadovoljavajući rezultati u pogledu kvaliteta i stabilnosti veza ili da se u toku analize konstatuje da uzroci eventualnog neuspeha leže, u nedovoljnoj obučenosti ljudstva, slabom izboru frekvencija itd, a da se zaboravi na mogućni uticaj zemljišta. Ali ako to isto ljudstvo, radeći pod istim uslovima ali na drugom zemljištu, postigne već sledećeg dana dobre rezultate, onda je to dovoljan dokaz za tvrdnju da je na uspeh, pored ostalog, uticalo i zemljište. Radi sigurnosti, takve sumnjive rejone bi trebalo proveriti, pa ako se ponove

slični rezultati, obeležiti ih kao nepogodne za radio-veze. S obzirom na veličinu teritorije, ovaj zadatak može biti samo dugoročan. Pravilnom raspodelom zadataka jedinica, paralelnim proučavanjem na čitavoj teritoriji, proces proučavanja bi se mogao znatno ubrzati. Svakako da bi se u zadacima posebno naglasili oni rejon koji su od većeg interesa i koje bi vremenski trebalo ranije proučiti.

Prizemne smetnje koje utiču na radio-vezu (šumovi i krčenja u prijemnicima) nastaju iz veštačkih i prirodnih izvora. Često ovakve smetnje znatno otežavaju uslove rada i onemogućavaju postizanje dobrog kvaliteta radio-veze. One su različite po intenzitetu na različitom zemljištu.

Smetnje koje stvaraju veštački izvori su od manjeg značaja zbog toga što se lako dolazi do podataka o mestima gde se takvi izvori nalaze, a mogu se izbeći pravilnim izborom mesta za postavljanje radio-uređaja. Veštački izvori smetnje su: industrijska postrojenja, izvori električne energije i mreža elektrovodova, vodovi električne vuče, neblokirani motori itd. Domet ovih smetnji je mali. Na nižim frekvencijama se jače ispoljavaju, dok su u području VKT i UKT ove smetnje skoro beznačajne.

Prirodni izvori zračenja radio-talasa, koji stvaraju razne smetnje u održavanju radio-veze, teže se otkrivaju. Njih otkrivaju naučni instituti. Pa ipak, nisu za potcenjivanje rad i rezultati koji se mogu postići u toku dugogodišnjeg praktičnog održavanja radio-veze na zemljištu, ukoliko se takav rad sprovodi planski i sa jasnim ciljevima. Smetnje koje se javljaju na prijemnim radio-uređajima brižljivo se registruju, a upoređivanjem rezultata do kojih se dođe u različito vreme i na različitom zemljištu dolazi se do podataka o rejonima u kojima su ove smetnje jačeg ili slabijeg intenziteta.³ Zaključci treba da se baziraju na ocenama iskusnijih radio-telegrafista i starešina, a oni koji se izvedu nabrzinu i na bazi samo jedne provere, ne moraju biti tačni. Zaključcima se mogu dopunjavati podaci koji se nalaze na specijalnim kartama, kad se raspolože odgovarajućim instrumentima treba ih koristiti uporedo sa praktičnim radom na održavanju radio-veze.

Često će određena borbena situacija nametati potrebu da se radio-uređaji postavljaju za rad baš u rejone koji su označeni kao nepogodni za radio-veze. Pa ipak, prikupljeni podaci neće biti suvišni. Činjenica što se zna da se radi u rejonima koji nisu pogodni za radio-veze nameće potrebu da se preduzmu mere koje će i u tim uslovima obezbediti postizanje zadovoljavajućeg kvaliteta veze. U te mere se mogu ubrojati: podizanje prijemnih antena na veću visinu, gde su smetnje slabijeg intenziteta, upotreba najpogodnijih frekvencija, postavljanje zahteva

³ Postoje pojedini rejon koji su posebno nepogodni za radio-veze. To su tzv. anomalije, izuzetne pojave. Ovi rejon se posebno obeležavaju, a pri organizaciji radio-veza treba ih izbegavati.

učesnicima da rade punom snagom i antenama sa usmerenim zračenjem, rad radio-telegrafijom, itd.

U realizaciji plana radio-veza znatnu teškoću predstavlja izbor pogodnih rejona za postavljanje radio-centra. U izboru takvih rejona redovno se sukobljavaju dve suprotnosti: potreba maskiranja i tehnički uslovi rada radio-uređaja. Da bi se zadovoljio uslov maskiranja, radio-centre bi trebalo postavljati na mesta koja su pokrivena visokom šumom, u udolja, jaruge i sl., tj. ona koja su nepodesna za optimalno iskorišćavanje raspoloživih radio-uređaja. Istovremeno valja izbegavati rejone koji su u toku proučavanja i na osnovu specijalnih karata označeni kao nepogodni za radio-veze. Pa ipak, temeljitim proučavanjem teritorije može se pronaći dovoljan broj rejona i mesta koji pružaju kompromisna rešenja. Ovakvi rejoni mogu se najlakše pronalaziti u toku izvođenja vežbi. Što je veći broj takvih odabranih rejona proučen u toku mira, lakši će biti rad organa i jedinica veze u ratu. Zbog toga bi i ovi zadaci trebalo da dobiju svoje mesto u mirnodopskom radu organa i jedinica veze.

Proučavanje teritorije sa gledišta organizacije i uspostavljanja *žičnih-veza* obuhvata proučavanje postojećih žičnih veza na nekoj teritoriji i posmatranje tih podataka u sklopu određenog zemljišta na kojem bi se izvodila borbena dejstva. U članku je već obrađeno proučavanje postojećih žičnih veza. Da bi se te veze mogle što bolje koristiti, neophodno je proučiti uslove koje pruža zemljište. Najčešće se ovo svodi na izbor pogodnih rejona za razmeštaj žičnih centara veze (ŽCV). Skoro svako zemljište pruža manje-više pogodne uslove za smeštaj ŽCV. Ali, ako se računa sa korišćenjem postojećih žičnih veza na teritoriji, mogućnosti izbora pogodnih rejona znatno su manje. Ograničavanje mogućnosti izbora većeg broja rejona za rameštaj ŽCV uslovljeno je prvenstveno tehničkim normama sredstava žične veze, jer ove uslovljavaju približavanje ŽCV onim objektima i instalacijama žične veze koje postoje na teritoriji i koje se žele koristiti. A taktički razlozi su obično suprotni — zahteva se što veće udaljenje ŽCV od naseljenih mesta i objekata žične veze koji postoje na teritoriji. Detaljnijim proučavanjem teritorije u miru moguće je pronaći veći broj rejona koji će omogućiti korišćenje teritorijalnih žičnih veza. Što se ovaj zadatak bolje izvrši u miru, biće lakše u ratu. Na uspostavljanje žične veze u određenoj meri utiču i reljef, pokrivenost i komunikativnost zemljišta. Važan elemenat za žične veze je provodljivost zemljišta. Zbog toga treba nastojati da se pri proučavanju zemljišta uzima u obzir i ovaj elemenat, naročito u pogledu mogućnosti uspostavljanja dobrih zemljovoda za sredstva veze.

Zemljište, prvenstveno svojom komunikativnošću, a zatim reljefom, pokrivenošću, hidrografijom i drugim ispoljava veliki uticaj na *kurirske veze*, što je dobro poznato. Ipak, nužno je napomenuti da se za planiranje sigurnih kurirskih veza na dužim pravcima moraju uzeti u obzir mnogi elementi o kojima se u miru najčešće ne vodi računa. Tu se pre svega misli na veća rušenja komunikacija i objekata na njima,

što ih može učiniti neupotrebljivim za kurirske veze. Zato je nužno da se detaljnije upoznaju razne mogućnosti koje pruža zemljište, kao što su: obilazni pravci, rezervni prelazi preko reka, sredstva za prelaz, postojanje teritorijalnih kurirskih stanica, rejoni pogodni za sletanje i uzletanje aviona i helikoptera za vezu, i sl. Na osnovu tih proučavanja donose se zaključci, a naročito ako je potrebno da se još u miru obezbede sredstva za prelaze preko vodenih prepreka, za lokaciju tih sredstava, da se odredi ko da ih čuva i sl.

Pitanja koja su ovde obrađena odnose se prvenstveno na zadatke organa i jedinica veza, ali se ne mogu smatrati samo njihovim, već i zadacima svih komandi. U članku su data samo neka mišljenja i predlozi, a sigurno je da će se u toku proučavanja teritorije nametnuti još mnogo drugih pitanja.

Potpukovnik
Svetozar ŠARLIJA

O METODICI OBUKE U VOJNIM ŠKOLAMA I TRUPI

U sklopu obrade aktuelnih pitanja iz života i rada Armije, naš časopis u ovom broju donosi prve priloge diskusiji o metodici obuke u vojnim školama i trupci. Ovim želimo da, i preko stranica našeg časopisa, pokrenemo razgovor o ovom uvek aktuelnom pitanju i doprinesemo što potpunijem osvetljavanju problema od čijeg rešenja ponajčešće zavisi uspeh i kvalitet nastave. Iako je naslov uopšten, uvereni smo da će starešine u svojoj diskusiji konkretnije prići pitanjima sa kojima se susreću i njihovom obradom doprineti teoriji i praksi metodike obuke. Naročito bi bilo poželjno veće učešće drugova koji se bave metodikom stručne obuke vidova, rodova i službi.

Pozivajući na saradnju, orijentacije radi, ukazujemo na neka pitanja čija bi obrada bila poželjna:

Vojnik (pitomac) kao objekt i subjekt nastave: problemi i mogućnosti daljeg obrazovanja i vaspitanja vojnika (pitomca), odnosi vojnika prema nastavniku, razvijanje interesa za nastavu, uloga i struktura nastavnih grupa, itd.

Druga grupa tih pitanja mogla bi da bude — problemi izbora nastavnog gradiva: ocena potreba i mogućnosti izbora, uticaj vaspitanja i obrazovanja vojnika (pitomca) na izbor nastavnog sadržaja, međusobni odnosi nastavnih predmeta i nastavnih područja, struktuiranje i oblikovanje nastavnog gradiva, itd.

Bila bi interesantna i mišljenja — o nastavniku u procesu obuke: šta zahteva funkcija nastavnika (njegova opšta, stručna i metodička sprema, motivisanost za rad, priprema za nastavnički poziv itd.), zatim odnos nastavnika i pitomaca, rad nastavnika na unapređenju nastave, itd.

Materijalni i opšti uslovi izvođenja nastave takođe su aktuelni za naše starešine. Pored problema lokacije izvođenja nastave, uređenja nastavnih objekata, prilagođenosti nastavnih sredstava potrebama obuke, mogli bi se uzeti u obzir i problemi udžbenika i dr.

No, ovim se nikako ne iscrpljuje tema niti znači da nema još aktuelnijih pitanja iz metodičke obuke čija bi obrada i te kako dobrodošla svakom starešini koji se direktno ili indirektno bavi nastavom.

Pukovnik *Zdravko KOLAR*

Nastavni proces u Armiji dugo je postavljao vojnika u pasivan položaj. Vojnik je bio isključivo objekat vaspitno-obrazovnog procesa. Savremeni rat i uloga vojnika u njemu, s jedne, i nivo savremenog čoveka, s druge strane, traže od vojnika da o objektu postane subjekat nastave. Tome zahtevu, međutim, nije lako udovoljiti, jer je odnos vojnika u nastavnom procesu uslovljen nizom objektivnih i subjektivnih činilaca.

Za aktivan odnos vojnika prema nastavi neophodan je određen stepen motivacije, dakle, njegov pozitivan odnos prema nastavnim zadacima. Potrebni su međutim i uslovi koji će povezivati početni stepen motivacije i određeni podsticaji. Očito je da oni neće biti isti za svakog čoveka. Njihova skala je vrlo široka, počev od neposredne zainteresovanosti za svoj društveno-ekonomski položaj, pa do raznih »hobi«-motiva. Šta, međutim, za vojnika može da predstavlja tu pokretačku snagu? Neosporno, to je, pre svega, shvatanje dužnosti i obaveze prema odbrani zemlje. Ali ma koliko služba u Armiji predstavljala obavezu koju može da shvati i usvoji svaki građanin, to ne povlači za sobom i obavezno postojanje interesovanja i stalnu spremnost za nove napore.

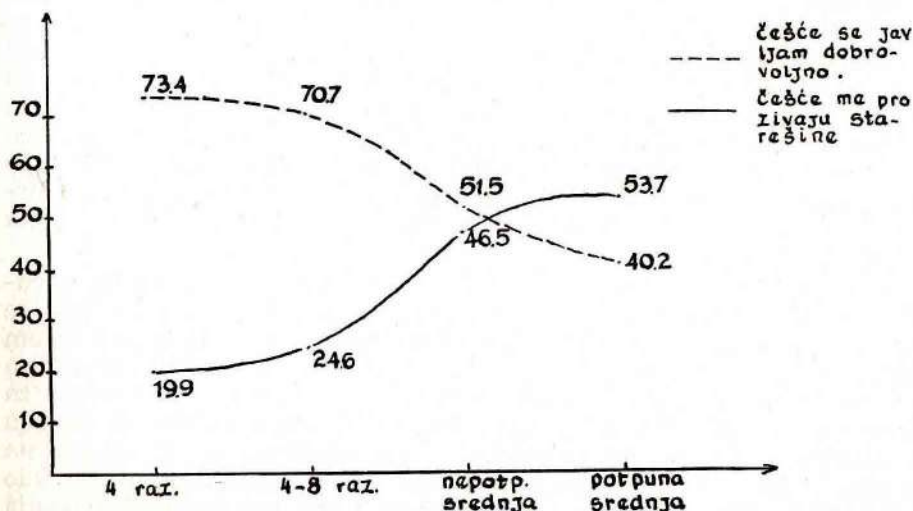
Škole u građanstvu daju kvalifikacije za životni poziv. Od završavanja ove ili one škole zavisi kasnija egzistencija. Pa ipak, problem interesovanja, učenja, ulaganja napora da se nastavno gradivo savlada što bolje nije beznačajan u bilo kojoj od ovih škola. Armija ne može računati sa ovim motivom. Ona, istina, ima snažan oslonac u činjenici da priprema građane za odbranu zemlje, a ogromna većina naših ljudi svesna je tog zadatka i prihvata ga kao preduslov egzistencije cele zajednice, pa i svoje. Ali, ma koliko to bilo značajno i pravilno shvaćeno, u mirno doba nema snagu uticaja na motivaciju kao što to ima lična neposredna zainteresovanost, niti kod svakog vojnika pobuđuje interesovanje za sve ono što se uči i radi u vojsci. I drugo, vojnik ne mora da shvati potrebu baš svega onog što uči i radi u vojsci sa stanovišta svoje pripreme za odbranu zemlje. Mirnodopski period ne pruža mogućnosti sagledavanja vrednosti svih nastavnih sadržaja, posebno onih koji na posredan način doprinose stvaranju kompletnog vojnika. To može da bude značajan uzrok nedovoljnoj zainteresovanosti i nedovoljnoj spremnosti jednog dela vojnika da uloži napore u savlađivanju pojedinih nastavnih sadržaja. Rezultati izvršenih ispitivanja potvrđuju ovu pretpostavku. Tako, na primer, dok su vojnici najviše ubeđeni u opravdanost nastave naoružanja i gađanja, najmanje shvataju opravdanost strojeve obuke. Ovakvo mišljenje je razumljivo, jer potreba za rukovanjem oružjem je najubedljivija, a strojeva obuka, za nestručnjaka, teško može da bude opravdana kao deo pripreme za odbranu zemlje. No, ne radi se samo o stavu prema pojedini

nim predmetima, već i prema pojedinim temama unutar predmeta, kao i prema određenim zadacima i obavezama. Razumljivo da od odnosa prema zadacima zavisi i stepen angažovanosti, mobilizacije vlastitih snaga na njihovom izvršavanju. A sa tom činjenicom, objektivno govoreći, u Armiji treba računati.

Položaj vojnika u nastavnom procesu nije uslovljen samo njegovim stavom prema nastavi, već i onim što nastava pruža vojniku, kao i uslovima u kojima se ona izvodi i atmosferom koja vlada u tom procesu. Ovde upravo leže uzroci sporoj izmeni odnosa vojnika u nastavnom procesu.

Ispitujući vojnike šta ih ometa u većoj aktivnosti u nastavi, najveći broj izjavljuje da je to atmosfera na nastavi, da se ustručavaju pred nastavnicima, iako su to bili vojnici koji su već godinu dana u Armiji. »Vlada mišljenje da se ne treba isticati« navode vojnici. A čim se pojavljuje shvatanje da je aktivnije učešće u diskusiji neodmereno isticanje, nešto što kolektiv ne odobrava, očito da atmosfera nije pogodna za dinamičnu nastavu, i put ka pasiviziranju je vrlo blizu. Naročito su ovim pogođeni vojnici sa višom školskom spremom, koji imaju više mogućnosti da se javljaju u diskusiji s obzirom na svoje opšte obrazovanje, naviknutost na nastavu, mogućnost izražavanja svojih misli, itd.

Da je to zaista tako pokazuju i izjave vojnika o tome da li dobrovoljno učestvuju u diskusiji ili na poziv starešine. Grafički prikaz ovih odgovora (koji dajemo u prilogu) pokazuje tendenciju da, ukoliko je obrazovanje vojnika više utoliko se oni ređe dobrovoljno javljaju za diskusiju, i obratno. Očito da ova pojava ne odražava poželjnu atmosferu i dinamiku nastave.

Vojnička atmosfera, izražena u odnosima, redu i disciplini, predstavlja pozitivan, ali i negativan faktor u stvaranju optimalnih uslova za uspešnu nastavu. Vojnički red i disciplina olakšavaju opštu organizaciju nastave (odvijanje nastave po rasporedu, prisustvo na nastavi

i sl.), obezbeđuju red na času, a time u izvesnoj mjeri i pažnju. Ali, svi vojnici neće odmah shvatiti neophodnost vojničkog reda i određene forme u kojoj se taj red i odnosi ispoljavaju. Ne shvatajući ovo, kod vojnika se može javiti otpor prema vojničkom redu, otpor koji ne može javno ispoljiti, ali ga pasivizira, koči njegovu aktivnost, svesno ulaganje napora, što predstavlja ozbiljne smetnje u obuci i vaspitanju.

Pozitivan odnos vojnika prema nastavi zavisi i od autoriteta starešine, od mogućnosti starešine da obezbedi red na nastavi i time stvori predušlov za pažnju i shvatanje nastavnog gradiva. Ali to često smeta uočavanju pravog raspoloženja vojnika. Starešini je teško da prodre u dušu svojih ljudi, teško mu je da sagleda da li je ubedljiv, koliko vojnici shvataju i svesno usvajaju ono što starešina kaže, postupaju li na određen način iz ubeđenja ili zato što moraju itd.

Na aktivnost vojnika u nastavnom procesu utiču i uslovi u kojima se odvija nastava. Nepovoljni uslovi ometaju aktiviranje vojnika, jer, pre svega, otežavaju starešinama da organizuju nastavni proces koji bi obezbedio aktivan odnos svakog učesnika. Poseban problem predstavljaju učionice. Nedovoljan i neuslovan učionički prostor ne dozvoljava realizovanje mnogih zahteva savremene nastave.

Pomanjkanje udžbeničkog materijala predstavlja znatnu prepreku postavljanju vojnika u aktivniji položaj u nastavnom procesu. U vekovnoj praksi vojska je svodila nastavni proces na prenošenje znanja na vojnike bez posredstva knjige. Predominantna uloga veština u obrazovnom procesu omogućavala je ovakav stav, a potreba dresure vojnika ga je uslovljavala. Danas je ovakav stav neodrživ i za kapitalističke armije. Pa ipak, ovaj problem nije do kraja rešen ni u jednoj armiji. Uočavajući njegov značaj vojnici ga ističu na prvo mesto uzroka koji ometaju njihovo veće aktiviranje. Na pitanje »Šta ti najviše smeta da tvoje učešće u obuci bude veće?« 50% njih je izjavilo da je to nedostatak materijala za učenje. Ovaj nedostatak su naročito istakli vojnici sa većom školskom spremom, što je i razumljivo s obzirom na njihove mogućnosti i naviknutost na knjigu kao izvor znanja. Ne bi se moglo reći, međutim, da je ovaj problem sasvim shvaćen i sagledan. Zbog toga, pored nedostatka pogodnog udžbeničkog materijala, nisu rešena ni druga pitanja vezana za ovaj problem (vreme za učenje, organizacija rada na individualnoj i grupnoj osnovi, uvažavanje rezultata samostalnog učenja vojnika u organizaciji nastavnog procesa itd.).

Često se starešine susreću sa nedostatkom materijalnih sredstava u obezbeđenju nastave. To uslovljava niz improvizacija koje se moraju nepovoljno odraziti na tok i rezultate nastave. Ovo je problem koji, u prvom redu, osećaju starešine. Prema izjavama 560 komandira vodova, nedostatak materijalnih sredstava i nepovoljni opšti uslovi za izvođenje nastave čine blizu 54% svih poteškoća s kojima se susreću u izvođenju nastave. Ali reperkusije ovog problema odražavaju se na kvalitet nastave u celini, pa i na mogućnost ispoljavanja vojnika kao subjekta nastave. Stoga ga treba rešavati i kao predušlov aktiviranja vojnika, kao zadatak stvaranja optimalnih uslova za veću aktivnost vojnika u nastavi.

Isticanje faktora koji nepovoljno utiču na odnos vojnika u nastavnom procesu nema za cilj da daje opšte karakteristike nastave u

Armiji (za takvu ocenu trebalo bi konfrontirati pozitivne i negativne strane, mogućnosti i potrebe, objektivne uslove i subjektivne slabosti, zadatke i rezultate itd.), već samo da ukaže na prepreke koje stoje na putu dovođenja vojnika u položaj subjekta nastave. Jer, uloga vojnika u nastavnom procesu može da se menja samim nastavnim procesom. Stav vojnika prema nastavi možemo menjati, pre svega, dobrom nastavom. Vojnik, šta više, može da bude subjektivno voljan da nešto nauči, pa da ipak malo postigne zbog slabosti nastave. Za organizatore nastave (počev od nastavnika pa na više) značajno je da nastavni proces bude takav da mobilize sve snage vojnika, da ga neprekidno drži aktivnim, da razvija kod njega želju za učenjem, ali i da mu stvara takve objektivne uslove da može postići rezultate koji će dalje i sami podsticajno delovati.

Na planu rešavanja ovog problema, značajno je utvrditi težišne zadatke, sagledati šta je moguće, a šta nije. Niko ne osporava da će vojnik, shvatanjem opšteg cilja i nužnosti vojne obuke, shvatiti potrebu savladavanja svega onog što se od njega traži. Ali samim tim, ne samo da se neće znatno izmeniti njegov položaj u nastavnom procesu već ne treba očekivati ni kontinuirano ulaganje napora da savlada ono što prihvata kao neophodno (često je čovek svestan šta treba raditi, pa ipak tako ne radi, jer to zahteva određen trud, odricanje i sl.). Rešenja će, dakle, trebati tražiti unutar samog nastavnog procesa.

Među prvima valja postaviti pitanje veličine i strukture nastavne grupe, koliko ona omogućuje uspešnu nastavu i šta se u tom pravcu može poboljšati. Nastavna grupa redovno je formacijska jedinica. To je neophodno zbog potrebe da se jedinica obučava u približno istim uslovima u kojima bi ratovala.

Sa didaktičkog stanovišta, za stvaranje optimalnih uslova u pogledu veličine nastavne grupe, najpovoljnije rešenje je vod (i njemu slična jedinica), mada su i vodovi različite veličine. Slaba strana ovog rešenja je u nejednakoј nastavničkoј spremi komandira voda (jer su to oficiri, podoficiri i pitomci škola rezervnih oficira na stažu u jedinicama), zbog čega su neki vodovi u nepovoljnom položaju. Ovde, međutim, veličina nastavne grupe mora da bude odlučujući faktor, i polazeći od toga, valja tražiti puteve rešavanja problema nastalih iz nejednake spremne komandira vodova.

Neki delovi obuke, u prvom redu iz taktike, moraju se izvoditi u okviru različitih formacijskih celina. Tako se odeljenjska obuka mora izvoditi sa odeljenjem, četna sa četom, obuka ekipe, posade i sl. u okviru svoje formacijske celine. U ovim slučajevima veličina nastavne grupe ili sprema nastavnika ne mogu da budu odlučujući činioci. Komandir odeljenja može da bude čak i slab kao nastavnik, a ipak mora da izvodi deo obuke sa svojim odeljenjem. On, u stvari, uvežbava odeljenje sa sobom zajedno, da bi naučio i sebe i odeljenje da dejstvuju kao borbena grupa, samostalno ili u okviru veće jedinice. Stoga bi bilo pogrešno spajati odeljenja za odeljenjsku obuku pod rukovodstvom boljeg komandira. Treba poboljšati izbor komandira, njihovo spremanje za dužnost, neposrednu pripremu za nastavu, sistem kontrole i pomoći itd., ali odeljenjsku obuku treba da izvodi komandir odeljenja. Stoga je izvođenje obuke po formacijskim jedinicama neop-

hodno, a time i didaktički celishodno, jer predstavlja najefikasniji put ostvarivanja postavljenog cilja — uvežbavati jedinice u okolnostima koje su najpribližnije ratnim.

Nisu retki slučajevi (naročito u političkoj nastavi) da starešine spajaju više jedinica i tako dobijaju prevelike nastavne grupe, na jednoj, i uštedu u nastavnicima, na drugoj strani. Negativne posledice ovakve prakse su mnogostrane, počev od smanjivanja interesovanja, pažnje i aktivnog učešća u nastavnom procesu, pa do sužavanja mogućnosti izbora i primene nastavnih metoda i oblika.

Teške nastavne probleme stvara i heterogenost nastavnih grupa (po obrazovanju, navikama, kulturi, iskustvu, pa čak i po jeziku). Ako je neophodno da se za rat obrazuju i strukturiraju jedinice neovisno od razlika u obrazovanju i sl., onda je normalno i neophodno da se i obučavaju u takvom sastavu (makar što se tiče taktičke obuke). Svi drugi faktori koji upućuju na drukčija rešenja (na primer, didaktički bi bilo opravdanije ujediniti nastavne grupe po nivou znanja) moraju biti potisnuti, a rešenje tražiti na drugim mestima.

Ako se heterogenost nastavnih grupa uzme kao stvarnost od koje se mora polaziti i u okviru koje se moraju tražiti najoptimalnija rešenja, onda ih, pre svega, treba tražiti u odgovarajućim nastavnim oblicima i metodama. Direktna frontalna nastava skoro je najnepovoljnija za heterogene nastavne grupe. Očito je da vojnicima sa različitim mogućnostima, različitim potrebama i ritmom rada ne odgovara apstraktni prosek i niveliranje. Nema tako veštog nastavnika koji će zadovoljiti potrebe svih obraćajući se istovremeno svima, dajući svima jednake zadatke, tražeći isti rečnik za sve, svodeći na prosek one ispod i iznad proseka itd. Uvek je takva nastava jednim teška, nerazumljiva, a time i neprivaćna, dok je za druge laka, dosadna i pasivizira ih.

Bez diferenciranog pristupa nema uspešne nastave u heterogenoj grupi.¹ No, i pored toga mi se ne možemo odreći direktne frontalne nastave, već je moramo dovesti u razumnu meru, kombinujući je sa indirektnom nastavom i raznovrsnim oblicima grupnog i individualnog rada.

Ispitivanja pokazuju da starešine uviđaju veću korist u grupnom i individualnom radu (mada u individualnom radu znatno manje). Međutim, ovi oblici su u praksi vrlo retki. Moglo bi se postaviti pitanje nije li to rezultat činjenice da je teže organizovati uspešan grupni i individualni rad, nego ići uhodanom praksom frontalnog rada, ili možda nema objektivnih mogućnosti za grupni i individualni rad, kao i za indirektnu nastavu. Neophodno je shvatiti da je grupni rad jedan od nastavnih oblika koji ničim ne narušava osnovne principe organizacije nastave po formacijskim celinama. Grupni oblik rada ne traži stvaranje stalnih grupa, već promenljivih, formiranih samo u toku rada na jednom ili nekoliko zadataka (delova obrade nastavnog gradiva) i u slučajevima kada nije neophodno da jedinica radi u strogo formacijskom sastavu.

¹ Pojam diferenciranog pristupa vojnicima u nastavi pogrešno shvataju mnoge starešine, kao da se ovim žele stvoriti kategorije vojnika sa nejednakim obavezama. To bi, razumljivo, negativno delovalo na homogenost jedinice, red i disciplinu. Ovaj pojam, međutim, znači stvaranje takvih uslova u nastavi koji bi omogućili mobilizaciju potencijalnih snaga, svakog vojnika u sagledavanju nastavnog gradiva, ne razbijajući pri tome kolektiv i ne čineći ustupke bilo kome.

Mada formacijske celine (odeljenja, posluge, ekipe i dr.) mogu poslužiti kao grupe za izvođenje grupnog rada, treba imati u vidu da svaki rad u malim formacijskim celinama ne predstavlja grupni oblik nastave, jer za ovaj oblik nije značajna samo veličina grupe, već i način rada i položaj pojedinaca unutar grupe. Radi taktičkog (ili nekog drugog) uvežbavanja odeljenja, posade i dr. — funkcije unutar njih su fiksno određene. Grupni rad, međutim, u ovim celinama moguć je onda kada se mogu menjati uloge, kada komandir odeljenja ne mora da bude vođa grupe.

I većina nastavnih sadržaja omogućuje grupni oblik rada. U delu obuke, u kome se izučava teorija, za ovakav rad ne postoje nikakve prepreke. Ali, nisu male mogućnosti za grupni rad i u raznim uvežbavanjima, posebno u taktičkoj obuci.

Prednosti grupnog rada zaslužuju da se učine veći naponi u njegovoj primeni. Posebno to zaslužuje mogućnost diferenciranog pristupa i aktiviranja vojnika u okvirima ovakvog rada. Sposobnijim, onima koji više znaju (naročito stari vojnici i oni sa visokim obrazovanjem) pruža se mogućnost da ispolje svoja znanja, da se osele odgovornijim za uspeh celog kolektiva, da teže uvećavanju svojih znanja i umenja. Oni se postavljaju u situaciju koja objektivno iziskuje aktivnost. Istovremeno i oni ispod proseka lakše nalaze sebe. Samim razvijanjem grupnog oblika rada stvaraju se povoljniji uslovi za individualni rad, jer je ovaj često pretpostavka uspešnom grupnom radu. Potreba za sve većim oslanjanjem na individualni rad, zahteva stvaranje određenih preduslova. To se, pre svega, odnosi na vreme i sredstva. Ukoliko je nastava organizovana tako da kolektivni oblici rada iscrpljuju skoro sve raspoloživo vreme (pa i snage) vojnika, teško je očekivati ozbiljniji individualni rad. Uslov za individualni rad su dobri udžbenici, radne sveske, sredstva itd. A udžbeničkog i drugog pogodnog materijala za individualni rad vojnika gotovo i nema. Stoga je obezbeđenje ovog materijala prioritetni zadatak na planu borbe za bolju nastavu. Razumljivo da će heterogeni sastav jedinica izazvati i ovde niz teškoća, jer, dok su kod jedne razvijene navike samostalnog rada, kod drugih nisu; dok jedni znaju da se služe knjigom, drugi to ne umeju, itd. To istovremeno ukazuje na značajnu ulogu nastavnika u organizovanju ovog rada.

Samo uvođenje raznovrsnijih nastavnih oblika povlači za sobom i raznovrsnost nastavnih metoda. No, bez obzira na ovo, uvećani zahtevi, potreba za aktivnim stavom vojnika prema nastavnim zadacima, istakli su problem nastavnih metoda u prvi plan. Jasno je da izbor i upotreba nastavnih metoda nisu proizvoljni, već uslovljeni nizom činilaca (ciljevima i zadacima vaspitno-obrazovnog rada, nastavnim sadržajima, opštim materijalnim uslovima u kojima se izvodi nastava, strukturom nastavne grupe, ličnošću vojnika itd.).

Ne zanemarujući sve činioce koji uslovljavaju izbor i primenu nastavnih metoda, potreba aktivnije uloge vojnika u nastavnom procesu, da vojnik mobilise sve svoje snage, da se osloni na svoja prethodna znanja i iskustva i usvoji nova znanja i umenja, dopuni ih ili sistematizuje itd., nameće metodu diskusije kao vrlo pogodnu za ostvarenje ovih ciljeva. Ona doprinosi većem učešću svakog pojedinca, zahteva od

njega i omogućuje mu da iskaže svoje mišljenje; traži prethodnu pripremu ne samo od nastavnika nego i od vojnika; podstiče na analizu poznatih činjenica, na traženje uzročno-posledičnih veza i odnosa na nova zaključivanja bazirana na vlastitom intelektualnom naporu; najzad, ohrabruje čoveka, osamostaljuje i podstiče na nove napore.

Praksa potvrđuje da ova metoda u nastavi sa vojnicima daje izvanredne rezultate. Pa ipak nedovoljno se koriste, više iz otpora od nastavnika jer zahteva određeni napor, nego zbog pomanjkanja ubeđenosti u njenu efikasnost. Njena primena uslovljava i odgovarajuće nastavne obuke (grupni i individualni rad), obezbeđenje udžbeničkog i drugog nastavnog materijala, organizaciju van nastavnog rada itd., što zahteva vanredne napore i nastavničku umešnost. Predavanje je jednostavnije i lakše. To je uzrok sporog obogaćivanja nastave raznovrsnim nastavnim metodima i oblicima. Ne treba sumnjati u vrednosti predavanja i frontalnog oblika rada, ali njihova predominantna pozicija u našoj nastavnoj praksi umrtvljuje snage vojnika, umesto da ih mobilise. Zbog toga su ova dva zadatka (smelije uvođenje grupnog i individualnog rada i češća primena metode diskusije sa svim njenim varijantama) prioritetna na putu izmene odnosa vojnika u nastavnom procesu.

U rešavanju ovog problema moraju se uzeti u obzir ne samo navedeni činioци i mere već i sve ono što ometa aktivnost vojnika, s jedne, i mere koje stvaraju realne mogućnosti njihovom aktiviranju s druge strane. Pri tome bi bilo pogrešno zadovoljiti se činjenicom da vojnike niko ne sprečava da budu aktivisti na nastavi. Potrebno je više od toga: treba stvarati uslove koji će menjati njihov položaj u nastavnom procesu.

METODIČKI PROBLEMI OBUKE VOJNIČKE NASTAVNE GRUPE

Pukovnik *Stevo JOVANOVIĆ*

Funkcija nastavnika u armiji je veoma složena. To se može reći za sve kategorije nastavnika, odnosno izvođača obuke, kako onih u školama; akademijama, kursevima i seminarima, tako i onih koji izvode obuku sa vojnicima. Možda na prvi pogled izgleda paradoksalno, ali je činjenica da je, gledano sa metodičkog stanovišta, najsloženija obuka za vojnike, pa, analogno tome, i funkcija izvođača obuke u trupe. Uzrok ovome leži, pre svega, u specifičnim obeležjima vojničke nastavne grupe. Ova grupa (vod, četa i slično) je veoma heterogena kako po starosti i obrazovanju, tako i po zanimanju, radnom i životnom iskustvu vojnika koji je sačinjavaju. Po ovome ona se bitno razlikuje, na primer, od nastavne grupe u školi za decu i omladinu. Ona se razlikuje i od nastavnih grupa u školama za odrasle, ako ne u svim, a ono u nekim obeležjima (na primer, u stepenu obrazovanja učesnika nastave, motivisanosti za učenje i sl.). Pored ovih obeležja pripadnici vojničke nastavne grupe se razlikuju i po navikama za učenje, interesovanju, sposobnostima itd. Kada se sve to ima u vidu, postaje očigledno da je obrazovno-vaspitni

rad sa vojnicima u metodičkom pogledu izvanredno složen i da su nastavniku, odnosno izvođaču, neophodna široka psihološko-pedagoška znanja.

Naročito složeni metodički problemi proizilaze iz obrazovne neujednačenosti vojničke nastavne grupe. Skala stepena obrazovanja počinje nepismenim, a završava se onima koji imaju visoku školsku spremu. U vodu ili četi (kada je reč o pešadijskim jedinicama) obično ima oko 10% nepismenih vojnika, oko 32% sa manje od 4 razreda osnovne škole, oko 22% sa 4 do 5 razreda osnovne škole, oko 30% sa nepotpunom i potpunom srednjom školom, a tek oko 5% sa višom i visokom spremom.*

Podesiti način obrade, obim i dubinu nastavnih sadržaja, tempo prelaženja gradiva, itd., prema tako obrazovno diferenciranim učesnicima obuke, predstavlja veoma složen metodički problem. Metodičke norme nalažu, na primer, da nastavnik prilikom obrade novog gradiva polazi od predznanja vojnika, zato što se nova znanja mogu razumeti i usvojiti samo na bazi i pomoću adekvatnih predznanja. Sticanje novih, nepoznatih predstava, pojmova i slično moguće je, dakle, jedino pomoću starih, već poznatih. U tome je jedna od osnovnih zakonitosti procesa učenja i saznanja. Međutim, u sadašnjoj nastavnoj grupi, usled nejednakog obrazovnog nivoa vojnika, predavaču je veoma teško odrediti zajedničku obrazovnu osnovu sa koje treba poći da bi izlaganje novog gradiva bilo razumljivo i pristupačno za sve vojnike. Zbog velikih razlika u obrazovnom nivou, postoje i velike razlike u mogućnosti shvatanja i usvajanja iste nastavne građe. To upućuje na zaključak da način izvođenja obuke treba da bude diferenciran adekvatno obrazovnoj razlici među učesnicima obuke. Očigledno, predavanje namenjeno vojnicima bez školske spreme i onima sa minimalnom školskom spremom, mora biti drukčije od onoga za vojnike sa srednjom i višom školskom spremom. Da bi se postigao uspeh, razlike u nastavnom radu bi morale biti veoma značajne i u sadržajnom (po obimu i dubini) i u metodičkom pogledu. Nastavnik koji ne bi polazio od toga i iznalazio celishodna metodička rešenja, ne bi mogao računati na uspeh u nastavi.

Međutim, postavlja se pitanje — koji su sve putevi i mogućnosti uspešnog rešavanja ovog problema. Izgleda da je normalno i prirodno da se rešenja traže, pre svega u organizaciji obuke. To znači da bi se moralo odstupati od tradicionalne prakse, odnosno od principa da vojnička nastavna grupa bude osnovna jedinica (vod, četa i sl.) i da se nastavne grupe formiraju prema školskoj spremi vojnika, iako školske kvalifikacije, formalna školska sprema, nisu uvek sigurno merilo obrazovanosti, nivoa znanja i sposobnosti. No, u nedostatku boljih i realnijih kriterija za formiranje nastavnih grupa, ona se mora prihvatiti kao klasifikaciono merilo. To znači da bi sa metodičkog aspekta najbolje bilo da se vojnici u okviru bataljona (ili čete) raspodele na nastavne grupe ne po vodovima, već prema stepenu obrazovanja. Prednosti ovakvog organizovanja obuke veoma su evidentne. Ovakva rešenja, takođe, na prvi pogled izgledaju ostvarljiva i prihvatljiva. Međutim, s obzirom na prirodu i zadatke vojne organizacije, stvar

* Ovakav odnos nije statičan. On se progresivno menja u pravcu podizanja obrazovnog nivoa vojnika u celini.

stoji drukčije. Ona često nisu prihvatljiva. Pre svega, najčešće je nemoguće deliti vod kao osnovnu nastavnu jedinicu na odvojene nastavne grupe, ako ni zbog čega drugog, a ono zbog malog brojnog stanja.

Protiv podele za obuku na bazi obrazovnog kriterija govore i drugi, objektivni, faktori. Pre svega, vod ili četa nisu običan školski »razred« u kome svaki učenik uglavnom individualno uči, polaže ispit i pojedinačno istupa u odnosu na kolektiv kome pripada, a za njega nije funkcionalno vezan, niti obavezno integriran. Vojna jedinica, naprotiv, predstavlja organizacijsko-formacijsku i borbenu celinu u kojoj pojedinci čine organski deo kolektiva i vrše deo zajedničke funkcije kolektiva kao celine. Uloga i dužnosti su u svim vodovima iste vrste približno jednake. One su isto tako diferencirane s obzirom na tehnička borbena sredstva koja su integrirana u njegov sastav. Takve funkcije, takođe, pretpostavljaju različit sastav ljudstva po znanju i sposobnostima. Otuda bi bilo u sadašnjim prilikama neracionalno i necelishodno formiranje jedinica po istoj ili približnoj školskoj spremi, iako zbog obrazovnih razlika nastaju komplikovani pedagoški i psihološki problemi obuke. U ostalom, kriteriji za raspored ljudstva po vidovima, rodovima, službama i specijalnostima veoma su brojni, a školska sprema, odnosno stepen i vrsta obrazovanja, samo je jedan od elemenata koji se pri raspoređivanju vojnika na formacijske dužnosti uzima u obzir.

Dakle, iz iznetog proizilazi zaključak da se rešenja metodičkih problema vojničke nastavne grupe, iz objektivnih razloga, ne mogu očekivati u formiranju obrazovnohomogenih nastavnih grupa.

No, treba istaći da se u nekim domenima obuke ipak mogu primeniti određene organizacione forme koje bi olakšale rešavanje metodičkih problema nastalih iz obrazovne neujednačenosti vojnika nastavne grupe. Ovo naročito važi kada je reč o realizovanju teorijskog dela programa tj. onoga dela obuke koji je van domena borbene obuke. Poznato je, na primer, da neke armije danas grupišu vojnike na političkoj nastavi prema stepenu njihove školske spreme. S pravom se može pretpostaviti da takva organizaciona mera doprinosi postizanju većih rezultata u nastavnom radu. Razlog je veoma evidentan. Nastavni program, saobražen homogenim grupama, moguće je metodički pravilnije organizovati i izvoditi nego sa heterogenim. Prema tome, podela vojnika na nastavne grupe prema stepenu obrazovanja prihvatljiva je kada se radi o političkoj i sličnoj nastavi. Osim toga nije potpuno isključena celishodnost slične podele nastave pojedinih oblasti iz borbene obuke.

Međutim, iskustvo govori da se organizacione i metodičke novine teško prihvataju u armijskoj nastavnoj praksi. Uzroci tome su najčešće subjektivnog karaktera. Mnogo je lakše ići utrvenim stazama nego iznalaziti i otvarati nove. Pored toga i nedostojanje pedagoških i psiholoških znanja uslovljava nesigurnost nastavnika u proceni vrednosti i metodičke celishodnosti pojedinih nastavnih novina. U tome i leži najčešće koren sumnji u pravilnost organizovanja obrazovno kompaktnih vojničkih nastavnih grupa za predmete iz društveno-političkih znanja i kruto pridržavanje ustaljenih organizacionih oblika. Postoji i nepravilno mišljenje da bi svaka nova podela za izvođenje obuke moralno pogađala pojedine vojnike, pre svega, one sa minimalnim ili nikakvim obrazovanjem, i stvarala kod njih kompleks manje vrednosti,

da bi razjedinjavala kolektivne i stvarala moralno-političke probleme. Ovakva rezonovanja su samo pretpostavke i ne zasnivaju se na naučnoj osnovi.

Podela vojnika na nastavne grupe prema školskoj spremi ne bi morala nikoga moralno da pogađa. Druga je stvar kako bi se vršila podela prema inteligenciji i drugim sposobnostima i osobinama ličnosti. U tom slučaju opravdano bi se moglo pretpostaviti da bi došlo do negativnih reagovanja i moralno-političkih posledica, jer bi se jednom takvom klasifikacijom jedne grupe proglašavale pametnijim i sposobnijim što za sobom neminovno povlači dezintegraciju kolektiva, nedrugarske odnose, uzajamno potcenjivanje, i slično. Stoga je takva podela i sa pedagoškog i sa psihološkog stanovišta neprihvatljiva. Ali podela po stepenu obrazovanja predstavlja nešto kvalitativno drukčije. Jer, kao što u svakoj školi, pa i onima za obrazovanje odraslih, nikoga moralno ne pogađa podela na grupe (razrede) prema stepenu školovanja, isto tako slična podela u armijskoj nastavnoj praksi, naravno gde je to celishodno i moguće, ne bi trebalo, a verujem i da stvarno ne bi, nikoga moralno da pogađa. Ako bismo, na primer, izvršili grupisanje vojnika za političku nastavu u okviru bataljona na četiri grupe, tako da jednu grupu sačinjavaju nepismeni, drugu oni sa manje od četiri razreda, treću sa četiri do osam razreda osnovne škole, četvrtu sa nepotpunom srednjom, srednjom, višom i visokom školskom spremom, takva podela ne bi naišla na protivljenje od strane vojnika, niti bi je shvatili kao potcenjivanje onih sa manjom školskom spremom. Analogno grupisanje moglo bi se izvršiti i u okviru drugih sličnih jedinica.

Ovakav način organizovanja nastave povlačio bi za sobom, svakako, i druge mere i promene u pogledu plana i programa političke nastave i drugo. Ali i kada ne bi došlo do takvih mera, izvođači mogu i postojeće programe sa uspehom prilagoditi obrazovnom nivou i intelektualnim mogućnostima svake homogene nastavne grupe. Svakako, navedena podela ne bi se smela shvatiti kruto, dogmatski, kao šablon od koga se ne sme odstupiti. Naprotiv grupisanje može da bude na jedan način kada se, na primer, obrađuju teme iz stalnog programa, a na drugi kada se radi o informisanju vojnika o pojedinim aktuelnim događajima, prolemima i slično. Isto tako grupisanje po školskoj spremi ne bi značilo da pojedince sa višom školskom spremom ne bi trebalo uključivati u grupe sa manjim stepenom obrazovanja i slično. To znači da grupisanje u naznačenom smislu može da bude veoma elastično i da se prilagođava, kako obrazovnoj strukturi jedinice, tako i programskim sadržajima. Postoje mogućnosti da nastavnici i organizatori obuke u ovom pogledu maksimalno ispolje inicijativu i stvaralački odnos prema svom radu.

Tamo gde formiranje nastavnih grupa u navedenom smislu, iz objektivnih razloga, nije moguće i celishodno, mogu se iznalaziti druga organizaciono-metodička rešenja da bi se obuka u što većoj meri prilagodila najvećem broju vojnika. U tom slučaju kategorija vojnika bez i sa minimalnom školskom spremom i ona sa najvišom, najmanje će imati koristi od nastave, jer će njima biti najmanje prilagođena. Za prvu je suviše iznad nivoa njihovih znanja i mogućnosti, a za drugu ispod. No ovakve negativne posledice mogu se, sa manjim ili većim uspehom, kompenzirati na razne načine, što će zavisiti od metodičkih

sposobnosti, snalažljivosti i aktivnosti izvođača obuke. U ovom smislu može se uspešno koristiti, na primer, dopunski, grupni i drugi oblici rada u nastavi. Tako se onima sa niskim ili minimalnim obrazovanjem može ukazivati pomoć organizovanjem grupnog rada sa njima, a onima sa najvišim obrazovanjem upućivanjem na individualno proučavanje gradiva pod rukovodstvom i uz pomoć nastavnika i sl.

Pored navedenih, postoje i drugi specifični metodički problemi vojničke obuke uslovljeni obimnošću, dinamičnošću i stalnim modifikacijama programa, neujednačenim profilom nastavnika, odnosno izvođača uslovima izvođenja obuke itd.

Programski zahtevi obuke su, kao što je poznato, uglavnom isti, ili slični, za sve vojnike istog borbenog ili radnog mesta, istog vida, roda službe i specijalnosti. U ovom pogledu ne prave se programske razlike koje bi polazile od stepena opšteg ili stručnog obrazovanja vojnika, stepena predznanja, iskustva i slično. Istina, pri rasporedu ljudstva po vidovima, rodovima, službama i slično unekoliko se vodi računa o svim ovim faktorima. Međutim, s obzirom na različitu obrazovnu i kvalifikacionu strukturu stanovništva vojnih obveznika obuhvaćenog vojnom obavezom, pa i vojničke populacije, nužno dolazi do organizacije jedinica sa veoma različitim obrazovnim i drugim obeležjima vojnika. Prema tome, frontalno izvođenje obuka polazi od utvrđenog programa sračunatog ne za konkretnog (jer to nije moguće) već za prosečnog, apstraktnog vojnika.

Ali, ako se u realizaciji programa polazi samo od prosečnog, a ne i od konkretnog vojnika, ne mogu se očekivati pozitivni rezultati obuke. To znači da je dužnost i zadatak nastavnika, kao posrednika između gradiva i učesnika obuke, da program konkretizuje i metodički prilagodi vojnicima kojima predaje, polazeći od njihovih kvaliteta, znanja i sposobnosti. Preduslov za ovakvu metodičku praksu je dobro poznavanje nastavne građe i pedagoško-psihološka, pa i andragoška stručnost izvođača. Kvalitet nastavnika je oduvek, i u svakoj nastavi, pa i u vojnoj, bio bitan uslov kvaliteta nastavnog rada. To svakodnevno praksa ubedljivo pokazuje. U tome i leži suština napora svake armije da se podigne kvalitet starešinskog i nastavnog kadra uopšte na nivo koji odgovara potrebama savremene obuke. To imperativno nameće i dinamičan razvoj ratne veštine i tehnike, kao i permanentne modifikacije programa obuke nastale dejstvom tih faktora.

No, s obzirom na različitu opšteobrazovnu, vojnostručnu i pedagoško-psihološku kvalifikovanost nastavnika, postavljaju se složeni metodički problemi u prevazilaženju tih razlika u procesu pripreme za izvođenje obuke. Od pozitivnog rešavanja ovog problema u najvećoj meri zavisi kvalitet obuke svakog pojedinca i jedinice.

Objektivni razlozi uslovljavaju da u obuci vojnika kao nastavnici budu angažovani ne samo oficiri već i podoficiri, stažisti pa i desetari, i to, na istim ili sličnim nastavnim dužnostima (komandri vodova, odeljenja, posluga i sl.). Isto tako u pogledu obučenosti jedinice postavljaju se isti zahtevi i obaveze pred nastavnike bez obzira na njihove razlike stručnog i drugog karaktera. Ali, nerealno bi bilo očekivati podjednak uspeh u obuci jedinica gde postoje velike razlike među nastavnicima, ako se ne bi iznalazili putevi za prevazilaženje takvih razlika. U tome je i jedan od ključnih, pre svega metodičkih, problema obuke (jer je

kadrovsko rešenje praktično nemoguće naći). Takav problem se može uspešno rešavati planskim, organizovanim sistematskim i kontinuiranim radom na podizanju kvaliteta nastavnog kadra u osnovnoj jedinici i to ne samo tradicionalnim načinom školovanja već, pre svega iznalaženjem sve novijih, raznovrsnijih oblika pripreme starešina za nastavu. Kvalitet obuke može brže napredovati jedino ako se desetar sve više uzdiže na nivo podoficira, podoficir na nivo oficira i u stručnom i metodičkom pogledu i ako svi predavači dostignu nivo koji odgovara potrebama savremene obuke. Nikakvih šablona ili recepata za rešavanje ovog problema nije moguće, a ni celishodno davati. Rešenja mora iznalaziti svaka jedinica prema svojim konkretnim prilikama, uslovima i mogućnostima za rad.

Mnogi metodički prolemi izviru i iz specifičnosti uslova u kojima se izvodi obuka, nastavnih sredstava, vremena predviđenog za obuku itd. Svaki od ovih problema mora biti neprestano u centru pažnje svih obrazovno-vaspitnih faktora da bi se mogli uspešno rešavati. U njih je nužno ulaziti studijski, vršiti analize i iznalaziti puteve koji će voditi racionalizaciji i osavremenjavanju obuke i njenom podizanju na nivo potreba veoma složenog savremenog rata.

UTICAJ MATERIJALNIH USLOVA NA ORGANIZACIJU I KVALITET VOJNE NASTAVE

Potpukovnik *dr Ilija MRMAK*

Među faktorima od kojih zavisi organizacija i kvalitet nastave važno mesto pripada materijalnim činiocima. Ako se ne raspolaže sa dovoljno nastavnih objekata (učionica, kabineta, poligona, vežbališta, strelišta, plivališta) i nastavnih sredstava, ne mogu se izvršiti zadaci koji se postavljaju u izgradnji i oblikovanju savremene armije niti će njeni pripadnici steći određena znanja, veštine i navike.

Nastavni objekti. O izgradnji podesnih nastavnih objekata u nas se već dugo govori. U školama je dosta i učinjeno. One raspolažu priličnim brojem moderno uređenih kabineta, a velika pažnja poklonjena je i izgradnji vežbališta, poligona, strelišta, plivališta i dr. O pravilnom korišćenju kabineta, vežbališta i drugih specijalno uređenih objekata posebno se vodi računa. Njihova upotreba strogo se planira i specijalno reguliše. Ipak, broj takvih objekata za nastavu sa starešinama i pitomcima još uvek nije dovoljan, a dosta ih nije ni na potrebnom tehničkom nivou.

U obučavanju vojnika stanje je znatno slabije, a često se dovoljno ne uviđa potreba brzog podizanja nastavnog rada na znatno viši tehnički i materijalni nivo. Ne sagledava se uvek nova uloga današnjeg vojnika, kao i činjenica da se on više ne može obučavati na stari način. Savremeni vojnik postaje sve više specijalista, čije obučavanje zahteva moderno organizovan nastavni proces. Tehnički razvoj nameće potrebu da se nastava za vojnike, naročito u nekim oblastima, po svojoj materijalnoj

obezbeđenosti i kvalitetu znatno više približi nastavi za starije. Nužno je, na primer, da se nastava sa vojnicima iz PNBHO, inženjerije, veze i nekih drugih rodova izvodi u kabinetima i laboratorijama, ili da se za teme iz taktičke obuke i drugih oblasti nastave raspolaže takvim objektima (strelištima, poligonima, tenkodromima, autodromima i dr.) koji će omogućiti brže usvajanje znanja, i formiranje veština i navika, a nastavu u većem stepenu prilagoditi savremenim uslovima ratovanja. Sve moderne armije ulažu u tom pravcu maksimalne napore. Prirodno da taj proces zavisi od naših opštih materijalnih mogućnosti. Ali, činjenica je da bi on ipak mogao i morao biti brži. Samo sagledavanje problema i potrebe brzog i kontinuiranog rada u tom smislu dovelo bi do snažnih inicijativa, koje bi i sa manjim materijalnim uslovima mogle dati krupne obrazovno-vaspitne rezultate.

Poseban problem u nastavi s vojnicima je nedostatak učioničkog prostora, a i onaj što postoji nije savremeno uređen. To u znatnoj meri otežava racionalnu organizaciju i kvalitetno izvođenje nastave.

Ranije se nastava sa vojnicima izvodila isključivo praktično, te nije ni postojala velika potreba za učionicama. Između dva svetska rata, a naročito u posleratnim godinama, došlo je do značajnog povećanja obima teorijskih znanja u vojnoj nastavi. Ta teorijska znanja su se morala, makar i u najužem obimu, preneti na vojnika. Međutim, ovi zahtevi nisu dovoljno praćeni stvaranjem materijalnih uslova.

Nedostatak učioničkog prostora manje se oseća pri lepom vremenu, jer se tada veći deo teorijske nastave može izvoditi napolju. Ali, u lošim meteorološkim uslovima taj problem postaje veoma oštar.

Ispitivanja koja su vršena od strane Uprave za MPV u 1964. godini otkrivaju da veliki deo učioničkog prostora nije prilagođen nastavnim potrebama. U zaključcima se navodi da se politička nastava često izvodila i u improvizovanim prostorijama: spavaćim sobama, trpezarijama, hodnicima i sl. Učionice su bile gotovo redovno prenatrpane velikim brojem vojnika. Često nije bilo dovoljno stolica za sedenje te su vojnici stajali. Vazduh u takvim prostorijama je bio zagušljiv, vidljivost slaba, a zimi su još i slabo zagrejane.

Naravno da takvi uslovi otežavaju vojnicima normalno praćenje nastave, vođenje beležaka na času i sl., a to znatno umanjuje rezultate nastavnog rada. Mogućnosti primene savremenih oblika i metoda nastave u takvim uslovima su svedene na minimum. Male učionice otežavaju ili čak onemogućavaju vođenje razgovora u većim nastavnim grupama, smetnja su korišćenju raznih varijanti diskusije, naročito unutar malih grupa, onemogućavaju diskusiju više učesnika pred grupom i sl. Držanje nastave po spavaćim sobama, trpezarijama i hodnicima otežava korišćenje nastavnih sredstava i primenu raznih oblika metode demonstracije u nastavi — pisanja na tabli, pokazivanja na kartama, šemama, slikama, pokazivanja pomoću dijaprojektora i epiprojektora i sl. No i pored svega, bilo bi pogrešno ako bi se nedostatkom učioničkog prostora pokušale pravdati sve sadašnje slabosti u nastavi, jer su neke od njih uslovljene pretežno subjektivnim činiocima. Da su ti činioci veoma značajni, može se videti i po tome što su spremniji i umešniji

nastavnici i u težim uslovima uspešno organizovali nastavu. Svojim nastojanjima oni su snažno uticali na poboljšanje materijalnih uslova rada.

Nastavna sredstva. Prevažilaženje verbalizma, sa kojim se susrećemo u vojnoj nastavi, moguće je samo ako se u nastavi polazi od percepcija i predstava i da ono što se dobije u iskustvu služi kao opšti osnov saznanja. Iako se objektivni dijalektički put spoznaje, koji je najpreciznije izrazio Lenjin: »od živog posmatranja ka apstraktnom mišljenju i od njega ka praksi« ne može primeniti na svaku konkretnu spoznaju, on se mora uzeti kao opšti put pravilnog kretanja misli. Bez takvog prilaženja izučavanju stvarnosti nije moguće objektivno saznanje predmeta i pojava realnog sveta, pa ni učenje u nastavnom procesu. Jer, iako proces saznanja i proces učenja nije isto, oni objektivno imaju mnogo zajedničkog. Zato nedostatak nastavnih sredstava i nedovoljno posmatranje u nastavi znače jednostranost u saznanju — verbalizam i formalizam u učenju. Samo geografska karta, tabla i kreda, iako u nastavi imaju važnu ulogu, ne mogu zameniti neposredno i posredno posmatranje predmeta i pojava.

Praktičnost vojne nastave, njena usmerenost na obučavanje u rukovanju naoružanjem, vodila je očiglednosti nastave i primeni metode demonstracije u procesu obučavanja. Bez neposredne očiglednosti i praktičnog uvežbavanja vojna nastava se nije niti može uspešno organizovati. To, naravno, ne znači da postoje mogućnosti posmatranja kod svih predmeta i tema vojne nastave. Ponekad je teško organizovati posmatranje onoga što se uči. Nekad za to postoje minimalne mogućnosti, kao što je, na primer, posmatranje dejstva pojedinih sredstava naoružanja, posmatranje ratnih dejstava u miru i sl. Za posmatranje nekih predmeta i pojava nema realnih, prostornih i vremenskih mogućnosti. Nekada takva posmatranja ne bi bila od veće koristi, naročito kad su predmeti i pojave vrlo složeni, gde se ne bi mogla uočiti njihova svojstva i suština. Nekada bi takva posmatranja bila štetna i opasna (neposredno posmatranje dejstva pojedinih sredstava naoružanja), a za neka nema dovoljno ni vremena. Vrlo često su i lična iskustva dovoljna (ranije predstave i njihova sistematizacija) da se postignu zadovoljavajući rezultati. Što su stariji oni koji se obučavaju, što je njihovo iskustvo veće, što imaju više predstava i veći fond znanja, to se u nastavi možemo više koristiti živom rečju i tekstem.

Pored navedenih ograničenosti, mogućnosti posmatranja u vojnoj nastavi su mnogo veće i svestranije nego što se koriste. Rezultati ispitivanja u oblasti nastave u jedinicama i školama pokazuju da su i sadašnja posmatranja (demonstracije) u nastavi prilično jednostrana. U nastavi iz naoružanja i gađanja, sem naoružanja i opreme, malo se koriste ostala nastavna sredstva koja bi olakšala učenje. U nastavi teorijskih predmeta, sem table, karata, zidnog lista i uskog kruga drugih sredstava, malo se primenjuju ostala nastavna sredstva (slike, filmske projekcije i sl.), dok se flanelogrami, epiprojekcije i druga savremena sredstva gotovo i ne koriste. To se odnosi ne samo na nastavu sa vojnicima već i na nastavu sa starešinama. U nastavi taktike gotovo isključiva nastavna sredstva su oprema i lično naoružanje, a na većem broju

časova ne koriste se nikakva nastavna sredstva. Eksperimentisanje se gotovo ne primenjuje čak ni u nastavi onih predmeta kod kojih je ono od posebnog značaja (inžinjerija, artiljerija i dr.).

Zapostavljanje eksperimenta ima višestruke štetne posledice. Jer, vrednost eksperimenata nije samo u tome, što oni koji se obučavaju izazivaju sami izvesne pojave, već što oni, radeći, posmatrajući, vršeći razna merenja, upoređujući, analizirajući kvantitativne i kvalitativne promene, prate proces razvoja pojave, ulaze u njenu suštinu, stiču pravilne predstave, bolje saznaju zakonitosti i korisnost onoga što se uči. Na taj način oni se stavljaju u situaciju i da samostalno zaključuju. Nesumnjivo da broj i kvalitet laboratorija, kabineta, radionica, pribora, alata, zbirki, preparata, kao i materijala za izvođenje eksperimenata ne zadovoljava stvarne potrebe. Ali, ni te mogućnosti nisu ipak tako male, jer gotovo sve naše škole i veći broj jedinica imaju uređene kabinete, laboratorije, veliki broj dijafilmova, raspolažu većim brojem kinoprojektora i odgovarajućih filmova. Ali, zbog izbegavanja materijalne odgovornosti i izvesnog respekta prema tehničarima ova sredstva malo koriste. Znači, ni ono što imamo nije iskorišćeno. I drugo, materijalna obezbeđenost nastave ponajviše zavisi od umešnosti komandi jedinica i uprava škola da pribave odgovarajuća sredstva, izaberu i uredi pogodne objekte za izvođenje nastave. Za izradu zidnih listova, maketa, modela, preseka i sl. ili za kupovinu određenih sredstava one imaju mogućnosti u svojim okvirima. Nešto veću teškoću predstavlja pomanjkanje prostora za kabinete, laboratorije, zbirke, za postavljanje reljefa, sanduka sa peskom, modela, preseka, čitaonica i dr. No i pored svega, očito je da problemi prevazilaženja sadašnjih slabosti u primeni nastavnih sredstava nije samo objektivne prirode.

U razmatranju materijalnih mogućnosti obezbeđenja nastave posebno moramo imati u vidu obezbeđenje nastave udžbenicima i ostalim pogodnim nastavnim materijalima. Mada širi nastavni materijali, čitanje izvorne literature, pravila i sl. imaju u nastavi važnu funkciju, udžbenik ima osnovni značaj. Udžbenik je bio i ostaje vredno sredstvo ne samo za ponavljanje i utvrđivanje znanja već i kao sredstvo za sticanje znanja učenika. Udžbenik je i u sadržajnom i u psihološkom i didaktičko-metodičkom smislu podešen za one koji se obučavaju, što ga čini pogodnim za sistematskije, racionalnije i efikasnije sticanje znanja. Ovo, naravno, ne znači da se u nastavi možemo osloniti na udžbenik kao jedini izvor saznanja, pošto takva orijentacija vodi uniformnom, »knjiškom« savlađivanju gradiva. Ostali materijali mogu biti samo dopuna, konkretizacija ili dalja razrada onoga što je rečeno u udžbeniku.

Neprihvatljiva su zbog toga mišljenja da udžbenik ne treba za one predmete za koje postoje odgovarajuća pravila i da pravilo može zameniti udžbenik. Zamenjivanje udžbenika pravilom dovodi do toga da se uče definicije i činjenice bez dovoljno razumevanja njihove suštine i veza sa ostalim delovima gradiva i njihovom konkretnom realizacijom, da se mora pamtit i veliko gradivo itd. Ti nedostaci utiču na to da i stečena znanja ne postaju trajna i funkcionalna.

Nedostatak udžbenika ima i druge nepovoljne posledice. To prisiljava nastavnika da izlaže celokupno gradivo, navodi sve podatke, pa

i one koje ljudi sami mogu naučiti iz udžbenika. »Radi takvog načina rada nastavnik još u većoj meri oseća nedostatak vremena, žuri se pri obrađivanju nove građe, nedovoljno je objašnjava i produbljuje, izbegava ekskurzije, laboratorijski rad, demonstracije pokusa, izvođenje praktičnih radova, promatranje i upotrebu različitih nastavnih pomagala — jer svi ti oblici iziskuju veći utrošak nastavnog vremena. Rezultat takvog rada očituje se u kvalitetu znanja koje je formalističko.«¹

Pomanjkanje udžbenika je osnovni nedostatak naše nastave. Za nastavu sa vojnicima (izuzev za političku nastavu i neke teme iz drugih predmeta) tako reći nemamo udžbenika ni udžbeničkih materijala. Gotovo cela nastava svodi se na slušanje i memoriranje na času. Od vojnika se nedovoljno zahteva da čitaju i sami uče. Ispuštaju se iz vida današnje mogućnosti koje su takve da bi većina vojnika mogli, uz malu pomoć nastavnika, znatan deo gradiva sami da nauče i time u znatnoj meri rasterete nastavu, odnosno da, zahvaljujući upotrebi udžbenika stečena znanja budu bolje, potpunije i trajnije usvojena.

Mada se, kad je reč o pitomcima i slušaocima, sve više sagledava značaj udžbenika, ipak za veliki broj predmeta udžbenici ne postoje. Velika diferencijalnost pojedinih škola otežava pisanje udžbenika koji bi zadovoljili potrebe svih ili više škola.

Koliko se u praksi oslanja na nastavnike, govori i upoređenje vremena koje se troši na zajednički i individualan rad pitomca. Većina njih, prema vlastitim izjavama, uči samostalno jedan do dva časa, dok je 6 časova zajedničke nastave. Taj zajednički nastavni rad predstavlja osnovu učenja, a samostalni rad služi kao dopuna. U takvim okolnostima značaj udžbenika još se više povećava, jer da je više dobrih udžbenika individualni rad bi se sigurno brže razvijao.

Znatan uticaj na rezultate našeg nastavnog rada ima i kvalitet postojećih udžbenika. Opšta ocena je da su oni, iako obuhvataju i ispravno tretiraju nastavno gradivo, sa psihološkog i didaktičko-metodičkog stanovišta, prilično slabi. U njima se nije vodilo dovoljno računa o gnoseološkim i psihičkim osobinama onih za koje su udžbenici i pisani, kao i o potrebama i individualnim mogućnostima za samostalni rad. Zbog visokog nivoa gradiva i pomenutih nedostataka udžbenici su često nepodesni ne samo za sticanje novih znanja već i za ponavljanje i utvrđivanje. Neki od njih više ne liče na nastavničke priručnike nego na udžbenike za pitomce (slušaocce). Slično je i sa određivanjem literature — daje se gotovo u istom obimu kao i za nastavnike i često je razbacana po raznim izvorima.

Mogu se čuti mišljenja da udžbenici treba da zadovolje potrebe i nastavnika i onih koji se obučavaju. Neodrživost ovakvih koncepcija je više nego očigledna, jer takvi udžbenici, po obimu i načinu izlaganja gradiva, po metodičkoj koncepciji i dr. obično prevazilaze mogućnosti onih koji se obučavaju. Zato oni ne mogu uspešno da odgovore nameњenoj ulozi. Nedefinisana namena udžbenika negativno se odražava u praksi i nameće posebne obaveze za njihovo pravilno iskorišćavanje. Potrebna su opširna objašnjenja i osvetljavanje niza činjenica da bi se udžbenici mogli pravilno koristiti.

¹ Šimleša Pero, *Uzorci formalizma u znanju učenika*, Zagreb, 1954, str. 80.

Naporedno sa udžbenicima važnu funkciju u svemu ovome imaju i razni priručnici. Metodičko oblikovanje nastave poboljšalo bi se i izradom radnih sveski pogodnih za kontrolu i vežbanje u praktičnom primenjivanju znanja stečenih u nastavi. To bi doprinelo i funkcionalnosti učenja, odnosno izbegavanju učenja bez smisla. U tome bi veliku ulogu mogle odigrati i vojničke i školske biblioteke. One bi propagandom knjige, omogućavanjem vojnicima i pitomcima da do nje lakše dođu i pružanjem pomoći u njenom korišćenju mogle znatno više doprineti nastavnim ciljevima. Zato su dobro organizovane vojničke i školske biblioteke jedan od uslova za uspeh nastave.

Veliki značaj u nastavi imaju i posmatranja pojava u prirodi, posete odgovarajućim objektima (istorijskim, kulturnim, privrednim, muzejima i dr.), pravilno korišćenje radija, televizije, razglasne stanice, štampe i drugih sredstava informisanja.

Od materijalnih uslova nastave, mogućnosti izvođenja demonstracija, eksperimenata, korišćenje pribora, alata, udžbenika, priručnika i drugih sredstava zavise organizacija nastavnog procesa i rezultati nastave. To nam ukazuje da je u rešavanju osnovnih problema naše nastave neophodno paralelno stvarati i povoljne materijalne uslove. Logično, to ne znači da se povoljnim sticajem ostalih činilaca (kvalitetnim nastavnim kadrom, dobrim planovima i programima itd.) ne mogu i u nepovoljnijim materijalnim uslovima ostvarivati povoljni konačni rezultati. Sadašnji materijalni uslovi pružaju znatno veće mogućnosti i ostavljaju mnogo šire granice nego što se to u praksi realizuje. Ali, neosporno je da su takve racionalizacije ipak znatno ograničene navedenim materijalnim uslovima.

SLUŠALAC — AKTIVAN FAKTOR U NASTAVNOM PROCESU

General-major *Milojica PANTELIC*

Poznato je da je proces sve snažnije afirmacije starešine, komande, vojnika, komiteta, osnovne organizacije, člana SKJ kao subjekta i aktivnog faktora, jedna od bitnih pretpostavki vojnostručnog razvoja i izgradnje pravilnih vojničkih i socijalističkih odnosa u našim oružanim snagama. Jugoslovenska socijalistička stvarnost, ratna doktrina opštenarodnog odbrambenog rata i tradicionalna praksa izgradnje naše revolucionarne vojske diktiraju takvu ulogu svakog vojnika i starešine.

Cilj ovog napisa je da iznese samo neka iskustva u borbi za afirmaciju slušaoca kao aktivnog faktora u nastavnom procesu Više vojne akademije JNA za koja mislimo da bi mogla biti od interesa za obuku svih vojnih starešina.

Praksa pokazuje da nije dovoljno samo teorijski i idejno usvojiti neophodnost orijentacije na afirmisanje slušaoca kao aktivnog faktora, već da su tu presudni: permanentna aktivnost, doslednost i umešnost u nastavnom procesu i organizovano iznalaženje konkretnih organiza-

cijskih oblika i metodskih postupaka preko kojih će se ispoljavati svaki slušalac kao subjekat u nastavnom procesu. A mogućnosti su za to i raznovrsne i neiscrpe, kako u sadržinski različitim delovima nastavne materije, vrstama taktičkih i operativnih zadataka (kompleksni, kontrolni, pokazna metodska razrada zadatka, završni — diplomski ispit itd.), tako i u formama obuke (grupni metod, metod rada komande, ŠRI, KŠRI, komandantsko putovanje i sl.). Zbog svega toga svaki šematismizam i rutinerstvo u izboru i praktikovanju oblika pokretanja slušalaca kao aktivnog faktora nastave dovodi do »iživljavanja« i banaliziranja tih oblika. Drugim rečima, oni se mogu postepeno izroditi u formalizam, a to znači i u prepreku stvarne afirmacije slušaoca kao aktivnog faktora u nastavnom procesu.

Borba mišljenja. Aktivnost slušaoca često počinje kroz borbu mišljenja koja se odvija u procesu razrade celih ili delova elaborata taktičkog ili operativnog zadatka, kad pretpostavljene starešine odobravaju zamisli dejstva strana i druge dokumente, a može i kroz bilo koju formu obuke u školama, komandama i trupci. Ona se odvija u toku izvođenja gotovo svakog zanimanja. Naročito je izražena u »proceni situacije«, na seminarima na kojima se izučavaju određeni teorijski problemi iz oblasti taktike, operativne veštine i strategije i analizama koje se izvode nakon sprovođenja zadatka. Praksa pokazuje da praktični rezultati te borbe mišljenja znatno, a katkad i presudno zavise od odnosa pretpostavljenog starešine koji tim rukovodi i njegovog doprinosa toj borbi.

A taj odnos i doprinos zavise prvenstveno od toga kakav je stvarni stepen znanja i iskustva pretpostavljenog starešine na području materije (problematike) o kojoj se raspravlja. I, posebno, da li se neposredno pripremio da rukovodi i učestvuje u borbi mišljenja. Jer, hteli mi ili ne, čak i bez obzira na opšti stepen znanja i iskustva, ta vrsta pripreme je presudna, naročito kada je u pitanju primenjeni deo nastave — izučavanje taktičkih i operativnih zadataka.

Doprinos borbi mišljenja zavisi i od toga sa kakvom doslednošću u praksi starešina poštuje to što svaki slušalac (potčinjeni) može da ima izvesna preimućstva, jer poseduje specifična znanja i iskustva (pošto pripada ovom ili onom vidu, rodu ili službi u oružanim snagama i zbog specifičnosti svoga ratnog i posleratnog kadrovskog razvoja). Drugim rečima, da li svojim metodom rukovođenja omogućava da u procesu borbe mišljenja sva ta specifična znanja i iskustva dođu do punog izražaja i postanu svojina čitavog kolektiva.

Za razvoj borbe mišljenja važno je i da rukovodilac daje lični primer u pogledu tolerancije i spremnosti da odbaci svoje i prihvati tuđe mišljenje, predlog ili sugestiju, poštujući pri tom stvarnu, naučnu kontraargumentaciju. Jer svi moramo uvažavati objektivnu istinu da u rešavanju bilo kojeg društvenog problema ili pitanja iz domena ratne veštine, nema ni jedne varijante rešenja koja bi pobrala sve argumente, aplauze i komplimente »za«, niti takve gde bi sve bilo »protiv«. U principu, iza svake stoje argumenti »za« i »protiv«. Veština i stvaralaštvo ljudi ogleda se u tome da ocene koja je varijanta bolja za rešavanje konkretnog problema u određenoj situaciji. Takvo držanje pretpostavljenog starešine i te kako stimulira aktiviranje slušaoca u nastavnom

procesu. Iskustvo potvrđuje da stepen naučne tolerancije starešine koji rukovodi borbom mišljenja zavisi ne samo od njegovih ličnih osobina (principijelnosti, skromnosti i sl.) već i od stepena njegovog znanja, iskustva i posebno od neposredne individualne pripreme za rukovođenje i učešće u jednom poslu koji podrazumeva i borbu mišljenja.

Razume se, borba mišljenja i učešće slušalaca u njoj nije sama sebi cilj. Ona treba da razotkrije i utvrdi prihvatljivu i posebno najceļishodniju, najrealniju i najprogresivniju varijantu rešenja taktičkih odnosno operativnih problema. A zato je nužno — jasno i konkretno definisati zaključke i stavove koji obavezuju na jedinstvenu praksu i akciju. To je pravo i obaveza nadležnog pretpostavljenog starešine — rukovodioca borbe mišljenja. Takvu funkciju on može uspešno izvršavati samo u uslovima neposredne, intenzivne i kvalifikovane individualne pripreme.

Afirmacija slušaoca kao aktivnog faktora ponajviše zavisi od toga kako su i da li su rukovodioci blagovremeno organizovali i usmerili u tom pravcu čitav nastavni proces. Naša iskustva u tom pogledu su raznovrsna i zato će biti najbolje da ih postupno razmotrimo na pojedinim područjima nastavnog procesa.

Teorijski deo nastave se odvija, kao što znamo, preko raznovrsnih oblika (predavanja, konsultacija, seminara i dr.). Ali u suštini, borba mišljenja unutar nastavnih grupa odvija se na seminarima. Pokazalo se veoma korisnim da se slušaoci blagovremeno upoznaju sa problemima koji će biti predmet diskusije. To je, nesumnjivo, element blagovremenog, organizovanog usmeravanja slušaoca.

Katkad se traži od slušaoca da, na bazi izučavanja ključnih problema određenih za seminar, na 1—2 dana ranije dostave nejasna i sporna pitanja. Na samom seminaru ta pitanja se koriste kao materija oko koje se razvija diskusija i borba mišljenja. I ne samo to. Često nastavnik na početku samog seminara »registruje na tabli« sva sporna i nejasna pitanja koja postavljaju slušaoci. Taj metodološki postupak stimulira njihovu aktivnost u borbi mišljenja.

U pojedinim prilikama pokazala se veoma korisnom praksa da se slušalac pojedinačno ili grupa od 2—3 posebno i blagovremeno zaduže da što dublje »specijalistički« izuče neki problem. Rezultati izučavanja se potkrepljuju cifarskim pokazateljima, upoređivanjem različitih taktičkih i tehničkih orijentacionih normi naših i inostranih oružanih snaga itd.

Ovih dana isproban je još jedan metodološki postupak u stimuliranju aktivnosti slušalaca u borbi mišljenja. Bio je opštevojni seminar na temu »Pešadijski bataljon u odbrani«. Materija je toliko poznata i ponavljana i iz nje slušaoci imaju relativno bogata predznanja. Ali, znamo da se nikada ne mogu dostići krajnji dometi u izučavanju bilo koje problematike pa ni bataljonske. I zato smo kolektiv nastavnika na pripremi orijentisali samo na to da rasvetli sporna i nedovoljno jasna pitanja kao: da li je pešadijski bataljon (bez čete) u okviru odbrambenog borbenog poretka puka ešelon ili rezerva, specifičnosti mesta i uloge bataljona kao prvopotčinjene jedinice različitih formacijskih sastava; problem međuprostora u okviru odbrambenog rasporeda jedinica; o taktičkim orijentacionim normama vezanim za bataljon itd.

Na samom početku seminara nastavnik je »nabacio« te probleme i primio k znanju one koje slušaoci postavljaju kao sporne i nejasne iz izučavanog materijala. To je bila polazna osnovica za aktivnost slušalaca u borbu mišljenja na seminaru. Očevidno, neiscrpne su mogućnosti iznalaženja najraznovrsnijih metodskih postupaka za stimuliranje slušaoca kao aktivnog faktora u izučavanju teorije ratne veštine.

Iskustva iz aktiviranja slušaoca kroz izučavanje kompleksnih, kratkih i kontrolnih zadataka veoma su raznovrsna i bogata. Iznećemo samo neka od njih. Radi se, pre svega, o iskustvima u sprovođenju analize kompleksnih, kratkih i kontrolnih zadataka. A ona, kao što znamo, predstavljaju »krunu« svih zanimanja koja se praktikuju u sprovođenju jednog, npr. kompleksnog zadatka. Aktivnost se tu odvija kroz procenu situacije, predloge načelnika vidova, rodova i službi, plan borbe, boja ili operacije, supozicije dinamike itd. Primenjivali smo i ovakve methodske postupke. Pojedinaac ili grupa slušalaca daju kritičke primedbe, predloge i sugestije na osnovni zadatak koji je sa njima izučavan, na procenu situacije i predloge načelnika rodova i službi, borbenu dokumentaciju, dinamiku borbe, boja ili operacije. I to ne samo sa stanovišta varijanti primenjenih u rešavanju taktičkih, odnosno operativnih problema, već i sa aspekta metodskih postupaka koji su primenjeni u izvođenju pojedinih zanimanja. Razume se, insistira se na tome da sve te primedbe i predlozi budu potkrepljeni cifarskim pokazateljima i argumentima druge prirode.

I šta tada dobijemo u afirmaciji slušaoca kao aktivnog faktora u nastavnom procesu? Dobijamo mnogo, jer još pre zvaničnog početka analize čitava klasa slušalaca (ili komanda) aktivno učestvuje u njoj što bi inače bilo neostvarljivo da je ostavljeno za sam dan analize koja u klasi i nastavnim grupama traje 2 do 5 časova. I ne samo to. Najkonciznije izlaganje analitičkih zaključaka do kojih su došli »zaduženi« slušaoci i njihove grupe veoma se pozitivno odražava na aktivnost u nastavnom procesu. Naravno, slušaocu je otvorena mogućnost da u okviru raspoloživog vremena i na sam dan analize učestvuje u borbi mišljenja.

Kontrolni taktički i operativni zadaci su takve prirode da stvaraju posebnu psihološku predisponiranost slušalaca da se što aktivnije i doslednije angažuju u borbi mišljenja »u cilju odbrane svoga rešenja«. I zato tu povoljnu objektivnu okolnost treba koristiti punim kapacitetom. Za aktiviranje slušaoca u nastavnom procesu ovakvi methodski postupci su se pokazali naročito korisnim. Na bazi utvrđenih mogućnih varijanti odluke komandanata ili uopšte rešenja bilo kojeg taktičkog problema (i u ulozi načelnika rodova i službi) i njihovog osvetljavanja odgovarajućim materijalnim pokazateljima, pregledima odnosa snaga i drugim, nastavnik pregleda radove slušalaca i utvrđuje vrednost rešenja u celini, njegove osnovne pozitivne karakteristike i slabe tačke. I to se stavlja na uvid slušaocu pre analize sa zahtevom da pripremi odbranu svog rešenja. Tada dolazi do veoma žive aktivnosti slušalaca. Neki od njih i dalje i »po svaku cenu« brane svoje rešenje. Drugi izražavaju solidarnost sa kritičkim primedbama i pokazuju da su sagledali ubedljivost argumentacije. Treći, opet, uspevaju da opovrgnu neke kritičke primedbe ili, pak, dokažu da one, ipak, nisu takve kao što su naglašene.

U ovom poslednjem slučaju rukovodilac borbe mišljenja (nastavnik, starešina) mora biti posebno obazriv i bez ikakvog straha za autoritet prihvatati svaku opravdanu argumentaciju slušalaca. Pokazalo se da takva praksa ne samo što ne slabi, već naprotiv, jača autoritet starešina i istovremeno predstavlja izvanredno snažan podsticaj afirmacije slušaoca kao aktivnog faktora u nastavnom procesu.

Ostali oblici aktiviranja slušalaca. Težišni pravac je, razume se, u izučavanju taktičkih, tehničkih, operativnih i strategijskih problema. Ali, slušalac može i mora biti aktivan faktor i u usavršavanju organizacije i metodike izvođenja nastavnog procesa. I tu imamo veoma pozitivnih iskustava. Naime, u borbi za afirmaciju slušaoca kao aktivnog faktora odlučujuće je kako ga usmeriti da tu ulogu odigra i na redovnim i vanrednim konferencijama nastavnih grupa, klasa i starešina određene jedinice ili komande. Tako, na primer, tek što je protekao jedan i po mesec nastave, u jednoj klasi slušalaca Više vojne akademije traženo je da svaka nastavna grupa kolektivno izradi analizu proteklog dela nastavnog procesa u kojoj će sumirati osnovna zapažanja, predloge i sugestije. Te analize, u čijoj su izradi uzeli učešća svi ili gotovo svi slušaoci klase, bile su veoma korisne. Naime, u njima je bilo takvih sugestija i predloga koji su se odmah ili postepeno mogli prihvatiti. Ali, bilo je, doduše, i takvih koji su izražavali određeno nerazumevanje ili su izlazili iz okvira datih objektivnih i materijalnih mogućnosti. Na jednu i drugu vrstu predloga slušalac je dobio odgovor.

Ili, drugi primer. Za godišnju završnu nastavnu konferenciju klase, iz svake nastavne grupe blagovremeno je angažovano po 1—2 slušaoca koji su imali zadatak da, konsultujući ostale drugove, pripreme neku vrstu »male« studije iskustva stečenih u borbi za savlađivanje određenog dela nastavnog plana i programa. Te analize su obuhvatale bataljonske, pukovske i divizijske kompleksne zadatke, kolokvijume, KŠRI, kontrolne zadatke, komandantska putovanja, metodu razradu taktičkih zadataka, diplomatske radove itd. Siže iz tih analiza i predloga dat je na konferenciji u uvodnom referatu pretpostavljenog starešine. Na bazi toga razvila se diskusija. To je bio i jedan od puteva za masovniju i kvalifikovaniju afirmaciju slušaoca u borbi za usavršavanje organizacije i metodike izvođenja nastavnog procesa.

Konačno, mislimo da se iz čitavog dosadanjeg izlaganja nameću još neki zaključci. Pre svega, kao što je neophodna permanentna i nikad okončana bitka za usavršavanje sadržine, organizacije i metodike nastavnog procesa, tako je neophodna i neprekidna bitka za istraživanje raznovrsnih, novih i originalnih oblika afirmacije slušaoca kao aktivnog faktora u tom procesu. Šematizam i formalizam mogući su i ovde kao i u svakom drugom procesu ljudske delatnosti. No da bi se to izbeglo, nužno je odabirati takav oblik aktiviranja slušaoca koji je u skladu sa ciljem zanimanja, načinom na koji se ono provodi (grupni metod, rad na principu komande, ŠRI, KŠRI, komandantsko putovanje), karakterom nastavne materije, raspoloživim vremenom i dr. i insistirati na što kvalifikovanijoj individualnoj pripremi svakog slušaoca. To podrazumeva, sem ostalog, sačinjavanje odgovarajućih proračuna, utvrđivanje odnosa snaga i sl.

Ovde su iznesena samo neka iskustva iz prakse afirmacije slušaoca kao aktivnog faktora u nastavnom procesu Više vojne akademije JNA. Međutim, uvereni smo da bogatim i možda još raznovrsnijim iskustvima raspoložu i druge škole, komande, jedinice i ustanove naše Armije i da bi njihova razmena i preko stranica naših vojnih časopisa i listova bila i poželjna i korisna.

NASTAVNIK NA NASTAVNOM ČASU

Pukovnik Vuko MIHAILOVIĆ

Od vrednosti nastavnog časa najčešće zavisi i vrednost celokupne nastave. Na času se sjedinjuju i dijalektički prožimaju mnogi faktori — sadržajni, psihološki, spoznajni, organizacioni, sociološki i tehnički. Zato je izučavanje njegove zakonitosti i vrednosti jedno od najsloženijih područja didaktičke teorije. Moja je namera da iz svoga iskustva, kao nastavnik i slušalac, o ovome iznesem nekoliko konkretnih zapažanja.

Metodička elastičnost i samoinicijativa nastavnika. Uspeh nastavnog časa zavisi, pre svega, od vrednosti priprema, opštih i didaktičkih sposobnosti nastavnika. Ali, pored toga, na krajnje rezultate časa utiču još mnogi drugi činioci, od kojih ovde ističem samo one za koje smatram da ih je neophodno poznavati da bi se postigli dobri rezultati u nastavi.

U principu, i bez opravdanih razloga, nastavnik na času ne bi smeo da odstupa od koncepcije rada koju je postavio u svojoj pripremi, tačnije od koncepcije časa koja je utvrđena na kolektivnim pripremama. Međutim, zasnivanje nastavnog procesa na utvrđenim koncepcijama mora biti metodički elastično, a ne šablonski i kruto.

Nastavni rad je vrlo dinamičan i često se u njemu pojavljuju i nepredviđeni problemi, kao: zakašnjenje početka časa, nedovoljne pripreme slušalaca, trenutne pojave na koje se nije računalo — nestanak struje, neočekivane greške u demonstriranju neke aplikacije, nepripremljenost nastavnog mesta, itd. Takve pojave zahtevaju od nastavnika metodičku elastičnost, samoinicijativnost i razvijen didaktički takt. Ako je situacija takva da je korekcija koncepcije časa nužna, onda je potrebno da nastavnik blagovremeno uoči tu činjenicu i da se izbori za normalan tok časa. Razume se da to ne bi smelo da dovede do odstupanja od plana časa. To bi već bio ozbiljan neuspeh nastavnika.

Tempo aktivnosti nastavnog časa. Nastavnici, i to ne mali broj, idu u dve krajnosti: ili se previše žure ili sporo rade. Pratio sam tempo rada dva nastavnika jednog predmeta. Radilo se o istom predavanju i zajednički izvedenoj pripremi. Prvom je uvod trajao 10, a drugom 5 minuta. Prvi je objašnjavao prvo nastavno pitanje 8, a drugi 12 minuta. Međutim, prvi je govorio veoma brzo — 90 do 110 reči u minuti, a drugi dosta sporo — 45 do 60 reči u minuti. Prvi je izvodio zaključke o svakom nastavnom pitanju, a drugi nije dao celovit zaključak ni na kraju časa.

Prvog nastavnika slušaoci su teško pratili i čak su zahtevali da sporije govori, a kod drugog nastavnika mogla se zabeležiti skoro svaka reč iz izlaganja.

Racionalno raspoređivanje vremena u granicama nastavnog časa — značajan je uslov za uspešan tok časa. Smiren tok rada, dinamičko i prirodno smenjivanje pojedinih faza rada, mikropauze i osvežavanja pažnje slušalaca interesantnim pojedinostima — treba da budu osnovni regulatori toka časa. Ako nastavnik ima preglednost celokupnog rada u planu časa, ako je izvršio vremenski pravilan raspored nastavne građe, uspešno će voditi čas i na vreme svršiti sve što je predviđeno. Razume se, polazim od toga da su realno postavljeni radni zadaci za određeno nastavno vreme.

Posebno je važno da nastavnik zna da postoje razlike u tempu rada na pojedinim časovima. Tempo nastavnog časa uslovljen je nizom okolnosti: mestom izvođenja, brojem pomagala, koja se upotrebljavaju, količinom nastavne građe, metodskim postupkom, iskustvom i sposobnošću nastavnika i drugim. Imajući sve to u vidu nastavnik mora pokazati sposobnost za uspešno rešavanje svih onih pitanja koja se odnose na tempo rada na času. Osnovu za uspešno rešavanje tog problema čini njegova samostalnost, inventivnost, dinamičnost i doslednost u sprovođenju odmerenog i didaktički efikasno zasnovanog tempa nastavnog rada. Zapazio sam da ima nastavnika koji na časovima pružanja novih znanja dobro planiraju vreme, ali na časovima utvrđivanja sasvim podbace.

Racionalno korišćenje nastavnih sredstava. Nije dovoljno samo odabirati ta sredstva i savladati tehniku njihove upotrebe. Isto je toliko važno da se ona pravilno iskoriste. Nije dobro ako nastavnik izlaže nastavnu građu i kaže: »Neke crteže, dijaslike (ili slike) o ovome pokazaću kasnije«, ili: »Nema vremena, a imao bih neke primere da iznesem« itd.

Desi se da se u toku časa zaboravi na nastavna sredstva, pa čak i na reljef koji je tu u učionici. Ima slučajeva da nastavnik gubi dosta vremena oko pronalazjenja sredstava koja treba koristiti. To dolazi otuda što nastavna sredstva nisu raspoređena onim redom kako će se upotrebljavati. Takođe treba izbegavati da još nekorišćena nastavna sredstva, a i već iskorišćena, budu na istaknutom mestu, jer to nepotrebno rasipa pažnju.

Najbolje je, ukoliko za to postoje uslovi, nastavna sredstva unapred pripremiti. To obezbeđuje racionalno korišćenje vremena i postaje baza prirodnog vođenja procesa rada.

Aktivnost slušalaca. Dinamičnost na nastavi je faktor od velikog značaja za uspeh nastave. Kod pojedinih nastavnika oseća se tendencija da svoju aktivnost pretpostave aktivnosti vaspitanika iako je nastava njima namenjena. Nastavna aktivnost treba da bude uzajamna. I na seminarskim časovima neki nastavnici nedovoljno razvijaju aktivnost slušalaca. Kao slušalac bio sam i na takvim seminarima gde je od 135 minuta nastavnik govorio 52, a slušaoci svega 70 minuta. Štaviše i na časovima primenjene nastave ima ovakvih slabosti. Ako slušalac nije u stanju da odgovori na jedno pitanje, da reši neki problem ili se ne snalazi

u nečem, ne treba se oko toga previše zadržavati, jer to oduzima vreme i mnogo je bolje ako nastavnik pruži posebnu pomoć dotičnom i povoljniju priliku u toku rada. Još gore je ako nastavnik direktno postavlja pitanje pa kaže: »Brže govorite, jer nemamo vremena«.

Aktivnost slušalaca i njihov način prihvatanja materije, diskusije ili praktično uvežbavanje dragoceni su pokazatelji i samog uspeha časa. U nastavnom radu nije toliko važno da se sve gradivo izloži koliko je značajno koliko vaspitanici sudeluju u nastavnom radu i kako se razvijaju njihove sposobnosti. Na jednom predavanju nastavnik je skoro 40 minuta govorio o traumama, ali na kraju, kad je postavio pitanje šta je to trauma — nije bilo pitomca koji je mogao dati odgovor.

Često je primena raznih sredstava na časovima praktične obuke ograničena. Nije dobro ako se na tim časovima radi frontalno. Čas praktične nastave dobar je samo onda ako se maksimalno iskoristi za samoaktivnost svih slušalaca. Samo takav nastavni proces je vaspitno i obrazovno produktivan i ekonomičan. Planiranjem nastavnog procesa i materijalnim obezbeđenjem umnogome se doprinosi maksimalnom angažovanju slušalaca.

Konspekt predavanja. Među nastavnicima postoje najrazličitija shvatanja o konspektu predavanja. Jedni smatraju da on uopšte nije potreban ako nastavnik vlada nastavnom građom, a drugi da je u svakoj situaciji nužan. Ja glasam za ovo drugo mišljenje.

Ovakve razlike u shvatanjima izražavaju se u načinu izrade, veličini, sadržaju i slično. Neki nastavnici imaju overene sveske za razradu konspekta rada. Drugi imaju posebne beležnice. Neki prave podsetnike na pola lista, na uzdužno presečenom listu ili čak na istrgnutom listu neke sveske. Ima nastavnika koji prave konspekt na preko 20 pisanih stranica, koji obuhvata i do 4.000 reči. S druge strane ima nastavnika čiji se konspekt sastoji od svega 40 reči. Ima i onih koji uopšte ne prave konspekt za nastavu.

Ovo ima i ozbiljan vaspitni uticaj. Ovakva neujednačenost shvatanja prenosi se i na vaspitanike, pa se i kod njih u hospitaciji zapažaju iste razlike.

Smatram da odnos nastavnika prema konspektu mora da bude jedinstven. Ako ništa drugo, na to nas obavezuje vaspitna funkcija nastavnog procesa. Nisam za formu bez sadržaja. Za mene je podsetnik idejna skica rešenja nastavnog procesa. U svakoj ljudskoj svesnoj aktivnosti, a naročito u nastavnoj, mora se imati idejno rešenje — plan te aktivnosti. To je za nastavnika konspekt, upravo skica nastavnog časa. Sadržaj i metodička strana podležu kritici, a ne dužina i obim. Osnovna namena je data samom izrazu. Za nekog nastavnika to znači: šire teze celokupnog rada, a za neke to je samo skica metodičko-stručnih činjenica nastave.

Planiranje obima obrazovnog sadržaja. U idejnosti nastavnog rada takođe se moraju zapažati propusti. Idejnost naše nastave ogleda se i u tome koliko nastavnik okreće lice onome što je neophodno na planu opštenarodne odbrane. Na svakom času nastavnik ima zadatak da se bori za uzdizanje visoko svesne, aktivne, samoinicijativne, odlučne, dis-

ciplinovane i istrajne ličnosti. Da bi nastava bila uspešna, činjenice se ne smeju mehanički pamtiti, znanja se ne smeju primati na veru.

Na nekim časovima nije zagarantovano potpuno razumevanje i svesno primanje nastavnog sadržaja. Pre svega, zbog toga što se ne određuje realan obim obrazovnog sadržaja za nastavni čas. Baš zato što je nastavnik želeo sve, govoreći o »Napoleonovim ratovima 1805«, postignuto je malo. Za dva nastavna časa on je izneo blizu 400 novih pojmova, činjenica, istorijskih događaja, numeričkih podataka itd. Ne vodeći računa o usklađivanju mogućnosti i zahteva, nastavnik je iznosio čak i godine starosti Napoleonovih komandanata.

Jedan nastavnik vojne geografije u predavanju o privredi sasvim je dobro naznačio ciljeve nastavnog sadržaja. Međutim, izlaganjem to nije zagarantovano. Umesto da se nastavni proces razvija kroz iznošenje suštinskih podataka o privredi kao faktoru narodne odbrane i da se bliže odrede relacije privrede i opštenarodnog rata, nastavnik je davanjem raznih cifara, geografskih pojmova i drugih faktora umanjio idejnu i vaspitno-obrazovnu vrednost nastave. Tako, na primer, nastavnik je pomenuo: 11 fabrika mašinogradnje i metalne industrije 8 fabrika izgradnje brodova, 12 fabrika elektroindustrije, 31 fabriku tekstila, kože i gume; 9 pilana, 6 fabrika nameštaja i šperploča, 30 fabrika prehrambene industrije, fabriku šibica u Dolcu, 29 rudnika uglja, 130 nalazišta raznih ruda i 60 centrala.

U obilju te građe izgubila se vaspitno-obrazovna vrednost nastavne materije. Obim ovih činjenica sam za sebe govori. Ovo su samo dva primera koji pokazuju da se prave greške u odmeravanju nastavne građe koja se može dati vaspitanicima za jedan čas.

Didaktička tehnika rada na času. Nastava mora biti usmerena jedino obrazovnim i vaspitnim ciljevima. Ali, to je samo dobar početak. Mogu se ciljevi prekrasno označiti, a da nastavni rad ne bude na visini zahteva. Jasno isticanje cilja nije samo sebi svrha, nego neophodnost — polazni princip usmeravanja aktivnosti svih koji sudeluju u nastavnom radu.

To navodi nastavnika na pravu meru u zasnivanju rada i nastavnih zahteva: da se ne gubi u sitnicama, da izbegava rad gde se jednostavno »prima na veru«, da se bori da se slušaoci snalaze u razlozima i dokazima i tako svako znanje pretvaraju u aktivno oružje za dalje saznavanje i svesnu delatnost.

Od umešnosti rukovođenja nastavnim časom zavisi stepen mobilizacije pažnje i razvijanje interesa za nastavni rad. Cilj je nastavnika da se koristi raznovrsnim instrumentima da se vaspitanici aktiviraju — podstiču u nastavi. Umešnost zavisi, s jedne strane, od predagoškog iskustva i znanja, a s druge od studioznog prilaženja pripremama nastavnog rada. Aktivnost na nastavi u velikoj meri zavisi od didaktičkog majstorstva nastavnika.

Na časovima pružanja novih znanja kod nekoliko nastavnika, koji su držali po 18 časova, na 2 časa su zapaženi nedostaci u tačnosti iznošenja činjenica, na 8 časova u odmerenosti sadržaja, na 2 u naglašenosti cilja, na 9 u bogatstvu primera, na 6 u povezivanju građe, na 2 u odmerenosti tempa, na 4 u preglednosti izlaganja, na 3 u zastupljenosti oči-

glednosti, na 5 u obezbeđivanju kontakta, na 6 u naglašavanju bitnog, na 4 u artikulaciji časa, na 8 u pojavi poštapalica, na 7 u jednostavnosti jezika, na 3 u mimici i pokretima, na 7 u slikovitosti interpretiranja građe.

O pedagoškoj veštini treba stalno brinuti. Ima »sitnica« koje umanjuju rezultate nastavnog rada. Neki nastavnici skreću pažnju na građu koja se nalazi u lekciji, udžbeniku, pravilu itd. Ili: »Radi se, drugovi, o nekim činjenicama koje nisu važne«. To već samo po sebi čini slabe usluge nastavniku za razvijanje interesa i pažnje na času, jer ako se »sve nalazi u pravilu« zašto pratiti izlaganje.

Jezička kultura nastavnika. Svaka praznina u jezičkoj kulturi ne samo da umanjuje vaspitno-obrazovnu vrednost časa već je i iz psiholoških i pedagoških razloga manjkavost celokupnog nastavnog procesa. Bogatstvo jezičke kulture deluje na vaspitanike kao moćno vaspitno-obrazovno sredstvo, i obratno.

Otuda i potreba da se jezička kultura nastavnika stalno neguje i razvija. Poštapalice u govoru, jezičke i gramatičke greške skreću pažnju vaspitanika i umanjuju ugled nastavnika. Izlaganje nastavnika mora biti slikovito i jasno. Međutim, nije malo nastavnika koji u izlaganju materije ne izdvajaju glavno od sporednog. Nelogički iskazuju svoje misli i ne paze na jezičku pravilnost.

Nastavnik je dužan da ispravlja pogreške vaspitanika u njihovom usmenom i pismenom izražavanju, ali on to ne može da čini ako i sam ima puno nedostataka u govoru. Od ukupno 38 nastavnika čijim sam predavanjima prisustvovao zapazio sam da: sporo govore — 6, brzo — 8, neracionalno objašnjavaju pojmove — 9, opterećuju jezik provincijalizmima — 7, služe se raznim poštapalicama — 19.

Neki nastavnici govore monotono, neki ne daju zaključke dovoljnom dinamikom govora, suviše gestikuliraju ili brzo i suviše glasno izlažu, što otežava praćenje izlaganja. Od dva nastavnika čija su izlaganja registrovana pet minuta: prvi je u prvom minutu izgovorio 80 reči, u drugom 106, u trećem 112, u četvrtom 118 i u petom 113, dok je drugi u prvom minutu izgovorio 98 reči, u drugom 56, trećem 43, četvrtom 52 i petom 56 reči.

Nisu samo velike razlike u broju reči i između nastavnika, nego postoje i znatne razlike u broju reči između pojedinih vremenskih intervala kod istog nastavnika. Nastavnik podjednako gubi na vaspitno-obrazovnoj vrednosti bilo da prebrzo ili suviše sporo izlaže nastavnu građu.

Nastavnikov govor naročito je opterećen raznim poštapalicama. Kao što sam prethodno izneo, 50% nastavnika ima u govoru razne uzrečice, koje umanjuju obrazovnu i vaspitnu vrednost jezika. Kod nekih nastavnika uzrečice se (»ovaj«, »onaj«, »aaa...«, »razumete«, »hoću da kažem«, »znači«, »prema tome« itd.) neprekidno ponavljaju. Dešava se da slušalac, umesto praćenja predavanja, crtama beleži broj nastavnikovih uzrečica. Slično je i pri upotrebi provincijalizama.

Rad i organizovanost u nastavnom procesu. Nastavnik mora da ispolji svestranu aktivnost za red i disciplinu u nastavnom radu. Početak nastavnog časa je neobično važan za uspeh rada, jer narodna po-

slovice kaže da se po jutru dan poznaje. Nastavnik ne bi smeo dozvoliti, ni pod kakvim uslovima, da zakasni na čas. On se mora izboriti za tačnost, i svoju i slušalaca.

Ako se na vreme ne počne i ne završi, ako se zakašnjava više puta, onda je već dovoljno da se shvati kako se kod tog nastavnika može lako kršiti red i organizacija rada.¹

Kritičko ocenjivanje svog rada. Nastavnik mora uvažavati činjenicu da će malo kad biti sve najracionalnije i najuspešnije rešeno. Zato je i potrebno da nastavnik kritički ocenjuje svoj rad, svoj uspeh u nastavi. Niko kao on nije pozvan da unapređuje nastavni proces. Niko kao on to ne može ni postići. Ali da bi to mogao, on mora kritički gledati na svoj rad i stalno bogatiti svoje stručno i pedagoško znanje.

O METODICI OSPOSABLJAVANJA PITOMACA ZA DUŽNOST NASTAVNIKA

Potpukovnik *Alija LOŠIĆ*

Pažljiva analiza metodike rada s pitomcima otkrila bi da postoje neka otvorena pitanja u praktičnom osposobljavanju pitomaca za dužnost nastavnika. Ona se odnose ne samo na metodiku u užem smislu te reči već i na metodologiju planiranja i programiranja nastave; na izbor oblika kroz koji se pitomci uvode (hospituju) i kompleksno osposobljavaju za svoje dužnosti; na potrebu planskog i sistematskog konsultovanja i izučavanja nastavne prakse u jedinicama i dr. Dakle, reč je o tome kakvu metodiku primeniti i koja sredstva izabrati da bi mladi nastavnik potpuno ovladao nastavnom teorijom i praksom i šta učiniti da bi se postigli optimalni rezultati u osposobljavanju mladih starešina za njihov osnovni poziv — vaspitanja i obrazovanja potčinjenih. »Najduže će mi ostati u sećanju onaj dan« — kaže jedan mladi starešina iz mostarskog garnizona — kada sam prvi put stao ispred voda i primio raport. Osećao sam veliku radost i ponos što su mi ti ljudi dali na poverenje, da ih vaspitavam i učim za najuzvišeniji poziv — odbranu naše zemlje«. Ovo osećanje radosti i ponosa usled ukazanog poverenja nesumnjivo će doći do potpunog izraza ako uz takav stav, mladi starešina ponese iz škole i neophodna teorijska znanja, praktične veštine i umenja i u trupi ih produbljuje, uz pomoć i saradnju svojih starešina.

Samo delimični osvrt na nastavničku praksu i iskustva mladih starešina može da ukaže na neke značajne probleme metodike za vreme njihovog školovanja. Od tristotine mladih starešina svaki peti je izja-

¹ Na jednoj konferenciji posvećenoj nastavi, revoltiran čestom pojavom da se čas ne završi na vreme, jedan slušalac je napisao na ceduljici da slušaoci traže od nastavnika da na vreme završavaju časove.

vio da su mu najveće teškoće prvih dana u jedinici bile — organizacija i izvođenje obuke, a isto toliko i uspostavljanje starešinskih odnosa sa potčinjenim.

Više od polovine starešina koji su na nastavnički posao došli direktno »iz školskih klupa« posebno su istakli nedovoljnu pedagoško-metodičku spremu, za razliku od onih koji su pre akademije već bili u trupi »Teško je prilagođavanje životu jedinice« — izjavljuje jedan od njih — »i prelazak sa đачkih na stvarne starešinske odnose«.

U napisu »Ispit zrelosti rezervnog oficira«,¹ pitomaca na stažu iznosi se više zanimljivih zapažanja o metodici njihovog školovanja, u prvom redu o njihovom osposobljavanju za nastavnike. »Osetio sam« — kaže jedan vodnik — stažista »da su škola i trupa donekle u raskoraku i da mnogo toga što mi je potrebno za praktički rad ne znam«. »Za vreme školovanja« — ističe drugi — »nisam ni jednom bio u ulozi komandira odeljenja ili komandira voda« i navodi da su za vreme školovanja komandna mesta premeštali u — učionici. »Za tih nekoliko dana« (misli na provedeno vreme u ulozi komandira voda u školi) — kaže treći vodnik-stažista — »komandovali smo vodom svojih drugova (pitomaca), i to prilikom postrojavanja za jutarnju smotru i za vreme obeda«.

Slične ocene daju i starešine jedinica u koje se raspoređuju mladi oficiri i stažisti. Mada je moguće da trupne starešine ponekad više očekuju od škole nego što ona objektivno može da da — a u takvim ocenama i očekivanjima se često zaboravlja da je tek trupa, i nastavna praksa u njoj, najbolja škola praktičnog osposobljavanja mladih starešina — ipak se može mnogo više učiniti u samoj školi do tih »raskoraka« bude što manje. Školu je neophodno još više približiti potrebama trupe; metodika nastave s pitomcima igra jednu od odlučujućih uloga u ostvarenju ovog zadatka.

Neosporno je da se javlja nagli prelaz od teorijskog osposobljavanja budućih nastavnika od njihovog uključivanja u potpuno samostalno izvođenje nastavnog časa ili vežbe. Naročito se to može reći za predmete koji se pretežno ili isključivo izvode teorijski s vojnicima i pitomcima (program iz MPV, pravila i propisa, teorijskih odredbi opštevojnih i vojnostučnih predmeta i dr.). Iako se nastavni program vojnih škola većim svojim delom ne poklapa sa nastavnim programom za vojnike (ni po obimu ni po dubini), ipak postoji grupa predmeta u kojima se pitomci, tako reći, automatski osposobljavaju i za prenošenje stručnog znanja. Savlađivanje građe takvih predmeta (na primer iz naoružanja i nastave gađanja, taktike i sl.) teče istim procesom u školi i u trupi. Pa ipak, i u tim slučajevima postoje određene kvalitativne razlike. U prvom slučaju, pitomac je pretežno objekt nastave (apstrahujući okolnost da se on u procesu nastave javlja, i nužno je da se javlja, i kao subjekt), a u drugom slučaju, u nastavi s vojnicima, on se javlja u svojstvu nastavnika, isključivo kao subjekt. Na primer: u jednoj vojnopomorskoj školi nastavnik iz predmeta »Vaspitanje i obuka« odredio je dvojicu pitomaca da na dva nastavna časa izlože, u obliku predavanja, deo gradiva iz teme »Psihološke osnove vaspitanja i obuke«. Pitomci su, u tom slučaju, stvarno bili u ulozi subjekta, sa-

¹ Narodna armija, broj 1310/1964.

mostalno su se pripremali i izložili gradivo pred nastavnom grupom pitomaca. Međutim, to još uvek nije ambijent u kome se mladi starešina nađe kad istupa pred nastavnom grupom vojnika (mornara). A takav ambijent, što je znatno racionalnije rešenje, u uslovima ove škole nije bilo teško pripremiti.

U direktivama za nastavu vojnih škola i akademija precizirano je da su zadaci školovanja pitomaca, pored ostalih, da ih potpuno osposobi — teorijski i praktično — za komandovanje vodom, odnosno za odgovarajuće početne oficirske dužnosti; da im da takva znanja da mogu — uz trupnu praksu — vršiti dužnost komandira čete, itd. Ovi zadaci su uglavnom materijalizovani i kroz sadržaj nastavnih programa škola i oblika u kojima se pitomci osposobljavaju za svoje starešinske i nastavničko-vaspitačke dužnosti. Pa ipak, mogle bi da se stave primedbe na odnos između postavljenog cilja i nekih praktičnih rešenja, naročito na strukturu fonda časova i na mesto koje u tom zauzima praktično osposobljavanje pitomaca za nastavnički poziv kao i na oblike kroz koje se to sprovodi.

Stožiranje u trupi, kao jednom od osnovnih oblika praktičnog osposobljavanja pitomaca za nastavničku dužnost, dat je različit broj časova u pojedinim školama. To se kreće od 1,5% do 12% celokupnog broja časova. U školi u kojoj je stažiranje pitomaca u trupi apsorbavalo najmanji broj (1,5%) časova, u završnoj godini školovanja, tj. u godini specijalizacije, on iznosi 4,4% od ukupnog broja časova za tu godinu školovanja. Nešto drukčija slika se dobija kad se stažiranju dodaju i ostali oblici praktičnog rada (raznovrsna logorovanja, zborovi i dr.), jer tada na praktično osposobljavanje pitomaca dolazi 12% od ukupnog broja časova. Ali, izuzimajući stažiranje, ostali oblici praktičnog rada pitomaca ne koriste toliko budućim starešinama u nastavi. Ovo tim pre što pitomci, u okviru tih oblika, vrše određene dužnosti komandujući nastavnim grupama pitomaca, a ne vojnika, što još uvek ne predstavlja povezivanje teorije i prakse u pravom smislu te reči.

Od posebnog interesa za metodiku može da bude učešće predmeta »Vaspitanje i obuka« u ukupnom fondu časova. Ovaj predmet zauzima, u proseku u svim školama (izuzev škole za rezervne oficire gde se i ne izučava) 2,7% u ukupnom, odnosno 7,8% u broju časova poslednje godine školovanja. Pošto se ovde radi o dva predmeta (pedagogija i psihologija) i s obzirom na njihov značaj u najdirektnijoj pripremi pitomaca za njihov poziv — za diskusiju je, da li je navedeni odnos u časovima proporcionalan značaju ovog i drugih nastavnih područja.

Oblici praktičnog osposobljavanja nastavnika predmet su posebnog izučavanja u svim vaspitno-obrazovnim institucijama u kojima se školuje nastavnički kadar. Nastavna teorija je već trasirala i u praksi proverila niz racionalnih oblika koji budućeg nastavnika približavaju njegovoj praksi i pozivu. Stoga i u vojnim školama ne bi bilo opravdano zapostaviti ili potceniti sve to što nudi dosadašnja nastavna praksa. Hospitovanje je, npr. oblik koji zaslužuje da se i dalje primenjuje. Ali, to je samo prva etapa, tek uvođenje u nastavnički rad. Kroz taj oblik pitomci posmatraju kako drugi izvode nastavu i pri tom beleže svoja zapažanja, ocenjuju tok časova itd. — o čemu se kasnije zajednički diskutuje. Posle ovog oblika dobro je, radi postupnog uvođenja u na-

stavnički rad, uključivati pitomce samo u deo časa ili vežbe sa vojnicima (kao, na primer, u smotru vojnika pre časa ili vežbe, da održe uvodni ili završni deo časa) a da im za to čitavo vreme u radu pomažu starešine jedinica. U stvari to je rad dublera koji se u sadašnjoj praksi vojnih škola javlja kod stažiranja pitomaca. Čini nam se da takvo rešenje nije samo formalne prirode. Ali za sedam ili deset dana stažiranja ne može se mnogo postići. Samo duža praksa u jedinici omogućava osposobljavanje budućih nastavnika. Kroz takav rad starešina (nastavnik) posmatra i ispravlja rad pitomaca, vodeći računa pri tome da mu oni ispolje što veću samostalnost. Dubliranje u sadašnjem smislu to ne ispunjava.

U vezi sa stažiranjem, odnosno višednevnom praksom u trupi, postoji nekoliko otvorenih pitanja. Jedno od prvih je — gde i kada obavljati staž? Prema nekim podacima, to stažiranje se obavlja u relativno povoljnijim uslovima nego što su za izvođenje nastave sa vojnicima. Pitomci se tada ne upoznaju sa tipičnim, prosečnim uslovima, u kojima će se oni naći kao nastavnici. Zatim je i pitanje — u koje vreme da se obavi stažiranje? Dosad se obavljalo pred kraj školovanja, zbog čega je ostajalo malo vremena za dograđivanje svega onoga što se pojavljivalo kao praznina u znanjima i umenjima budućih nastavnika. Naročito se može dovesti u pitanje opravdanost da pitomci idu na stažiranje u vreme prijema regruta. U takvim prilikama pitomci, se ne mogu snaći, a starešine jedinice im, zbog zauzetosti, ne mogu pružiti adekvatnu pomoć. To stanje, pored ostalog, ne odgovara ni normalnom prosečnom stanju izvođenja nastave u jedinicama.

Na svoj način je problem i širina zahteva koji se postavljaju pitomcu u toku stažiranja. Normalno bi bilo da se staž jednog pitomca ograniči na jednu ili najviše na dve nastavne grupe vojnika, i da se težište usmeri na jednu do dve nastavne oblasti. Isto tako, i ostali, vannastavni zahtevi koji se postavljaju pitomcima u toku stažiranja ne bi smeli prenebreći granice do kojih doseže njihova sposobnost. Sve to, međutim, na izvestan način podleže kritici, jer se u praksi pitomcima često postavljaju suviše veliki zahtevi. To već samo po sebi govori da je sedmodnevno ili desetodnevno stažiranje »usko grlo« u programu i metodici praktičnog osposobljavanja budućih nastavnika, i potencira potrebu izdvajanja većeg broja časova za ovu svrhu. Zato bi bilo realno da se stažiranje izvodi više puta u toku školovanja.

U povoljnim uslovima mogli bi se postaviti znatno širi zadaci metodici praktičnog osposobljavanja za nastavničku i vaspitačku dužnost. Radi se o potrebi da u toku školovanja pitomci razviju sposobnost i umešnost za pravilno metodološko pristupanje raznim pitanjima nastave kao što su: prethodne pripreme vojnika za čas ili vežbu, izrada plana nastavne jedinice, pravljenje rasporeda obuke, izbor i upotreba nastavnih naročito tehničkih sredstava, analiza časa, odnosno vežbe, i drugo. Sve je itekako važno u praktičnom osposobljavanju pitomaca za dužnost nastavnika.

Iz izloženog ne bi trebalo zaključiti da je škola ta koja definitivno osposobljava pitomce za nastavničku ulogu. Veliki deo posla ostaje da se dogradi, da ga završe starešine jedinica u koje dođu svršeni pitomci. Na njima je da ih uvode u praksu, pomažu i upućuju u nastavni rad, i tehniku izvođenja nastave. Osloniti se samo na školu, značilo bi potceniti ogromna preimućstva koja pruža samo praksa nastavnog rada s vojnicima. Na kraju, i zahtevi koji se postavljaju školi moraju imati svoje granice, pogotovo kada se ima u vidu da predstavnici svake nastavne oblasti neprekidno vrše pritisak da se sadržaji proširuju. To je, sem toga, posledica i širenja naučnih oblasti, koje ne mimoilaze ni nastavu u Armiji.

O POZIVU NASTAVNIKA

Kapetan fregate *Nikola HAJDIĆ*

Veoma značajno pitanje za uspješan rad vojnih škola i učilišta je izbor nastavnika, jer je poznato da od kvaliteta nastavnika u velikoj mjeri zavisi kakvo će biti cjelokupno vojno obrazovanje i vaspitanje u Armiji.

Naučno je dokazano da razvoj svake pojedine ličnosti i njeno osposobljavanje za određeni poziv (profesiju) zavisi od: urođenih predispozicija — sklonosti za tu delatnost, materijalnih i općedruštvenih uvjeta (pod kojima se podrazumijevaju i svi vaspitni uticaji), kao i aktivnosti same ličnosti u procesu njenog razvoja.

Ukoliko se ne polazi od ovih uvjeta, moguće su greške i propusti koji se kasnije negativno odražavaju u obavljanju djelatnosti koja se nekom povjeri.

Ovakvih grešaka bilo je do sada i u izboru nastavnika za vojne škole i učilišta, i to prvenstveno stoga što postoji shvatanje da svaki starješina može biti i nastavnik. Polazeći od ovakvog stava, nekad u izboru za ovaj poziv dolazi i do negativnih posljedica. Iznijet ću jedan primjer:

Jedan starješina je prije desetak godina završio Vojnopomorsku akademiju i nakon nekoliko godina postao komandant broda, s kojim su bili zadovoljni i pretpostavljeni, i potčinjeni, a i on lično. Međutim, mimo svoje volje prekomandovan je u Vojnopomorsku akademiju (VPA), za nastavnika. (Usput rečeno, dok je bio pitomac u VPA, nije mogao da prouči osnove metodike, didaktike i psihologije — program školovanja to nije predviđao, a ni kasnije tu materiju nije proučavao). Kao nastavnik je već druge sedmice počeo sa nastavom — 15 do 20 časova tjedno, bez neke temeljitije pomoći pretpostavljenih. U ovakvoj situaciji, iako odličan praktičar koji je na brodu mnoge stvari uspješno rješavao, nije mogao da to isto jasno i razumljivo prenese na pitomce..

Nastaju nesporazumi. Pitomci njegov predmet ne znaju, slabih ocjena ima mnogo, kritikovani su za slabo učenje. Oni prebacuju odgovornost na nastavnika jer ga ne razumiju, a jedno odjeljenje traži drugog nastavnika. Uprava VPA poziva ovog starješinu na razgovor, pa iako se shvataju njegove poteškoće, pripisuje mu se dio odgovornosti. Njega se to teško doima. Mada je ranije bio zadovoljan svojim pozivom, sad nastaje psihička napetost, nemir i nezadovoljstvo. On upire sve svoje snage da bi poboljšao kvalitet nastave, i u tome djelimično uspjeva, ali ipak rezultati ne odgovaraju uložnim naporima. Nakon kraćeg vremena podnosi molbu za demobilizaciju. Molba mu je usvojena i on napušta Ratnu mornaricu.

Ovaj slučaj mada nije za generalisanje niti tipičan za većinu, ima dosta sličnosti s izvjesnim brojem ovako izabраних nastavnika, s njihovim razvojnim putom. A posledice su redovno iste: manji ili veći neuspjeh pojedine klase u savladavanju gradiva nekih predmeta, nezadovoljstvo pitomaca, a kod starješina gubljenje samopouzdanja i volje za poziv nastavnika. A da li su samo nastavnici krivi što ne postižu bolje rezultate u radu?

Smatram da bi izboru nastavnika zbog navedenog a i drugih razloga valjalo kompleksnije prići, da je pripremanje starješine za nastavnički poziv briga veoma širokog kruga starješina u Armiji i da bi u tom poslu bilo mjesta da se propisima regulišu uvjeti koje jedan starješina treba da ispuni da bi postao nastavnik, zatim kako stimulirati onoga ko se za taj poziv opredijeli i bude izabran, te da na tom poslu treba da vlada stalnost da se ostaje dulje na istom poslu. Evo obrazloženja:

Izbor nastavnika. Iz razloga koji su navedeni mislim da ima mjesta da se omogući svim onim starješinama koji imaju afinitet i osjećaju se sposobni i pripremljeni za nastavnički poziv da konkurišu za ovo mjesto. Svakako, pretpostavlja se da su se sami uvjerali da u ovom radu mogu postići dobri rezultati. Konkurs bi valjalo da bude otvoren i pristupačan svim starješinama. Propisima bi se mogli predvidjeti uvjeti koje kandidat treba da ispuni da bi mogao konkurisati za nastavnika i to posebno za škole osnovnog i dopunskog školovanja, a posebno za više škole. Ti uvjeti, pored ostalih, mogli bi biti: da je kandidat završio školu određenog ranga, da ima moralno-političke kvalitete, da položi prijemni ispit iz andragogije i psihologije (ukoliko te predmete nije već položio u nekoj školi, fakultetu i sl.). Mislim da bi ovakav konkurs omogućio da se za nastavnike izaberu starješine s dovoljno smisla, znanja i ljubavi za ovaj poziv što je veoma značajno za uspjeh u radu.

Stimulisanje. Obdarenost i sklonost za neku delatnost same po sebi nisu dovoljne da obezbijede kvalitetan rad i dobre rezultate. Potrebno je ljude i stimulirati i podsticati da stalno usavršavaju svoja znanja i sposobnosti. Vjerovatno da bi donošenje propisa koji bi pred-

viđali za napredovanje u određenom pozivu značilo znatan doprinos. Konkretno nastavnici bi se mogli rangirati ne samo po činu nego i po znanju (na primjer: mlađi nastavnik, nastavnik, stariji nastavnik, načelnik katedre i sl.). Za napredovanje u zvanju nastavnika mogli bi se postaviti uvjeti, kao: da je u određenom zvanju proveo predviđeno vrijeme, da mu je dosadašnji rad pozitivno ocijenjen, da položi određeni ispit iz oblasti koju predaje, da ima neki objavljeni rad, itd. U okviru ispita mogao bi se postaviti zahtjev da pismeno obradi neku temu ili neko poglavlje iz svog predmeta (naročito ako se za takvim priručnikom oseća potreba u praksi). Pretpostavlja se da bi napredovanje u zvanju nastavnika trebalo da bude praćeno i materijalnim primanjima, dovoljno stimulativnim da ljude podstiču na usavršavanje.

Mislim da je značajno da se postigne usklađenost između zahtjeva koji se pred nastavnika postavljaju i mjera koje ga stimulišu. Ovim bi se vjerovatno postiglo da se, na primjer, uspješno riješi problem oko izrade udžbenika, priručnika, skripti, itd., pošto bi njih prije svega, trebalo da pišu dobri i iskusni nastavnici ili grupe nastavnika. A izvjesno je da problematiku izdavanja dobrih udžbenika do danas nismo riješili, da se u tome zaostaje iza stvarnih mogućnosti. (Sigurno nema potrebe govoriti šta za dobru nastavu znači dobar udžbenik.)

Stalnost u pozivu. Čini mi se da bi bilo veoma korisno kad bi onaj tko se opredijelio za poziv nastavnika unaprijed znao da će veći dio službovanja u Armiji provesti na toj dužnosti. Već ova mjera bi veoma stimulativno djelovala na njegovo lično usavršavanje, jer je vjerovatno mnogi nastavnik odlučio da neko pitanje ili neku oblast dublje i studioznije ne proučava prvenstveno zbog nesigurnosti da će trajnije ostati na svojoj dužnosti. Svakako, ovdje je linija manjeg otpora bila presudna, a da se ovakva odluka donese uticalo je shvatanje da je za dužnost koju trenutno obavlja dovoljno i ono što zna, a da će to biti dovoljno i za praksu koja će se od njega sutra tražiti u jedinici. A kad bi mu njegov predmet (ili grupa predmeta) bio životni poziv, odnosno kada bi bio siguran da će najveći dio njegove službe u Armiji biti vezan za tu, određenu oblast, sigurno bi nastojao da njom što bolje ovlada, da se usavršava, jer bi mu to bio jedan od uvjeta za napredak, položaj, standard itd.

Nije rijetka pojava da stariješina na dužnosti nastavnika bude 2—3 godine, pa se prekomanduje ili mu se promjeni predmet. A to je vrijeme kada on skoro više uči sebe nego drugoga. Praksa je pokazala da starješina, postaje dobar nastavnik u prosjeku, u trećoj godini, nastavne prakse kad ovlada sadržajem gradiva i stekne vlastita iskustva u pronalaženju najboljih metodaških postupaka. A kad su već utrošena znatna sredstva da se nastavnik osposobi i kad se počnu pokazivati rezultati njegovog rada, zalaganja i sposobnosti, on biva prekomandovan. Na njegovo mjesto dolazi drugi da se uči, i proces se ponavlja. Koga onda kritikovati ako nastava nije na visini koju želimo?

U vezi s tim smatram da nije opravdano stanovište nekih pojedinaца da pređugo zadržavaju starješine na dužnosti nastavnika stvarajući ljude suviše uske specijalnosti, pa čak i birokrate. Činjenica je da nastavnici u vojnim školama žive životom Armije. I oni rade po programima vojnostručne i političke nastave, članovi su svojih kolektiva u kojima rade, pretežno su i članovi organizacije SKJ. Preko raznih ustaljenih formi rada aktivno utiču i na moralno-političko stanje jedinice, vaspitnim uticajem na pitomce ne samo na nastavi već i u vannastavnim oblicima rada: preko sastanaka vojnih kolektiva, organizacije SKJ, ličnim razgovorom, itd. (što u izvjesnoj mjeri zavisi i od zahtjeva koje uprave pojedinih škola pred njih postavljaju). Otuda nije neobično ako su pojedini nastavnici prosječno dnevno opterećeni samo sa 2—3 časa nastave, jer pored vannastavnih obaveza — zadataka njihov poziv zahtjeva da stalno produbljuju sadržaj svog predmeta, usavršavaju metodske postupke, pišu skripte i udžbenike za svoj predmet, redovno prate ne samo stručne već i druge publikacije, itd. Cijeli taj kompleksan posao i svakodnevni napori zahtijevaju ličnost koja će se potpuno predati svom pozivu, koja za njega ima smisla, znanja i ljubavi.

NEKI PROBLEMI PROVERAVANJA I OCENJIVANJA U VOJNIM ŠKOLAMA

Major *Mirko OKLOBĐIJA*

Kako oformiti prvu ocenu u početku izučavanja predmeta? Veoma je značajno na osnovu kakvih odgovora dati prve ocene. Da li o užitim i kraćim odgovorima voditi zabeleške i kasnije oformiti ocenu, ili odmah postavljati šira pitanja i tražiti iscrpnije odgovore. Oba načina imaju svoje prednosti i nedostatke. U prvom slučaju sa više sistema pratimo razvoj pojedinaca, temeljitije proveravamo njegovo znanje i ocena je realnija. U drugom vaspitanik¹ zna da će biti ređe proveravan, te ga to navodi na kampanjsko izučavanje predmeta. Prema veličini nastavne grupe on može da proračuna kada će ponovo morati da odgovara i tek tada uči. Naše iskustvo govori da je u početku nastavne godine celishodnije primenjivati prvi način, a kasnije, kad se razvije interesovanje za predmet, kombinovati oba načina.

Da li na početku nastave dati slabu ocenu? Ako za prvi nezadovoljavajući odgovor odmah damo slabu ocenu, to može na pojedince destimulativno da deluje kroz ceo tok nastave. Slaba ocena može da mu ubije veru u sopstvene mogućnosti, da dovede do toga da zamrzi predmet i lično nastavnika i sl. Ako pak one koji slabo odgovaraju ne ocenju-

¹ Ovaj termin je uzet kao zajednički za pitomce i slušaocce.

jemo, neminovno padamo u novu grešku — kao nastavnici se ne postavljamo pravedno i jednako prema svim vaspitanicima. Iskustvo pokazuje da za prve slabe odgovore ne treba davati slabe ocene, ali da treba voditi zabelešku o odgovorima i obavezno, odmereno i na prikladan način, upozoriti i opomenuti vaspitanika za slab rad. Nastavnik je dužan da ispita razloge zaostajanja i da takve slušaoc-pitomce, što više aktivira kroz nastavni proces i pokaže svoju dobronamernost i želju da im pomogne. Ovo je od posebnog značaja u radu sa početnicima i u učenju novih predmeta. Što su vaspitanici mlađi (pitomci u podoficirskim školama), osetljiviji su na proveravanje i ocenjivanje, naročito na početku nastavne godine. Neki se teže snalaze u novoj sredini, a većina se sreće sa mnogo novih pojmova i terminologijom koja je različita za svaki predmet, što sve treba imati u vidu.

Kako reagovati na sadržaj odgovora u početku i kasnije u toku nastave? U početku izučavanja predmeta korisno je ispravljati i poučavati vaspitanika, strpljivo i uporno izgrađivati lep i tečan način kazivanja. To treba raditi odmereno i pažljivo, da se ne umanjuje opšti utisak o odgovoru vaspitanika i ne utiče na ocenu. Tokom nastave intervencija nastavnika je sve manja, a kriterij se pooštrava, tako da se na kraju izučavanja predmeta od vaspitanika očekuje solidno vladanje nastavnom građom, logični, smišljeni, samostalni i zreli odgovori. Nastavni cilj je postignut ako je vaspitanik sposoban da uopštava i zaključuje i samostalno prenosi znanje na drugog. Nije redak slučaj da vaspitanici ni u završnoj godini školovanja ne pokazuju odgovarajuće sposobnosti u načinu izlaganja. To potvrđuje njihovo istupanje kao nastavnika na časovima obuke sa vojnicima u trupnim jedinicama.

Koliko nastavne građe tražiti kad je nastava poodmakla? O ovom pitanju ima veoma mnogo različitih shvatanja i stavova. Jedni traže sve od početka do kraja, drugi dve-tri teme unazad, treći tematske celine-poglavlja, dok neki samo zadnje lekcije. Veoma je teško odrediti koliko nastavne građe obuhvatiti u proveravanju znanja i ocenjivanju vaspitanika, s obzirom na to da su pojedine teme ili poglavlja u predmetu različitog obima, da imaju manji ili veći značaj u izučavanju preostalog dela programa. No ma kolike te razlike bile, nelogično je konstantno tražiti poznavanje cele nastavne građe bilo kog nastavnog predmeta. Ne samo zbog toga što to suviše opterećuje vaspitanike već i što je nemoguće da svaki od njih uvek i na svakom času bude spreman za odgovor iz cele građe koja je pređena. Iskustvo i praksa pokazuju da je najcelishodnije proveravati znanja iz tekuće građe i nekoliko tema unazad. Pored toga, treba češće ponavljati i utvrđivati ona pitanja koja su od osobitog značaja za uspešno savlađivanje ostale građe. Kad se planira pismeni rad ili test, a to je redovno za važnija poglavlja i nastavne celine, treba najaviti mesec do mesec ipo dana ranije, a vaspitanicima dati pitanja da bi se blagovremeno i planski pripremili.

Da li treba prekidati odgovor vaspitanika? Nije redak slučaj da nastavnik prekine izlaganje vaspitanika sa »dosta« ili »znam šta ćete

reći, vidim koliko znate« i sl. Ovakav postupak nastavnika nije pravilan. Sasvim je opravdano da svaki pojedinac potpunim odgovorom zasluži ocenu, a ne da olako, odgovorom na polovinu, dve trećine ili čak jednu četvrtinu pitanja, dobije ocenu, ma koje vrednosti ona bila. Ima čak i takvih pojava da se prilikom postavljanja pitanja kaže »iz ovog pitanja odgovorite samo to i to«, jer nastavnik izgleda nema strpljenja da sasluša celovit odgovor. Zašto onda uopšte i postavljati takva pitanja na koja ne želimo čuti odgovor u celini? Na žalost, ovakve pojave nisu retke, čak i na završnim ispitima. Vaspitanici se često vređaju na takve postupke, reaguju, kritikuju, žale se, i dolaze u sukob sa nastavnicima.

Koliko i kad treba postavljati potpitanja? Praksa nastavnika da potpitanjima pomogne vaspitaniku da potpunije i bolje odgovori na određeno pitanje može imati veoma različite posledice. Jedna od njih, i najteža, jeste stvaranje loše navike vaspitanika da pored pitanja očekuje i niz dopunskih, orijentišućih i usmeravajućih potpitanja. Zbog toga se ne trudi da sam i samostalno odgovori na postavljeno pitanje. Čak i na završnim ispitima se događa da više odgovara ispitivač. Pažljivim praćenjem može se zapaziti da ispitivač postavi i do petnaest potpitanja. Na taj način postavljeno pitanje on tako isecka i uprosti da vaspitanik, ukoliko minimalno poznaje građu, ipak »odgovori« za prolaznu ocenu. Ovakav dijalog i na redovnoj nastavi umanjuje pažnju ostalih vaspitanika, unosi monotoniju u nastavni rad i sl. Smatram da bi bilo mnogo korisnije omogućiti vaspitaniku da sam izloži sve što zna o određenom pitanju, pa makar tu bilo i grešaka. Tek posle njegovog odgovora treba mu postaviti određen manji broj dopunskih pitanja. Tada vaspitanik, ukoliko je i slabo ocenjen, ne bi imao razloga da se žali da mu nastavnik nije dozvolio da kaže sve što zna, da ga je seckao, zbunjivao i sl.

Koliko pitanja postaviti pitomcu — slušaocu da bi popravio slabu ocenu? Postoje različita mišljenja o tome koliko pitanja postaviti da bi se slaba ocena popravila. Ako je slaba ocena dobijena na jedno, dva ili više manjih pitanja, bilo bi realno očekivati da se za pozitivnu ocenu postavi duplo veći broj takvih pitanja. Ako je vaspitanik lako »zaradio« slabu ocenu, sasvim je normalno da je lako i popravi. Međutim, kad slabu ocenu dajemo nakon svestranijeg proveravanja znanja, najrealnije je da je i popravljamo nakon još svestranije provere. Sasvim su sporna i za diskusiju ova pitanja: da li za popravljavanje slabe ocene postavljati i ona pitanja zbog kojih je i data, ili ih uopšte ponovo ne postavljati; da li pri ponovnom proveravanju i slabom odgovoru dati ponovo slabu ocenu; ili, da ih ne bismo gomilali, samo saopštiti »niste popravili«; da li slabu ocenu iz usmenog odgovora popraviti posle dobro urađenog pismenog zadatka i obratno; da li slabu ocenu dobivenu iz pismenog popravljati usmenim odgovorom ili ponovo dati pismeni zadatak.

Kakav odnos treba da bude pri ocenjivanju onih vaspitanika kod kojih je veća razlika između teorijskog poznavanja nastavne građe i

praktičnog rada? Mada su teorijska i praktična znanja ravnopravna pri svođenju ocene, postoje i slučajevi većeg odstupanja za jednu i do dve ocene. Svakako da ovo nije normalna pojava, jer bi bilo logično da se obe vrste znanja i sposobnosti formiraju na podjednakom nivou. Tamo gde ta razlika još postoji veoma je sporno čemu dati prednost i da li ocenu svoditi delenjem. Takođe je sporno da li dati prednost praktičnom radu, gde vaspitanik sam praktično radi, ili onom koji on organizuje, kojim rukovodi? Ako damo prednost prvom, niko nam ne garantuje da će on biti i dobar organizator obuke i rada, i obratno, ako damo prednost drugom, nismo uvereni da će on i pored dobre i umešne organizacije biti i sposoban vaspitač. Međutim, na sadašnjem stepenu razvoja obuke, kad još nemamo studiozno razrađenih i u praksi provenjenih instrumenata i normi za ocenjivanje praktičnog rada, teško je dati određeniji odgovor na ovo pitanje. Zato se nameće neodložan zadatak — razraditi odgovarajuće instrumente za svestranije praćenje i ocenjivanje svih vrsta praktične obuke. Svakako da će praksa pojedinih škola i akademija znatno pomoći da se brže dođe do određenih rezultata, koji će omogućiti još objektivnije ocenjivanje.

SOKOLOVSKI: „VOJNA STRATEGIJA“

Prevod knjige »Vojna strategija« koju je napisao kolektiv sovjetskih vojnih autora pod rukovodstvom maršala Sovjetskog Saveza V. D. Sokolovskog obogaćuje fond izdatih stranih vojnih edicija i omogućiti našim čitaocima da se potpunije i sa više sistema upoznaju sa razvojem, krupnim uspesima i dostignućima sovjetske vojne misli. U našoj javnosti, pre svega vojnoj, za ovakvom studijom se odavno osećala potreba koja nije mogla biti potpuno nadomeštena povremenim izjavama političkih i vojnih rukovodioca SSSR-a o problemima njihove vojne politike, niti parcijalnim obradama pojedinih strategijskih problema kroz memoarske, vojnoistorijske i vojnoteoretske obrade. Sistemati-zovanu i celovitu sliku razvoja i sadašnjeg stanja sovjetske vojne misli i dela može pružiti samo kompleksna studija ovakve vrste, čija pojava će biti pozdravljena ne samo od onih koji se u nas bave vojnom teorijom i vojnom problematikom, već i od šire čitalačke publike.

Po svojoj strukturi i sadržaju knjiga »Vojna strategija« sačinjena je od tri velike celine, koja svaka za sebe, bez obzira na metodologiju integralne obrade čini zasebnu i relativno samostalnu oblast istraživanja i vojno-teoretskog uobličavanja.

Prvi i pristupni deo studije bavi se teorijom strategije, kao najviše grane ratne veštine, njenim predmetom i sadržajem, i odnosom prema vojnoj nauci, politici, ekonomici, ratnoj doktrini i moralno-političkom faktoru. Autori su već u početku knjige želeli da raščiste i definišu stavove o pojmu, predmetu, sadržini i mestu vojne strategije u širokom kompleksu raznovrsnih vojnonaučnih disciplina i različitih oblasti društvenih delatnosti, vezanih za probleme priprema i vođenja rata. Ovakav metodski pristup pruža bolju mogućnost čitaocu da se u početku upozna sa neophodnim pojmovima i kategorijama i tako pripremljen lakše krene u dublje izučavanje materije vojne strategije sadržane u ostalim glavama.

Druga grupa problema odnosi se na istoriju i evoluciju vojne strategije od prvog svetskog rata do naših dana. U posebnoj glavi obrađena je evolucija sovjetske vojne strategije u godinama velike oktobarske revolucije i u periodu pripreme i vođenja drugog svetskog rata. Vrlo iscrpno se obrađuje razvoj vojne strategije glavnih imperijalističkih država kroz pripremu i vođenje dva svetska rata. Ovakvim prilazom u obradi autori su nastojali da pokažu kontinuitet razvoja vojnostrategijske misli u svetu, odnosno velikih sila, da istaknu njenu zavisnost i organsko jedinstvo sa stepenom razvitka proizvodnih snaga, i ukažu na politiku u čijoj se službi nalazila.

Treća, najvažnija i po obimu najveća celina odnosi se na aktuelno stanje sovjetskog vojnog dela. U više glava izneti su pogledi o karakteru

eventualnog rata, principi izgradnje oružanih snaga i načini njihove stratezijske upotrebe. U njima su obrađeni stavovi ne samo SSSR-a već i njegovih verovatnih protivnika, grupisanih u vojnoj koaliciji NATO, pre svega SAD glavne sile zapadnog bloka.

Kao što vidimo, »Vojna strategija« ne analizira samo savremenu sovjetsku vojnu strategiju, već se bavi daleko širom materijom. Ona obuhvata i obrađuje razvoj stratezijske misli u poslednjih pola veka ne samo SSSR-a već velikih imperijalističkih država i iscrpno analizira savremene vojnostratezijske koncepcije velikih svetskih sila. Šire obuhvaćeni problemi, daju ovoj studiji adekvatno veći značaj.

Kompleks pitanja o teoriji strategije obrađen je uglavnom na način kako na njih gleda sovjetska vojna nauka i ratna doktrina, što naravno ne znači da iza svakog pojedinačnog stava autora stoji i zvanično sovjetsko gledište. To je uostalom takva oblast u kojoj se potpuno ujednačeni stavovi svih onih koji se bave teorijom ratne veštine najteže mogu postići, a uz to za tako ujednačenim i unificiranim stavovima ne postoji neizbežna i do kraja neophodna potreba.

Centralno mesto u obradi ovih problema i definisanju teoretskih pogleda čini predmet i sadržaj strategije i njen odnos prema politici, kako u pripremi tako i u vođenju rata. Sovjetski autori u razmatranju odnosa politike i strategije daju primat politici i na toj osnovi zasnivaju svoje ocene i zaključke kroz celu studiju. Međutim, u nekim stavovima nisu sasvim jasni, da li predmet i sadržaj strategije čini rat u celini, oružana borba kao njegov glavni deo, ili pak samo oružane snage kao glavno sredstvo oružane borbe. Problem se u knjizi na nekim mestima različito definiše kao npr. »... vojna strategija u prvom redu razmatra rukovođenje ratom u celini« (str. 25), na drugom mestu »... vojna strategija rukovodi ratom i oružanim snagama...«, (str. 26), na trećem »u zadatak strategije spada razrada opštih osnova upotrebe raznih vidova oružanih snaga i teorija upotrebe svakog vida oružanih snaga« (str. 21) itd. Do ovakvih nepreciznosti dolazi u prvom redu i najviše zato što autori (često i lakonski) poistovećuju rat i oružanu borbu pa analogno tome na mnogim mestima se gubi granica između oblasti politike i vojne strategije.

Ostali elementi iz ovog poglavlja kao što su: strategija i ekonomika, strategija i moralno-politički faktor, strategija i ratna doktrina — obrađeni su na jasan i pristupačan način i omogućuju čitaocu da se lako i bez teškoća snalazi u ovom kompleksu problema i da se pravilno teorijski orijentiše u ovoj značajnoj materiji.

Jedna od glavnih namera autora koja čini sastavni i vidan deo koncepcije knjige u celini a posebno ovog poglavlja — predstavlja nastojanje da se istakne Lenjinov doprinos vojnom delu uopšte a sovjetskoj strategiji posebno. Ovakvo nastojanje je razumljivo i neophodno, zbog njegovog izuzetnog značaja u razvitku sovjetske strategije u građanskom ratu i odbrambenoj politici mlade sovjetske države. Ne može se uspešno obračunati sa teškim nasleđem staljinskih subjektivističkih i pragmatističkih teorija u oblasti vojne nauke, a da se istovremeno

ne odredi prava, istorijska uloga Lenjina i njegove misli u razvitku sovjetske vojne nauke. Napori autora u ovom pravcu zaslužuju punu pažnju i priznanje.

*

Obrada i ocena sovjetske vojne teorije između dva svetska rata i vojne strategije u velikom otadžbinskom ratu privući će pažnju svakog našeg čitaoca. Interes našeg čitaoca za celovitu ocenu sovjetske strategije iz doba pripreme i vođenja otadžbinskog rata proističe iz činjenice što su SSSR i njegove oružane snage odigrale glavnu i odlučujuću ulogu u uništenju vojne moći fašističke Nemačke, i zbog neočekivano nepovoljnog toka ratnih događaja na sovjetsko-nemačkom frontu u početnom periodu rata. Uzroci takvog razvoja događaja od sovjetskih vojnih pisaca do sada nisu bili celovito i objektivno obrađeni. Veliki stepen objektivnosti i kritičnosti u analizi predratne sovjetske vojne misli i strategije iz doba rata čini ovu studiju solidnim prilogom bogatoj iskustvenoj praksi i teoriji kao elementima u sadanjoj izgradnji i razvoju sovjetskog vojnog dela. To, dakako, ne znači da autori u ovom pogledu nisu mogli poći i dalje, što bi samo doprinelo još većoj naučnosti njihovog rada.

Ono što na čitaoca ostavlja najsnažniji utisak i što predstavlja suštinu celokupnog kritičkog osvrta autora u ovom poglavlju knjige moglo bi se najsažetije svesti na ocenu da sovjetska vojnostrategijska misao, njena praktična mirnodopska primena i strategijska praksa iz početnog perioda rata nisu bile na visini istorijskog zadatka koji im se postavio, da se tek u praksi rata na vlastitim skupo plaćenim iskustvima, masovnim žrtvama sovjetskih oružanih snaga i naroda, rodila i razvila nova adekvatna strategijska koncepcija i doktrina o načinu vođenja rata koje su po svojoj vrednosti i snazi prevazišle protivnika i uz ostale faktore obezbedile njegov poraz u ratu. Ovakva ocena, logično proističe iz niza parcijalno datih analiza različitih problema iz pripreme i vođenja otadžbinskog rata.

Kondenzacija kritičkih misli i osvrta iznetih u knjizi o sovjetskoj vojnoj teoriji u predratnom periodu svodi se uglavnom na ove ocene:

— postojalo je pogrešno teorijsko gledište o početnom periodu rata, i analogno tome, pogrešni praktični strategijski postupci u njegovom toku;

— predviđen je visok manevarski karakter rata, ali je istovremeno potcenjena uloga krupnih operativnih oklopnih jedinica;

— teorija nije razradila probleme organizacije i izvođenja strategijske odbrane;

— problem izvlačenja krupnih snaga ispod neprijateljskog udara nije bio razrađen, ni teorijski, ni praktično;

— potcenjena je uloga bombarderske avijacije; nije razrađena teorija samostalnih vazdušnih operacija, nije obezbedena transportna avijacija za upotrebu vazdušnodesantnih trupa, ni pripremljena strategijska izviđačka avijacija i sl.;

— izgradnja ratne mornarice i teorija njene strategijske upotrebe zasnovana je na zastarelim koncepcijama; glavna pažnja bila je posvećena krupnim površinskim objektima uz grubo prenebravanje pomorskog geostrategijskog položaja SSSR, a potcenjena je uloga podmorničkih snaga i pomorskog vazduhoplovstva;

— nisu bile stvorene neophodne materijalne rezerve koje bi obezbedile mobilizacijske potrebe oružanih snaga;

— konačno, nije bilo razrađeno ni rešeno pitanje strategijskog rukovođenja oružanim snagama, itd.

Ove činjenice rečito govore da je sovjetska strategijska misao startovala od nepotpune i u mnogo čemu defektne početne teorijsko-praktične osnove stvorene u mirnodopskom periodu između dva rata, naročito u pogledu strategijskog rukovođenja oružanim snagama pred rat i u njegovom početnom periodu. Autori su uložili veliki napor da na bazi istorijske građe dođu do dragocenih sinteza i naučnih ocena, koje pored svog teoretskog značaja predstavljaju odgovor na pitanje u čemu su bili uzroci takvom stanju stvari.

Masovno angažovanje žive sile, njen patriotizam i herojsko poštovanje u odbrani socijalističke otadžbine, ratno iskustvo mladih i talentovanih sovjetskih vojnih kadrova, stečeno kroz tešku školu početnog perioda rata, veličina državnog prostora, ekonomska preorijentacija zemlje i drugi faktori postali su u uslovima surovog rata osnova za stvaranje nove adekvatne pobjedničke sovjetske strategije.

Kad je reč o masovnom angažovanju žive sile u sovjetskim oružanim snagama, koje su se u prvoj godini rata suprotstavljale nemačkoj strategijskoj ofanzivi, fasciniraju cifre koje autori navode. Vrhovna komanda je iz svojih rezervi uputila za vreme od 22. juna do 1. decembra 1941. komandantu Zapadnog fronta 150 pešadijskih divizija i 44 pešadijske brigade, a samo za period od 27. juna do 13. jula 1941. (13 dana) 5 opštevojnih armija, a nešto kasnije još 13 opštevojnih armija. Na Kijevski i Lenjingradski pravac (ne navodi se period) upućeno je 140 pešadijskih divizija i 50 pešadijskih brigada. Podatak da su, od 291 pešadijske divizije i 66 pešadijskih brigada, koje je Vrhovna komanda uputila na front u leto 1941. samo 66 pešadijskih divizija (oko 22%) i 4 pešadijske brigade (oko 6%) blagovremeno posele svoje položaje, dok su ostale bile preduhitrene od strane protivnika — govori dovoljno sam za sebe.

Postaje sasvim jasno da je staljinski mit o planskom korišćenju prostora uvlačenje neprijatelja što dublje u teritoriju SSSR-a obična prevara radi pravdanja sopstvene ličnosti, dok se u stvari radilo o krajnje neplanskom i nepredviđenom strategijskom korišćenju faktora prostora i vremena. To pored ostalog potvrđuju cifre navedene u kniži o neblagovremeno organizovanoj odbrani, kao i ceo tok vođenja strategijske odbrane. Činjenica da do partizanskog pokreta dolazi tek u toku 1942. godine i to na osnovu naknadno stvorene ideje, govori da se u mirno doba ni teorijski ni praktično nije predviđala mogućnost partizanskih dejstava.

Vanredni naponi sovjetske, radničke klase, državnog i partijskog rukovodstva u premeštanju industrijskih kapaciteta daleko na istok

I organizacija masovne proizvodnje za potrebe oružanih snaga, predstavlja jednu od najblizavijih pobjeda sovjetskih naroda u ratu protiv nemačkog fašizma.

Strategijska iskustva koja su majstorski iskoristili talentovani sovjetski vojnici i vojskovođe izrasli na frontu u rvanju sa protivnikom oko preotimanja strategijske inicijative, obezbedila su uz ostale faktore da sovjetske oružane snage, iako po skupu cenu, uspešno izvrše početni period otadžbinskog rata.

Posle konsolidacije strategijskog odbrambenog fronta sovjetske vojskovođe i starešine su stvaralački iskoristile stečena iskustva i u kasnijim strategijskim ofanzivama obogatile i do majstorstva razvile praksu i teoriju svoje vojne strategije. Zналаčki i uigrano rešavani su krupni strategijski problemi i zadaci: izbor pravca glavnog strategijskog udara; izvođenje jednovremenih i uzastopnih strategijskih operacija usklađenih po frontu i dubini koje su izvodile krupna strategijska tela kao što su grupe frontova; teorijsko uobličavanje i praktično oživotvorenje strategijskih operacija koje su se po formi karakterisale okruživanjem, rasecanjem, drobljenjem i uništenjem krupnih grupa oružanih snaga protivnika.

Uspešno je rešavan problem proboja neprijateljskog strategijskog fronta i organizacija strategijskog komandovanja i sadejstva frontova, grupa frontova, vidova oružanih snaga i partizanskih jedinica u pozadini neprijatelja, u skladu sa političkim i strategijskim ciljevima pojedinih kampanja ili etapa rata. U osam strategijskih napadnih operacija sovjetske oružane snage uništile su 467 neprijateljskih divizija što je činilo 65% od ukupnih snaga protivnika angažovanih u ovim operacijama. Ove impozantne cifre vrlo reljefno govore o uspesima i rezultatima teorije i prakse sovjetske strategije iz perioda sovjetske strategijske inicijative.

Krupna strategijska iskustva stečena u toku velikog otadžbinskog rata kroz njegov defanzivni i ofanzivni period ušla su u bogatu riznicu posleratne sovjetske vojne misli i poslužila kao korektiv subjektivističkih i nenaučnih staljinskih dogmi i »teorija« koje su i posle rata pretile da okuju i zavedu na stranputicu vojno delo sovjetske države.

Jedna od ozbiljnih manjkavosti knjige je zapostavljanje uloge i doprinosa saveznika u drugom svetskom ratu, kao i nacionalno-oslobodilačkih pokreta u svetu, a na prvom mestu onih u Evropi. Ovi poslednji u tekstu čak nisu ni pomenuti. Iznošenjem značaja antihitlerovske koalicije u pobjedi nad fašizmom, ne bi se umanjila uloga SSSR-a, već naprotiv, a ova studija bi dobila u objektivnosti, kvalitetu i većoj naučnoj vrednosti.

*

Razumljivo je da okosnicu knjige čini obrada savremenih sovjetskih gledišta o karakteru eventualnog rata, o doktrinarnim stavovima u izgradnji sovjetskih oružanih snaga i o koncepcijama njihove strategijske upotrebe. Prateći evoluciju sovjetske vojne strategijske misli

i upoređujući njen sadašnji domet sa ranijim stanjem, uključujući i period neposredno posle velikog otadžbinskog rata, čitalac mora biti impresioniran njenim brzim, revolucionarnim skokom, saobrazno sa duhom i potrebama modernog vremena. Radi se o takvom divovskom skoku i napretku, koji je bez presedana u dosadašnjoj vojnoj istoriji sveta.

U svojoj dugoj i ratovima bogatoj istoriji stara Rusija i Sovjetski Savez bile su klasične kontinentalne sile koje su ratna dejstva izvodile na evropskom, a manje i na azijskom kontinentu. To je uslovalo da i njihova vojna sila bude gotovo isključivo kopnenog karaktera, a njihova vojna misao prikovana za uže ili šire kontinentalne prostore Evrope i Azije. Ona nije imala mogućnosti ni potreba za izlaskom iz tako relativno ograničene sfere. SSSR je čak i iz drugog svetskog rata izašao bez vazduhoplovstva i ratne mornarice veće strategijske moći, a pogotovo nije imao sredstva za međukontinentalna i okeanska ratna dejstva. Nasuprot tome, njegov glavni potencijalni protivnik raspolažao je kolosalnom materijalnom moći, koju je u dosad nepoznatoj meri razvio u drugom svetskom ratu, sa iskustvima i tradicijom u međukontinentalnom ratovanju, pre svega u vazdušnoj i pomorskoj komponenti svoje oružane sile, a što je naročito značajno prvi je došao u posed atomskih borbenih sredstava. Konfrontacija velikih sila u periodu hladnog rata, do koje je došlo iz poznatih političkih razloga, dovela je sovjetsku vojnu strategijsku misao pred nove istorijske zadatke i uputila je novim pravcima u do tada nepoznate sfere.

Za relativno vrlo kratko vreme, osloncem na impozantan privredni razvoj svoje zemlje, na krupne rezultate nauke i tehnike, u uslovima stalne pretnje masovnom nuklearnom odmazdom od protivnika koji je daleko iza okeanskih prostora — vojna misao SSSR se brzo i na genijalan način vinula u interkontinentalne i interplanetarne prostore ostavljajući za sobom tradicionalnu bazu i baštinu u podređenoj funkciji svoje strategije. Racionalna i blagovremena orijentacija na takvu koncepciju i njoj adekvatne oružane snage obezbedila je da se protivnik »pravolinijski ne goni« u dostizanju ukupne vojne moći, već da se, tako reći, dijagonalno presreta i pretiče sve do časa opšte ravnoteže pa čak i delimične prevage u određenim sredstvima i vidovima oružanih snaga. Odlučan kurs na raketna sredstva različitog dometa, jačine i namene obezbedio je strategijske rezultate koji bi se teško mogli zamisliti drukčijim smerom na planu vojne izgradnje. U tome je prvorazredan i istorijski značaj stvaralačke vojne misli sovjetske države.

Zacrtan smer u razvoju pomorske moći koji se bazirao pre svega i najviše na podmorničkoj floti i pomorskom vazduhoplovstvu značio je također »preticanje« protivnika, umesto da se pokušavao dostići u ukupnoj pomorskoj moći, što bi verovatno bilo nemoguće, i zbog mnogih razloga neracionalno.

Ne potcenjujući kopneni vid svoje oružane sile, koji je kroz celu istoriju, sve do druge polovine šeste decenije našeg veka zauzimao primarno mesto u opštoj strukturi oružanih snaga, sovjetska strate-

gija je na drukčiji i vidovitiji način uspostavila nove odnose među vidovima svoje oružane sile, bez potrebe za velikim naknadnim korekcijama i adaptacijama.

Ovakvom orijentacijom u razvoju oružanih snaga u velikom stepenu dovedeni su u pitanje protivnički sistemi na kojima je bazirala njihova strateška koncepcija — stratezijsko vazduhoplovstvo, krupni površinski pomorski objekti i mreža vojnih baza na dužini celog perimetra oko SSSR i socijalističkih zemalja.

Protivnik je bio prisiljen da, u poslednjih desetak godina nekoliko puta revidira svoje stratezijske koncepcije i da im saobražava strukturu i sredstva svoje oružane sile. Uprošćeno govoreći, osnovna defektnost protivničkih koncepcija proizlazila je iz procena o dugoročnoj vlastitoj tehničkoj superiornosti i iz kalkulacije o brojnoj premoći protivničke žive sile koja, po njihovim shvatanjima, nije bila tehnički dovoljno opremljena. Zapadna — u prvom redu američka stratezijska deviza »tehnikom protiv mase — ekonomskom moći protiv ideja« — pokazala se iluzornom i kao takva otišla u nepovrat, bar što se tiče SSSR-a i njegove vojne moći.

Na osnovu izlaganja autora može se izvući sledeći najkraći rezime osnovnih stratezijskih ideja o oceni eventualnog rata i o načinima njegovog stratezijskog vođenja:

— u savremenom svetu moguće je računati sa nekoliko kategorija ratova kao što su: svetski rat, imperijalistički ratovi (lokalni i ograničeni) i nacionalnooslobodilački, građanski i drugi ratovi;

— svetski rat, ako ga imperijalisti izazovu, predstavljaće sudar dva svetska društvena sistema — kapitalizma i socijalizma, pa će prema tome biti klasni i sa krajnje radikalnim ciljevima. U ovakvom ratu biće upotrebljena sva raspoloživa sredstva, a osnovni pečat će mu dati potrebna raketno-nuklearnih sredstva;

— uzroci ratova nalaze se u neravnomernom i skokovitom razvitku kapitalističkih zemalja, u protivrečnostima koje vladaju među njima i težnji imperijalista da vladaju svetom;

— povodi za izbijanje ratova mogu biti najrazličitiji događaji koji se u današnje vreme još više komplikuju jer postoji mogućnost da rat izbije i slučajno;

— agresor će težiti da rat otpočne iznenadno, sa ciljem da protivniku već u prvim časovima nanese odlučujuće udare. Otuda izuzetno velik značaj početnog perioda rata, jer u ovom periodu realno može doći do odlučujućih rezultata koji će imati presudan uticaj na rat u celini;

— opšti nuklearni rat bi verovatno kratko trajao, ali to ne znači da se ne treba pripremiti i za njegov relativno dugotrajan tok;

— glavno sredstvo u vođenju rata predstavljalo bi nuklearno oružje, a rakete osnovno sredstvo za njegovo prenošenje na ciljeve;

— pred vojnu strategiju postaviće se najodlučniji ciljevi da se masovnim raketno-nuklearnim udarima, jednovremeno i za što kraće vreme unište oružane snage protivnika i njegovi ekonomski resursi u dubokoj pozadini zemlje, bez obzira gde se geografski nalazili;

— socijalističke zemlje pored priprema za opšti nuklearni rat moraju biti spremne da sa uspehom vode i lokalni rat malih razmera;

— osnovni smer u izgradnji oružanih snaga predstavlja njihovo opremanje odlučujućim nuklearnim sistemima. Ne smeju se potceniti ni usavršena konvencionalna oružja. Oružane snage moraju raspola-gati hemijskim, bakteriološkim i radioelektronskim sredstvima;

— mobilizacija se mora predvideti i pripremiti, i pored predvi-danja da rat može biti kratkotrajan;

— osnovni vid oružanih snaga predstavljaju raketne jedinice strategijske namene, a glavno sredstvo i u svim drugim vidovima čine rakete različitog dometa i namene;

— teritorijalna PVO predstavlja jedan od vodećih vidova oru-žanih snaga. Bez obzira što je zadatak vlastitih nuklearnih snaga uni-štenje sredstava neprijateljskog nuklearnog napada, ovom vidu ostaje izvanredno značajna uloga u zaštiti zemlje i oružanih snaga od ne-prijateljskog nuklearnog dejstva. Osnovna sredstva ovog vida su pro-tivavionske rakete, lovačka avijacija i antirakete čije se dejstvo bazira na najmodernijoj elektronici;

— savremena kopnena vojska iako je izgubila primarnu ulogu, ostaje neophodan i najbrojniji vid oružanih snaga sa strategijskom namenom uništenja neprijateljskih grupacija, zauzimanja i držanja važnih rejona i zaštite sopstvene teritorije;

— ratno vazduhoplovstvo je delimično izgubilo od svog značaja masovnim uvođenjem u operativnu upotrebu raketa i elektronike, ali to ne važi za izviđačku i transportnu avijaciju, kao što će i frontovska avijacija u celini, još niz godina zadržati svoju ulogu i značaj;

— u ratnoj mornarici osnovna sredstva čine podmornice i po-morska avijacija naoružane nuklearnim oružjem, raketama i torpe-dima. Njena osnovna strategijska namena sastoji se u borbi sa pro-tivnikovim flotnim snagama i u narušavanju njegovih okeanskih i pomorskih komunikacija;

— najvažniji princip sovjetske ratne veštine predstavlja opšte-usvojeno gledište da se pobeda u ratu postiže zajedničkim naporima svih vidova oružane sile, uz naglašavanje značaja onih koji će reša-vati glavne strategijske zadatke. Bez obzira na broj i ulogu pojedinih vidova, evidentno je da je zajednički imenitelj svima raketno-nuklearno oružje, različite vrste i namene, zavisno od prirode ambijenta u kojem će dejstvovati i od zadataka koje će izvršavati;

— u pogledu načina strategijskih dejstava sovjetska vojnostra-tegijska misao je napustila, kao prevaziđenu, klasičnu podelu na stra-tegijsku ofanzivu i defanzivu. Osnovni i odlučujući vid strategijskih dejstava predstavljaju masovni raketno-nuklearni udari strategijske namene, zatim dejstva teritorijalne PVO radi zaštite zemlje i oružanih snaga, dejstva na kopnenim ratištima i vojištima gde se također od-brana u strategijskim razmerama (defanziva) ne priznaje i odbacuje, i na kraju, ratna dejstva na pomorskim ratištima (vojištima) koja će imati široku primenu i zamah, ali ne i odlučujući karakter.

Radi se, dakle o takvoj koncepciji koja predstavlja stvaralački izraz dostignutog stepena vojne moći, pre svega raketno-nuklearne, sa namenski uravnoteženim odnosom svih komponenata oružanih snaga i svih sistema oružja namenjenih za različite vrste i kategorije ratova i različite mogućnosti njihovog trajanja. Usled ovakve svoje fleksibilnosti ona istovremeno zadovoljava sve uslove univerzalne primene za neograničene razmere globusa u svim ambijentima — kopnu, okeanu, vazduhu kao i za neophodnim kosmičkim sposobnostima. Snaga i vitalnost sovjetske strategijske koncepcije kao odraz grandiozne vojne moći, služeći politici odbrane socijalističke domovine i mirne koegzistencije među državama sa različitim društvenim sistemima vrši istovremeno i funkciju sprečavanja opšteg nuklearnog rata, sve dok svet ne krene u pravcu razoružanja i stvaranja stabilnijih međunarodnih odnosa.

Naporedno sa obradom sovjetskih aktuelnih vojnostrategijskih pogleda i stavova, autori su obradili i vojnostrategijske koncepcije NATO i SAD, i to njihov evolutivni razvoj i fizionomiju u različitim periodima posle drugog svetskog rata do najnovijeg vremena. Takvo diferencirano prilaženje ovoj materiji po različitim periodima i stepenima razvoja, je vrlo korisno i poučno jer omogućuje bolje shvatanje strategije, uslova i faktora njenog razvoja. Za pravilno i puno teoretsko poimanje aktuelnih strategijskih problema to više znači nego obrada uporednom metodom po međusobno više udaljenim istorijskim periodima, iako se ni značaj takvog metoda ne može poricati. Gledano u tom svetlu, za čitaoce bi bilo vanredno korisno i poučno da su autori isti princip koji su primenili za zapad, zastupili i pri obradi razvoja sovjetske vojne misli u posleratnom periodu. Bez obzira na njene briljantne uspehe i kolosalne konačne rezultate, verovatno je za pretpostaviti da se sadašnja strategijska verzija morala probijati kroz određene teškoće uslovljene njenom materijalno-tehničkom bazom, političkim koncepcijama, i sa savlađivanjem otpora koji su normalno proizlazili iz tradicionalnih i drugih opterećenja pre nego je konačno napravila istorijski preokret adekvatan zahtevu modernog doba.

Presek kroz izvršene korekcije i adaptiranja sovjetske strategijske misli za najnoviji period u osloncu na sve one faktore na kojima se fundirala, uključujući tu i faktor protivničkih koncepcija i njihovo međusobno konfrontiranje — dalo bi delu dopunske sadržaje i povećalo njegovu potpunost i vrednost.

Također je šteta što se autori nisu u okviru obrade strategije NATO-a, makar i u najkraćem obimu, zadržali na ideji „evropske strategije” čiji su protagonisti francuski vojni krugovi u službi De Golove političke formule o Evropi kao trećoj svetskoj sili, sa Francuskom kao njenim šampionom. Ova obrada bi bacila više svetlosti i na američku koncepciju „strategije elastičnog protivdejstva” koja je u direktnoj vezi sa najnovijim procesima u NATO, kao i na ulogu „malih” nuklearnih sila u svetu koji se menja, pored ostalog i kao rezultat „bipolarnog” nuklearnog monopola.

Obrađujući probleme savremene vojne strategije, pored navedenih ciljeva, autori su ovom delu namenili jednu novu i dodatnu

ulogu koja se sastoji u funkciji strategijskog predupređenja protivnika, na taj način što će mu se predočiti veličina i vrsta vojne snage i načini njenog strategijskog korišćenja, kao i krajnja odlučnost da se upotrebi bilo u celini ili po delovima radi postizanja postavljenog političkog cilja. U predgovoru drugom izdanju autori su to i direktno istakli. Snažan naglasak na odbrambene ciljeve i na politiku koegzistencije koju provodi Sovjetski Savez u svojoj međunarodnoj aktivnosti doprinosi da se ovako određena i shvaćena strategijska funkcija — predupređenja, od nikoga ne protumači kao akt ucene i zastrašivanja. Današnje stanje nuklearne i vojne ravnoteže uopšte, na nivou obostranog „nuklearnog izobilja” u odnosima između dve svetske koalicije, ili još tačnije dve svetske supersile dovelo je do praktične nemogućnosti otvorenog vojnog konfrontiranja, ukoliko se želi izbeći međusobno uništenje. Pri takvoj situaciji nastaje objektivno uslovljena nova funkcija strategijske kategorije predupređenja, te se ona pojavljuje na obe strane sa univrzalnim obeležjem na vojnostrategijskom planu apstrahujući ovde političke motive koji su, razume se, različiti na svakoj od strana. Neophodno je istaći i to, da knjiga ima ne manji značaj i u smislu vojnoteoretske pripreme oficirskih kadrova, kojima će poslužiti kao koristan udžbenik sa sadržajem o najaktuelnijim problemima današnje vojne strategije.

Tretman nekih društveno-političkih problema vezanih za razmatranje savremene sovjetske i drugih strategija, je u celini na nižem nivou od vojno-naučnih i vojno-tehničkih shvatanja i rešenja. Radi se o takvim problemima u knjizi kao što su: mestimično pojednostavljeno tretiranje rata kao ideološkog fenomena i kao najviše forme klasne borbe, čine da se u izvesnoj meri dolazi do kontradikcije sa stavovima na drugim mestima i sa duhom knjige u celini; mešanje klasne suštine ratova sa njihovim ovakvim ili onakim karakterom (pravedan, odbrambeni za razliku od nepravednog i agresivnog), što je primenjeno i u odnosu na drugi svetski i eventualni budući rat; usko i nedosledno tretiranje različitih nacionalnooslobodilačkih, revolucionarnih, antikolonijalnih i odbrambenih ratova; uzak tretman socijalizma u svetu i svođenje širokih svetskih socijalističkih procesa na sistem socijalističkih država-lagera; pojednostavljeno prikazivanje stanja u kapitalizmu i socijalizmu po principu crno-belo bez pokušaja realnije i objektivnije analize i ocene društvenih problema i na jednoj i na drugoj strani; prevaziđeno tretiranje i ocenjivanje revizionizma i dogmatizma u savremenom radničkom pokretu; neki zastareli pojmovi u pogledu ocenjivanja uzroka ratova (kao na primer, neravnomernost razvitka kapitalizma i dr.) koji odgovaraju prvoj polovini našeg veka dok se u potpunosti ne mogu odnositi i na naše savremeno doba; itd.

U sovjetskoj vojnoj publicistici razvila se do sada dosta živa diskusija oko „Vojne strategije”, u kojoj su došla do izražaja različita gledišta o mnogim pitanjima i problemima iz njenog sadržaja i ako svi diskutanti, bez obzira što odvajaju mišljenja i stavljaju pojedine kritičke primedbe — ne propuštaju da podvuku da je rad u celini uspeo i da je od velike teorijske i praktične koristi za sovjetsku vojnu nauku. Sami autori su se u predgovoru drugom izdanju osvrnuli na neke od tih primedbi, kritika i preporuka. Za naše čitaoce će, svakako, biti intere-

santno da se makar i u najkraćem obimu upoznaju sa glavnim primedbama, što će ih prirodno stimulisati na pažljivije i studioznije čitanje teksta. Glavne kritike i primedbe odnose se na sledeće probleme, ocene i stavove:

— klasifikacija vidova strategijskih dejstava u opštem nuklearnom ratu koju su izvršili autori izazvala je najviše diskusije i najživlju polemiku. Oponenti takvoj klasifikaciji iznose argumente da autori nisu klasificirali oružanu borbu kao opšti sistem dejstava svih vidova oružanih snaga već uzeli dejstvo svakog vida ponaosob pri čemu su čak ispustili Ratno vazduhoplovstvo. Ova teza dokazuje da su autori uzeli za kriterij razlike u karakteru dejstava svakog vida i proglasili ih strategijskim vidovima ratnih dejstava. Stavovi svih kritičara koji su se javili u vezi sa ovim problemom nisu jedinstveni, neki su bez određenih predloga, dok se stav drugih svodi na to da treba ostati pri staroj poznatoj klasifikaciji — odnosno zadržati u upotrebi strategijski napad i strategijsku odbranu. Njihova argumentacija je najmanje ubedljiva kad se radi o upotrebi raketno-nuklearnog vida strategijske namene;

— autori su, po oceni nekih kritičara, obraćajući glavnu pažnju raketnim snagama strategijske namene — što i oni smatraju kao ispravno — nehotice površno i na neadekvatan način rasvetlili ulogu ostalih vidova oružanih snaga, u prvom redu KoV;

— neki kritičari su приметили da je strategijski manevar u obradi autora ispao suviše uprošten i jednostran, budući da je sveden samo na manevar vatrom strategijskih nuklearnih sredstava, dok je manevar snagama i sredstvima sa jednog na drugo ratište, vojište ili strategijski pravac neopravdano potcenjen i prepušten operativnoj veštini. Kritičari tvrde da će, bez obzira na kolosalne mogućnosti manevra vatrom, još uvek ostati potreba za strategijskim manevrom snagama i sredstvima;

— u pogledu ocene načina dejstava u eventualnom ratu, neki se od diskutantata ograđuju od stava autora da u tim dejstvima neće uopšte biti mesta za primenu nekih od načina vođenja oružane borbe iz ranijih ratova, pre svega iz poslednjeg svetskog rata. U obrazloženju svojih stavova kritičari iznose da će biti manje važnih ratišta, vojišta, ili pravaca na kojima neće uopšte ili pak, neće masovno biti upotrebljena nuklearna vatra, da će u brzo pokretnim dejstvima, kao što su susretne borbe i prodori u dubinu rasporeda kopnene vojske, doći do situacija koje će biti slične dejstvima u prošlom ratu;

— u odnosu na fizionomiju i karakteristike budućeg rata autori su definisali stav da će u njemu nestati svaka razlika između fronta i pozadine, na što su neki diskutanti stavili primedbe tvrdeći da će te razlike ipak morati biti, ako ni zbog čega drugog, a ono zbog činjenice da se pozadina, odnosno stanovništvo i oružane snage u njoj, neće direktno sudariti sa protivničkom kopnenom vojskom;

— kritika je dalje приметila autorima da su u pogledu predmeta i sadržaja strategije kao i njenog odnosa prema politici primenili široke, i nepravilne kriterije u tome što su kvalifikujući strategiju kao sistem,

naučnih znanja suzili pojam i sadržaj vojne nauke i što su dodeljujući joj funkciju rukovođenja ratom u celini to učinili na uštrb politike;

— jedna od zamerki upućenih autorima pledira da je trebalo više istaći nasledstvo ruske vojne škole i više pažnje posvetiti sovjetским vojnim teoretičarima koji su se vojnom naukom bavili između dva rata. Ovaj poslednji zahtev obrazlaže se i argumentom da bi to doprinelo ispravljanju stava stvorenog za vreme Staljina kad je sve novo što je stvoreno na ovom planu pripisano njemu.

Razume se, da se sve ove i druge primedbe i kritike ne mogu uzeti kao u svemu osnovane i meritorne, a još manje kao minus »Vojnoj strategiji«. Naprotiv, njegova aktuelnost i vrednost je pored ostalog i u tome što je poslužila kao povod i baza za naučno zasnovanu i argumentisanu polemiku i konfrontaciju stavova, što ne može a da još više ne unapredi vojnonaučni i istraživački rad sovjetskog vojnog dela u celini.

Ne ulazeći dalje u sadržaj knjige, niti u diskusiju koja je izazvana njenom pojavom, nadamo se da će ovo što je o njoj rečeno pomoći našim čitaocima u sagledavanju vrednosti knjige i podstaći ih da se što više koriste njenim poukama prihvatajući ih kritički i konstruktivno, saglasno našim uslovima i specifičnim potrebama.

General-major
Nikola PEJINOVIC

NEKE PROMENE U RAZVOJU VOJNE MISLI

Knjiga pod naslovom »Problemi revolucije u vojnoj misli«¹ sadrži zbirku članaka koji su objavljeni u sovjetskoj vojnoj štampi. U njima se iznosi materijalna baza nastalih promena u vojnoj misli, navode nova borbena sredstva, obrazlaže suština sovjetske vojne nauke i daju pogledi na dalji razvoj vojne izgradnje. U člancima se ujedno ukazuje na zahteve koji se postavljaju pred lični sastav sovjetskih oružanih snaga u svetlu tih promena.

Nekoliko članaka iz navedene zbirke već su prikazani u *Vojnom delu*.² Donošenjem osnovnih postavki iz još nekih članaka, želeli bismo da upotpunimo saznanja naših čitalaca o revolucionarnim promenama u vojnoj misli — kako ih razmatraju istaknuti sovjetski vojni teoretičari.

NAUČNO-TEHNIČKI PROGRES I NJEGOV UTICAJ NA RAZVOJ VOJNE MISLI

U prvom delu ovog članka³ autor ukratko razmatra opšti napredak koji je poslednjih godina postignut u nauci i tehnici, što je uslovalo i revolucionarne promene u vojnoj misli. Da bi potkrepio svoje izlaganje, on navodi F. Engelsa u pogledu uticaja ekonomike na vojnu nauku: »Ništa tako ne zavisi od ekonomskih uslova, kao armija i mornarica. Naoružanje, organizacija, formacija, taktika i strategija zavise, pre svega, od stepena razvoja proizvodnje u datom momentu i od sredstava veze«. Stvaralačkom primenom te zakonitosti, po mišljenju autora, omogućava se celishodna i planska priprema za suprotstavljanje agresiji, za izradu oružja i opreme, razvijanje načina vođenja rata, operacije i boja koji najbolje odgovaraju savremenim uslovima.

Razmatrajući tehnički progres u SSSR-u, autor ističe da se on, pre svega, zasniva na razvoju energetike, kao jednom od najvažnijih činilaca materijalno-tehničke baze društva. Poseban značaj se pridaje potpunoj elektrifikaciji. Povećanjem proizvodnje i korišćenja električne energije, kao i drugih izvora energetike (kamenog uglja, nafte), omogućeno je ovladavanje novim vrstama energije — atomskom i termonuklearnom.

Ogromne perspektive za dobijanje novih izvora energije pronalaze se u svetu elementarnih čestica. Istražuju se načini primene svetlosnih generatora i pojačavača radi koncentracije svetlosnog snopa koji bi se koristio za vezu, određivanje lokacije i merenje odstojanja.

¹ *Проблемы революции в военном деле*, izdanje Ministarstva odbrane SSSR, Moskva, 1965. god.

² *Revolucionarne promene u vojnoj misli*, *Vojno delo* br. 1 i 5 za 1964. god.

³ Генерал-пуковник С. М. Штеменко: *Научно-технический прогресс и его влияние на развитие военного дела*.

Veliku primenu su našli reaktivni motori. Njima se danas opremaju sve vrste raketa i pretežni deo savremene avijacije, a zahvaljujući njima čovek je prodro i u kosmos.

Sve se više razvija hemija, koja nalazi svestranu primenu u proizvodnji. Blagodareći razvoju hemije otkrivene su razne materije, kao što su: sintetične mase, retki metali i legure, bez kojih se ne može ni zamisliti razvoj savremenih poluprovodnika, raketne i atomske industrije.

U borbi za brzi porast proizvodnje, glavni naponi su usmereni na potpunu mehanizaciju i automatizaciju — zasnovane na elektronskoj tehnici koja je ekonomičnija i oslobađa čoveka od teškog ručnog rada.

Za upravljanje složenim procesima proizvodnje svestrano se primenjuje kibernetika — nauka o opštim zakonima upravljanja. Ona se oslanja, pre svega, na dostignućima matematike, radio-elektronike, televizijske mehanike i poluprovodnika, što omogućava stvaranje i primenu u upravljanju proizvodnjom elektronskih automata, među kojima i računara.

Posebna karakteristika savremenog tehničkog progressa je porast uloge nauke u njemu. Oslanjajući se na dostignuća prirodnih nauka, na postignutim rezultatima u matematici, fizici, hemiji i biologiji, razvijaju se tehničke, medicinske i druge nauke. Usavršava se teorija verovatnoće, u matematici se pojavila teorija sigurnosti i mnoge druge vrste i odeljci nauka koji su u vezi sa radom vojne industrije, rukovođenjem vojnim operacijama i upotrebom borbene tehnike.

Razvoj tehnike poslužio je kao osnova za razvoj kvalitetno novih vrsta savremenog oružja. Ogromna energija koja je otkrivena u procesu fisije i fuzije atomskih čestica omogućila je stvaranje nuklearnog oružja koje po svojoj moći prevazilazi sva ranije poznata sredstva za uništavanje.

Za prenos nuklearnog oružja u početku su bile namenjene avijacija i artiljerija, a sada su glavnu ulogu za ovo dobile rakete, koje imaju mnoge prednosti u odnosu na avijaciju. Najpre, one manje od aviona zavise od vremenskih uslova. S obzirom na veliku visinu i brzinu leta, njih je teško otkriti, a još teže uništavati na putanji ka cilju. Tehnički uređaji na raketama i sredstvima za njihovo upravljanje obezbeđuju njihovo tačno navođenje na ciljeve na zemlji, u vazduhu i u kosmosu. Već su savladane mnoge poteškoće u tehnologiji proizvodnje raketa, konstrukciji uređaja za upravljanje njihovim letom i u dobijanju novih vrsta raketnog goriva.

U savremenim uslovima, efikasna protivvazдушna zaštita važnih objekata zasniva se na upotrebi specijalnih kompleta raketa PVO. U te komplete spadaju uređaji za otkrivanje sredstava napada još u toku leta, njihovo praćenje, automatsko proračunavanje elemenata za otvaranje vatre, ispaljivanje i navođenje raketa na svaki cilj posebno. Važnu ulogu u PVO danas imaju pokretni kompleti raketa PVO.

U armijama mnogih zemalja poklanja se velika pažnja kosmičkom oružju. Autor navodi da, prema podacima iz vojne štampe, u SAD postoji zamisao da se izradi čitav arsenal kosmičkog oružja na bazi savremenih raketa; da se osnuje bombarderski sistem koji bi dejstvovao neprekidno ili bar za duže vreme, a sastojao bi se od više stotina nuklearnih projektila, izbačenih u orbite raznih visina i pravaca, kojima bi se upravljalo sa zemaljskih i kosmičkih komandnih stanica. Postoje i projekti za stvaranje sistema od više stotina Zemljinih satelita, naoružanih malim nuklearnim projektilima sa uređajima za samonavođenje koji bi dejstvovali automatski protiv

balističkih raketa i satelita. Pored navedenog osnovnog sistema, planira se stvaranje i drugih, na primer: sistema veza, izviđanja, meteorološke službe i materijalno-tehničkog snabdevanja.

Autor iznosi mišljenje inostranih vojnih stručnjaka po kome mogućnost dobijanja ogromne energije pomoću tankog snopa svetlosti ukazuje na perspektivu stvaranja u budućnosti jednog novog oružja, sposobnog da snopom svetlosti visoke temperature (do milion stepeni) sruši rakete i druge letelice ili da elektronskim putem naruši sistem njihovog automatskog upravljanja, pa i da isključi upaljače nuklearnih punjenja koja one sobom nose.

Iznoseći razvoj savremene avijacije, autor napominje da je ona u određenim uslovima i dalje nezamenljiva u prenošenju nuklearnog oružja, posebno kada treba samostalno tražiti cilj dejstva. Danas se masovno razvila helikopterska avijacija, koja nalazi široku primenu, naročito u borbenim dejstvima u planini. Velika pažnja se posvećuje razvoju aviona (sa ili bez pilota) i drugih sredstava za izviđanje, snabdevenih uređajima za automatsko dostavljanje podataka. Sve veći značaj poprima i vojnotransportna avijacija, naročito pri prebacivanju jakih vazдушnih desanata na velika odstojanja.

Razvoj naoružanja i borbene tehnike ispoljili su takav uticaj da su se suštinski izmenili sredstva vojnopomorskih snaga i načini borbenih dejstava na moru. Površinska flota sada nije u stanju da se bori protiv podvodnih snaga i aviona naoružanih nuklearnim oružjem. Nuklearne podmornice poseduju neuporedivo veću autonomiju plovidbe od ranijih i kreću se većim brzinama. One su u stanju da ispod vode nekoliko puta oplove oko Zemlje, bez popune gorivom. Naoružane nuklearnim oružjem, postale su dobro skrivene pokretne lansirne rampe, sposobne za nanošenje nuklearnih udara ispod vode i to na većim odstojanjima.

Primena borbene tehnike, ističe autor, nemogućna je bez sredstava elektronike i sada nema roda vojske u kome se ne koriste. Vojna radio-elektronika obuhvata: radio-veze, televiziju, radio-lokaciona i navigaciona sredstva, radio-astronomiju i radio-teledirigovanje. Na bazi nje razvijena je hidro-lokacija, termo-pelengacija, radio-meteorologija, infracrvena tehnika i računске mašine.

Autor zatim razmatra promene u klasičnim rodovima vojske koje su, takođe, suštinske prirode. Masovno naoružavanje jedinica nuklearnim oružjem još više je podiglo ulogu tenkova u eventualnom ratu, s obzirom na to da su oni sposobniji od drugih rodova da odole nuklearnom napadu neprijatelja, da mogu brzo eksploatisati rezultate sopstvenih nuklearnih udara, dejstvovati u kontaminiranim zonama, itd.

Savremena artiljerija je motorizovana i povećane su njene manevarske sposobnosti, kao i domet, brzina gađanja i vatrene mogućnosti. Razvija se bestrzajna artiljerija, pre svega, za borbu protiv tenkova i višecevni reaktivni uređaji za tučenje grupnih otkrivenih ciljeva na velikim površinama. Široko su se razvile protivtenkovske vođene rakete. Pošto je, iz tehničkih razloga, dalje povećanje dometa artiljerije sa izljebljenim cevima gotovo nemoguće, autor smatra da budućnost pripada raketnoj artiljeriji.

Motorizovana pešadija i vazdušnodesantne jedinice naoružani su automatskim streljačkim oružjem. Za borbu protiv tenkova, pešadija se ojačava, a i sama raspolaze, lakim protivtenkovskim sredstvima.

Razvoj tehnike odrazio se i na inženjerske jedinice, čije se mašine za izradu puteva, kao i za druge zemljane radove brzo usavršavaju; poseban se napredak zapaža kod tehnike za izradu mostova.

Razvoj novog oružja i borbene tehnike uticao je na izmenu organizacijske strukture oružanih snaga. Neki rodovi vojske (na primer, konjica) su iščezli, a pojavili su se novi rodovi i vidovi oružanih snaga. Proizišle su značajne izmene u strukturi združenih jedinica. U suvozemnim snagama pojavilo se znatno više tenkova. U armijama mnogih zemalja oformljuju se jedinice opremljene radio-elektronskom tehnikom.

U daljem izlaganju autor razmatra uticaj naučno-tehničkog razvoja na karakter i načine izvođenja borbenih dejstava i ističe da se on odražava, pre svega, u oružju i borbenoj tehnici. Navodeći misao Lenjina, po kojoj »vojna taktika zavisi od stepena razvoja vojne tehnike«, autor napominje da je čitava vojna istorija tu misao sa sigurnošću potvrdila.

Nova borbena sredstva prostorno su uvećala razmah rata. Dok je, na primer, u prvom svetskom ratu uzelo učešća 36 država, u drugom je učestvovalo 61, a u eventualnom ratu, po mišljenju autora, biće ih angažovano još više, dok će njihove teritorije po čitavoj dubini biti podvrgnute ogromnom rušilačkom dejstvu nuklearnog oružja. Iz toga on izvlači zaključak da će rat poprimiti krajnje istrebljujući karakter i prouzrokovati smrt stotina miliona ljudi.

Uništavajuća moć, veliki domet i mogućnost brzog dejstva nuklearnog oružja i raketa korenito su izmenili raniju predstavu o ulozi iznenađenja i značaju početnog perioda rata.

Iznenađenje je oduvek pružalo prednosti prilikom izvođenja ratnih dejstava, ali je u proteklim ratovima to imalo privremeni karakter. U savremenim uslovima, iznenadni masovni nuklearni udar može prouzrokovati teške i nepopravljive posledice. Već u prvim minutima rata razvije se žestoka borba za preuzimanje strategijske inicijative. Za ostvarenje toga cilja zaraćene strane će verovatno upotrebiti veći deo raspoloživih nuklearnih projektila, raketa i aviona za njihovo prenošenje. Zbog toga se izuzetno povećava značaj početnog perioda rata, koji umnogome može opredeliti razvoj i ishod rata u celini. Sada se drukčije postavlja i pitanje trajanja rata. S obzirom na već postojeće ogromne zalihe nuklearnog oružja i raznovrsne načine njegove primene, rat može biti veoma kratkotrajan, mada se ne isključuje i njegovo duže trajanje.

Govoreći o razvoju ratne veštine, autor navodi da su nova borbena sredstva prouzrokovala korenite izmene u načinima vođenja rata. Masovna primena tih sredstava uslovljava drugojačiju uzajamnu vezu između strategije, operativne veštine i taktike.

Dok je u prošlim svetskim ratovima strategija ostvarivala postavljene ciljeve kroz bitke i operacije koje su izvodile kopnene snage, mornarica i avijacija, sada ona raspolaže sopstvenim sredstvom — raketnim jedinicama strategijskog značaja. Masovnim nuklearnim udarima te su snage u mogućnosti da unište protivnikova strategijska nuklearna sredstva, poruše industrijske i ekonomske centre od životne važnosti, razbiju glavne grupacije njegovih snaga na ratištu i samim tim reše krupne strategijske zadatke. Na taj način, raketne jedinice strategijskog značaja stvaraju pogodne uslove za dejstva drugih vidova oružanih snaga i menjaju karakter i obim njihovih zadataka. Isto to se događa i u operacijama kopnenih snaga. Uda-

rima raketnih jedinica operativno-taktičkog značaja mogu se uništiti protivnikova nuklearna sredstva napada, razbiti grupacije njegovih snaga, izbaciti iz stroja komandni centri i drugi važni objekti i time stvoriti povoljni uslovi sopstvenim tenkovskim i motostreljačkim jedinicama za brzo postizanje cilja operacije. Proizilazi, zaključuje autor, da viša kategorija vojne veštine (strategija) ima direktan i neposredan uticaj na nižu kategoriju (taktiku).

Uništavajuća moć i veliki domet savremenog oružja drugačije postavljaju pitanje strategijske odbrane. S obzirom na usvojenu ratnu doktrinu koja, po mišljenju autora, proizilazi iz ciljeva rata, borbene mogućnosti savremenih vidova oružanih snaga mogu doći do izražaja u napadu, a ne u odbrani. Zbog toga sovjetska ratna doktrina smatra strategijsku odbranu neprihvatljivim vidom strategijskih dejstava u savremenom ratu.

Pošto je izričito naglasio ogromnu moć i značaj strategijskih borbenih sredstava, autor napominje da se samo njima ne mogu rešiti svi raznovrsni zadaci rata. Ciljevi rata u svetskim razmerama mogu biti uspešno postignuti dejstvima svih vidova oružanih snaga, objedinjenih opštom strategijskom zamisli, odnosno planom, i rukovođenih centralizovano.

Autor ističe da su proizišle duboke promene u karakteru zadataka i načinu izvođenja borbenih dejstava kod vidova oružanih snaga. Dok će raketne jedinice strategijskog značaja svoje zadatke izvršavati nanošenjem nuklearnih udara, kopnene snage, sledeći za tim udarima, izvođiće napade odlučno i brzim tempom na veliku dubinu; pri tome će se vršiti duboki prodori u raspored protivnikove strane, pogotovu što neće biti neprekidnih frontova. Osnovno sredstvo za uništavanje neprijatelja biće nuklearno oružje, upotrebljeno pomoću raketa i aviona, a uporedo s njim široko će se koristiti i druga sredstva (artiljerija, pt-rakete, laka protivtenkovska i streljačka oružja).

Iznoseći dalje promene nastale u načinima izvođenja borbenih dejstava, autor navodi da će se princip grupisanja glavnih snaga (glavni udar) ubuduće drukčije ostvarivati. Dok je u prošlom ratu, za to vršeno grupisanje jedinica, u savremenim uslovima sasređivanje glavnih snaga fronta (armije) u operaciji ostvarivaće se upotrebom većeg dela nuklearnog oružja i drugih vatrenih sredstava po glavnim grupacijama neprijatelja. Napad jedinica izvođiće se po pravicima, uz široku primenu manevra radi udara u bok i pozadinu neprijatelja. Pošto će i neprijatelj težiti da svoje ciljeve postigne napadnim dejstvima, jedinice će često biti prinuđene da vode susretne borbe sa protivnikovim snagama koje vrše protivnapade i protivudare, kao i sa njegovim rezervama koje budu privlačene ka frontu.

Proboj pripremljene odbrane neće se ostvarivati kao do sada, već nanošenjem nuklearnih udara i napadom iz pokreta tenkovskih i motostreljačkih jedinica. Pri uništavanju žarišta otpora u rejonima po kojima su izvršeni nuklearni udari, motostreljačke jedinice na oklopnim transporterima dejstvovaće zajedno sa tenkovima.

U toku napadnih operacija jedinice će biti prinuđene da izvode i odbrambena dejstva, jer — kako autor ističe — čak i pri posedovanju nuklearnog oružja nemoguće je biti jak svuda i na svakom mestu. Zbog toga će na pojedinim pravicima združene, a ponekad i operativne, jedinice prelaziti u odbranu. Osnovu odbrane sačinjavaće gibak i efikasan sistem vatre, koji će se zasnivati na nuklearnim udarima raketnih jedinica, dopunjenim vatrom artiljerije, tenkova i dejstvima avijacije.

Govoreći o karakterističnim osobnostima borbenih dejstava jedinica u PVO, autor navodi da one imaju zadatak da stvore nesavladivu protivvazдушnu, protivraketnu i protivkosmičku odbranu, koja će štititi objekte u pozadini zemlje i koncentracije jedinica. Načini dejstva sredstava PVO pri otkrivanju i uništavanju raznih protivnikovih tipova raketa, aviona i kosmičkih sredstava, kako pri pojedinačnom tako i pri masovnom naletu, odlikovaće se aktivnošću, neprekidnošću i intenzivnošću.

Razmatrajući ulogu vojnopomorskih snaga, autor ističe da se znatno proširio obim njihovih zadataka i radijus dejstva. U savremenim uslovima glavni zadatak ratne mornarice je uništavanje neprijateljevih atomskih podmornica naoružanih balističkim raketama kao i njegovih nosača aviona. Ratna mornarica može izvoditi operacije samostalno ili u sadejstvu sa kopnenim snagama, a sa zadatkom zauzimanja moreuza, iskrčavanja pomorskih desanata na neprijateljevoj obali i uništavanja njegovih desanata. Pri tome, osnovno sredstvo za uništavanje neprijatelja je raketno-nuklearno oružje brodova, priobalnih snaga i mornaričke avijacije.

U savremenim uslovima pojavila se i jedna nova oblast borbenih dejstava — borba protiv radio-elektronskih sredstava, ili kako se to na Zapadu naziva »radio-rat«. Suština te borbe, koja pretpostavlja preduzimanje niza različitih mera, sastoji se u tome da se onemogući rad radio-elektronskih sredstava neprijatelja na zemlji, na vodi i u vazduhu (na avionima i raketama), a da se istovremeno omogući sigurna i prikrivena upotreba svojih radio-elektronskih uređaja. Od umešnosti izvršenja toga zadatka znatno zavisi efikasnost primene raketno-nuklearnog oružja, avijacije i drugih borbenih sredstava.

Na kraju autor navodi da je pojava novog oružja i načina izvođenja borbenih dejstava izazvala značajne promene u metodima rukovođenja jedinicama. Razvoj nuklearnog oružja, raketa različite namene, nadzvučne avijacije i manevarske mogućnosti borbene tehnike zahtevaju automatizaciju u prikupljanju i obradi podataka o situaciji, brzo donošenje odluka i dostavljanje zadataka jedinicama. Tim važnim problemom, ističe on, danas se i bavi vojnotehnička misao.

U zaključku članka autor napominje da su u njemu razmotrene samo osnovne smernice naučno-tehničkog progressa i njegovog uticaja na razvoj novih borbenih sredstava, na karakter budućeg rata i načine njegovog vođenja. Naučno-tehnička revolucija, međutim, sve se više produbljuje i obogaćuje čovečanstvo sve novim i novim pronalascima. Oslanjajući se na dostignuća nauke i tehnike, brzo se usavršava i vojna misao. I ono što se danas pojavljuje kao novo i progresivno, sutra se može pokazati kao zastarelo. Zbog toga, osećanje novog i progresivnog mora biti svojstveno svakom pripadniku oružanih snaga, a dalji razvoj vojnonaučnih pogleda — sastavni deo svakodnevne delatnosti svih vojnih i političkih starešina.

ТАКТИКА У САВРЕМЕНО ДОБА

U ovom članku dvojica sovjetskih autora⁴ iznose svoje poglede na razvoj taktike u uslovima primene nuklearnog oružja i druge savremene bor-

⁴ Генерал-мајор В. Г. Резниченко, кандидат војних наука, доцент и пуковник А. А. Сидоренко, кандидат војних наука: *Тактика на савременном етапу.*

bene tehnike. Uvodni deo članka posvećen je razmatranjima mesta i uloge taktike u sklopu ratne veštine.

Savremena revolucija u vojnoj misli obuhvata istovremeno sve njene osnovne oblasti, tj. sve sastavne delove ratne veštine — strategiju, operativnu veštinu i taktiku. Dok je ranije pojava novog oružja i druge borbene tehnike uticala, pre svega, na forme i načine izvođenja borbenih dejstava, tj. na taktiku, raketno-nuklearno oružje je istovremeno prouzrokovalo izmene u načelima vođenja oružane borbe svih razmera — boja, operacije i rata u celini. Izmenila se uloga boja u sklopu oružane borbe, a u vezi s tim, i taktika u sklopu vojne veštine. Između strategije, operativne veštine i taktike uspostavljena je drugačija uzajamna povezanost i međuzavisnost.

U prošlosti, sve do drugog svetskog rata, boj je bio jedan od načina za razbijanje neprijatelja i postizanje operativnih i strategijskih ciljeva rata, pošto viša komandovanja nisu raspolagala neposredno potčinjenim sredstvima za uništavanje. U drugom svetskom ratu strategijsko i operativno komandovanje je već neposredno raspolagalo nekim borbenim sredstvima za udar po dubokoj pozadini neprijatelja, ali ta sredstva nisu imala odlučujući značaj i uticaj na tok i ishod operacija i rata u celini.

Danas strategijsko i operativno komandovanje, imajući nuklearno oružje i sredstva za njegovo upućivanje na ciljeve, mogu uništavati neprijatelja na velikoj dubini i samim tim ne samo ispoljavati uticaj na taktiku, već i uspešno rešavati zadatke koji su se ranije mogli izvršavati samo dejstvima združenih i nižih taktičkih jedinica. Ta činjenica, ističu autori, postavlja nove zahteve, i to znatno veće nego ranije, pred starešine taktičkih jedinica. Samo duboko shvatanje uticaja strategijskih borbenih sredstava na karakter oružane borbe i poraslog značaja početnog perioda rata omogućava da se pravilno proceni važnost neprekidnog održavanja visoke bojeve gotovosti jedinica za vreme mira, a takođe i značaj odlučnih dejstava u početku rata — kako bi se najefikasnije iskoristili masovni nuklearni udari strategijskim sredstvima.

Po mišljenju autora, promene u uzajamnim odnosima između pojedinih sastavnih delova ratne veštine nikako ne znače da je uloga boja-taktike umanjena. Glavni zadatak jedinica taktičkog značaja u atomskom ratu je eksploatacija učinaka nuklearnog oružja koje primenjuje više komandovanja, dovršavanje razbijanja neprijateljevih grupacija koje su bile podvrgnute nuklearnim udarima, ovladavanje neprijateljevom teritorijom i sprečavanje prodora agresorovim kopnenim snagama na nju. Sasvim je očigledno, ističu autori, da se bez rešenja tog zadatka ne može postići konačna pobjeda nad neprijateljem. Iz toga i proizilazi uloga boja u savremenim uslovima, kao jedinstvenog sredstva za postizanje konačne pobjede, i nužnost svestranog ovladavanja veštinom njegovog vođenja.

Zatim autori razmatraju u čemu je suština nastalih promena u karakteru i načinima izvođenja savremenog boja, osvrćući se prvo na ulogu nuklearnog oružja. Još uvek se u vojnoj štampi nuklearni udari poistovećuju sa pojmom vatre u ranijem smislu, što otežava pravilno shvatanje revolucionarnih promena nastalih u karakteru savremenog boja. Dok se uništavajuće dejstvo vatre običnih sredstava ogleda u mehaničkom udaru granata, parčadi ili zrna u cilj, nuklearno oružje dejstvuje kombinovano — udarom, svetlosnim zracima, neposrednom radijacijom i radioaktivnom kontaminacijom.

Upoređujući dejstvo nuklearnog i običnog (nenuklearnog) oružja, autori ukazuju da je najvažnija stvar u tome što se dejstvom vatre običnih sredstava mogu naneti samo delimični gubici jedinicama. Na primer, u prošlom ratu jedinica ranga puka kad bi pretrpela gubitke u iznosu od 20 do 30 procenata, još uvek nije izbacivana iz stroja, već joj se samo smanjivalo brojno stanje. Iz toga proizilazi da je broj pukova, kao i broj elemenata borbenog poretka, obično ostajao nepromenjen u toku čitavog boja. S druge strane, nuklearno oružje je oružje prostornog dejstva. Njime je moguće skoro momentano uništiti čitave jedinice i elemente borbenog poretka. Znači da nuklearno oružje nije jednostavno povećalo moć vatre, u ranijem smislu, već se pojavilo kao samostalno sredstvo za uništavanje neprijateljevih grupacija i rešavanje drugih važnih taktičkih zadataka. U vezi s tim, nuklearni udar se ne sme izjednačavati sa vatrom običnih sredstava, niti nuklearnom oružju pridavati uloga sredstva za vatrenu podršku borbenih dejstava jedinica.

Mogućnost taktičkog nuklearnog oružja da samostalno rešava važnije borbene zadatke menja samu sadržinu boja. To više nije borba pešadije, tenkova, artiljerije, ostalih rodova i avijacije pri rešavanju taktičkih zadataka, već su to, pre svega, nuklearni udari i brzopokretna dejstva združenih i nižih jedinica, usaglašeni međusobno po cilju, mestu i vremenu. Brz manevar, povezan sa nuklearnim i vatrenim udarima i silovitim jurišima, sačinjava glavni smisao savremenog boja.

Pridajući nuklearnom oružju glavnu ulogu za uništavanje neprijatelja u savremenom boju, autori ističu da se njegovom umešnom primenom može brzo izmeniti odnos snaga i sredstava u svoju korist i neprijatelj razbiti za kratko vreme. Zbog toga je nužno da sve starešine dobro poznaju borbene osobine i mogućnosti nuklearnog oružja i sredstava za njegovo upućivanje na ciljeve, te da mogu brzo procenjivati situaciju i eksploatisati njegove učinke. S druge strane, borba protiv neprijateljevog nuklearnog oružja je posebno važan zadatak koji se mora izvršavati odlučno u svakoj situaciji i svim raspoloživim sredstvima. Na pobjedu može računati samo onaj ko uspe da pravovremeno otkrije i uništi protivnikova nuklearna sredstva, a istovremeno sačuva i efikasno primeni svoja.

Karakteristično obeležje savremenog boja je velika pokretljivost (njegov manevarski karakter). Uništavanje neprijatelja nuklearnim oružjem na velikoj dubini, stvaranje breša i međuprostora u njegovom borbenom rasporedu i odsustvo neprekidnog fronta, omogućuju izvođenje borbenih dejstava (brzim tempom) po pravcima, uz primenu različitih oblika manevra. Istovremeno, potpunom motorizacijom jedinica znatno je povećana brzina njihovog pokreta, mogućnost brzog iskorišćavanja učinaka nuklearnih udara, prenošenja težišta s jednog pravca na drugi, brzog narastanja snaga na mestu gde se postiže najveći uspeh i izvršenja juriša iz pokreta. U tim uslovima sasvim je zastarela metoda ujednačenost dejstava jedinica, koja je još nalazila primenu u prošlom ratu.

Pretežan deo borbenih dejstava jedinica ispunjavaće pokreti, marševi i raznovrsni oblici borbe u pokretu. Jedinice će često morati da za kratko vreme prelaze sa jednog vida boja na drugi, ili iz razvijenih borbenih porredaka na pokrete u koloni. Borba će se odvijati veoma neravnomerno, a linije fronta u ranijem smislu, kada su se borbena dejstva odvijala od linije do linije, uz postojanje tesne veze sa susedima, neće ni postojati. Nastojanja obeju strana da iskoriste neposredne međuprostore i breše od nu-

klearnih udara za brz pokret napred dovodiće do uzajamnog uklinjanja. U takvim uslovima jedinice će često voditi borbena dejstva odvojeno, pri čemu će na njihovim otkrivenim bokovima i u pozadini dejstvovati neprijateljeve snage.

Neravnomernost i izolovanost borbenih dejstava i nagle i brze promene situacije povećavaju značaj samostalnosti jedinica (koje dejstvuju na odvojenim pravcima), inicijative starešina svih stepena i obezbeđenja međuprostora, bokova i pozadine svojih snaga. Istovremeno, ti uslovi zahtevaju do krajnosti smela dejstva jedinica, njihovo odlučno prodiranje u dubinu i široku primenu obuhvata i obilazaka radi udara u bok i pozadinu neprijatelja.

Na kraju razmatranja opštih karakteristika savremenog boja, autori ukazuju na to da se u njemu znatno povećao značaj faktora vreme. Danas, ne dani i časovi, već minuti, pa čak i sekundi mogu rešiti ishod boja. Zbog toga se od starešina zahteva izuzetna brzina reagovanja na situaciju, brzo donošenje odluka, dostavljanje zadataka jedinicama i njihovo izvršavanje. Posebna brzina, tako reći momentana i sasvim samostalna akcija zahteva se od starešina pri dobijanju podataka o atomskim sredstvima neprijatelja.

Zatim autori prelaze na osnovne karakteristike pojedinih vidova borbenih dejstava u savremenim uslovima. Treba naglasiti, ističu oni, da se znatno povećala uloga susretnih bojeva, koji će u sklopu izvođenja operacija biti češći nego ranije, a ponekad i preovladavati nad drugim vidovima borbenih dejstava. Susretni boj će se karakterisati: upornom borbom za uzimanje i održavanje inicijative, brzim prelaskom jedinica u napad iz pokreta, brzinom izvođenja napada, postojanjem otkrivenih bokova i slobodom manevra. Zato, na osnovu podataka izviđanja i tačnih proračuna, nužno je umeti predvideti mogućnost susretnog boja, pravilno raspoređivati snage i sredstva u kolonama, preduhitriti neprijatelja u nanošenju nuklearnih i vatrenih udara, u zauzimanju pogodnih linija, razvijanju jedinica i prelasku u napad.

Korenito se izmenio i karakter napada. On se izvodi po pravcima uz široku primenu manevra. Princip grupisanja snaga i sredstava na glavnom pravcu ostvarivaće se drukčije nego u prošlom ratu. Odbrana će se probijati nuklearnim udarima i napadom tenkovskih i motostreljačkih jedinica iz pokreta i brzim tempom. Osnovni način prelaska jedinica u napad biće, najverovatnije, iz pokreta. Pri tome, da bi se neprijatelj osujetio u nanošenju nuklearnih i vatrenih udara, razvijanje u borbeni poredak i prelazak na juriš moraće se često izvoditi i bez ikakvog zadržavanja na jurišnom položaju. Motostreljačke jedinice, napadajući zajedno s tenkovima, načelno neće silaziti s borbenih vozila, a juriš pešice biće retka pojava. Pešadijska taktika, zaključuju autori, zasnovana na dejstvima streljačkih strojeva, ustupa mesto novoj taktici motostreljačkih jedinica na oklopnim transporterima. Primena nuklearnog oružja stvara pogodne uslove za brzo prodiranje jedinica, ostvarenje gipkog manevra i nanošenje odlučujućih udara u bok i pozadinu neprijatelja.

Razmatrajući pitanje odbrane, autori navode da će jedinice pristupati ovom vidu borbenih dejstava u toku napada, naročito pri odbijanju protivudara nadmoćnijih snaga neprijatelja ili pri nepovoljnom ishodu susretnog boja. Odbrana u tim uslovima organizovaće se za veoma kratko vreme i zasnivaće se na upotrebi nuklearnog oružja, vatri običnih sredstava i pre-

prekama, uz široku primenu manevara i protivnapada. Posedovanje nuklearnog oružja omogućuje braniocu da u potpunosti slomi napad protivničkih jačih snaga i da brzo pređe iz odbrane u napad.

U savremenom boju će se drugačije nego ranije rešavati i pitanje rukovođenja jedinicama. Sada je znatno povećan obim i kvalitetno izmenjen sadržaj podataka o situaciji koji su neophodni starešini za donošenje odluke. Povećao se značaj predviđanja, koji se ne može ni zamisliti bez umešnosti starešine da dijalektičkim metodom analizira situaciju, odnosno bez dobro organizovanog izviđanja i dubokog poznavanja suštine savremenog boja, tehnike, organizacije i taktike svojih i neprijateljevih snaga.

Donošenje odluke i organizovanje sadejstva, kao nikada ranije, zahtevaju mnoštvo složenih taktičkih proračuna. Sam sadržaj sadejstva se izmenio. Osnovno u njemu je usaglašavanje primene običnih vatrenih sredstava sa nuklearnim udarima, kao i da združene i niže taktičke jedinice brzo eksploatišu njihove učinke. Otežano je održavanje sigurne veze i neprekidnog sadejstva u toku boja, stoga se ono ne može ni zamisliti bez svestrane primene tehničkih sredstava komandovanja.

U savremenim uslovima izmenilo se i sadržajno proširilo borbeno obezbeđenje. Pred izviđačke jedinice, sem ranijih zadataka, koji su sada postali veoma složeni, iznikli su i novi. Izviđanje mora da pruži podatke o razmeštaju nuklearnih sredstava neprijatelja, da prati njihov pokret i otkriva i neprekidno kontroliše objekte nuklearnih udara, prikupljajući podatke o radijacionoj, hemijskoj i bakteriološkoj situaciji. Pojavio se i novi vid borbenog obezbeđenja — zaštita od oružja masovnog uništavanja, koji zahteva niz taktičkih i drugih mera. Povećani su zahtevi i izmenili se principi izvođenja PVO. Znatno je porastao značaj borbe sa radio-elektronskim sredstvima neprijatelja i maskiranja, a posebno iskorišćavanja zaštitnih svojstava zemljišta.

Da bi starešine taktičkih jedinica bile u toku savremenih zbivanja, podvlače autori na kraju članka, moraju se neprekidno usavršavati, iznalaziti nove načine izvođenja borbenih dejstava, stalno povećavati borbenu gotovost jedinica i njihovu spremnost za izvršavanje raznovrsnih borbenih zadataka.

TRUPNA POZADINA U SAVREMENOM BOJU

Svoja razmatranja o značaju pozadine i zavisnosti uspešnog izvođenja borbenih dejstava od svestranog materijalnog obezbeđenja jedinice, autor⁵ počinje sledećim citatom Lenjina: »Za uspešno vođenje rata neophodna je čvrsto organizovana pozadina. I najbolju armiju i najodanije pripadnike revolucije neprijatelj će brzo uništiti ako ne budu u dovoljnoj meri naoružani, snabdeveni i obučeni«.

Savremeni boj nameće potrebu za: velikom količinom raznih materijalnih sredstava, posebno goriva i municije; brzom opravkom oštećene borbene tehnike i savremenim ukazivanjem pomoći ranjenicima i bolesnicima. Svi ti zadaci moraće se rešavati u izuzetno teškim uslovima i za ograničeno vreme.

⁵ Генерал-пуковник Ф. М. Малыхин: *Войсковой тыл в современном бою*.

Rad trupne pozadine u savremenom boju se iskomplikovao, pored ostalog, i zbog znatne nomenklature materijalnih sredstava. Sada je pozadina pozvana da obezbedi jedinice raznovrsnom municijom i gorivom, što predstavlja glavnu materijalnu potrebu. Posebno je postalo teško neprekidno snabdevanje jedinica u uslovima brzog tempa napada i manevarskog karaktera borbenih dejstava, kao i na jako kontaminiranom zemljištu.

U savremenom boju drugačije će se rešavati pitanje tehničkog obezbeđenja raznih vozila kojima su opremljene jedinice. Za razliku od prošlog rata kada se radilo uglavnom na jednom mestu, sada će se pozadinske jedinice morati kretati ka oštećenoj tehnici i tamo obavljati remont, i to za veoma kratko vreme.

S obzirom na to da će neprijatelj upotrebljavati raketno-nuklearno oružje i druga sredstva za masovno uništavanje, neizbežno će se pojavljivati veliki gubici u ljudstvu. Zbog toga se pred jedinice sanitetske službe postavlja veoma odgovoran i težak zadatak evakuacije i savremenog lečenja ranjenog i kontaminiranog ljudstva, posebno u rejonima nuklearnih udara. Pri tome će sanitetska služba, za razliku od prošlih ratova, morati da te zadatke rešava za krajnje ograničeno vreme, uz angažovanje ne samo saniteta jedinica koje vode boj, već i pokretnih sanitetskih ustanova viših komandi.

Izrazito obeležje savremene trupne pozadine je njena pokretljivost i sposobnost da neprekidno prati borbene jedinice i da ih svestrano materijalno obezbeđuje i u najtežim borbenim situacijama. Stoga njeno ljudstvo i materijalna sredstva moraju biti sigurno zaštićeni od dejstva radijacije.

Pred trupnu pozadinu nameće se još jedan važan zahtev; naime, ona mora biti osposobljena da u toku napadnih dejstava obavlja materijalno obezbeđenje i zbrinjavanje bez razvijanja pozadinskih jedinica i ustanova za duže vreme. Ona će se u savremenom boju praktično nalaziti u stalnom pokretu i vršiti obezbeđenje za vreme kratkih zastanaka, a često i u toku samog pokreta.

Pokret materijalnih rezervi ka frontu u savremenim uslovima obavljaće se svim vrstama transporta: železničkim, automobilskim, vodenim, vazdušnim i cevovodnim. Za dotur i izvlačenje će se koristiti raznovrsna vozila i uređaji. Trupne pozadinske jedinice primaće materijalna sredstva iz odgovarajućih skladišta i dostavljati ih direktno jedinicama koje vode boj. One su danas visoko tehnički opremljene, pogotovu pozadinske jedinice raketnih i PVO-jedinica, vazduhoplovstva i mornarice; ovo je i razumljivo, jer su kod tih vidova oružanih snaga pogotovu nastupile korenite izmene.

Autor apeluje na sve ljudstvo pozadinskih jedinica i ustanova da neprekidno usavršavaju svoja znanja, izučavajući pravila i uputstva u kojima su sumirana mnogobrojna borbena iskustva, kao i iskustva sa raznih vežbi. On navodi i neke nedostatke koji se posebno uočavaju na vežbama. Za obučavanje pozadinskih jedinica ponekad se stvara nerealna (lakša) situacija i čine druge olakšice koje negativno utiču na obuku. Neki oficiri ne uzimaju u obzir specifičnosti savremenog boja, već rade po starom, ne obraćajući dovoljno pažnje zaštiti pozadinskih objekata; ujedno su spori u donošenju odluka, ponekad gube komandu nad jedinicama, a posebno kad se situacija brzo menja. Autor smatra da se na taktičkim vežbama, u komplikovanoj i poučnoj situaciji, najbolje može uvežbavati uzajamni rad borbenih i pozadinskih jedinica i stvoriti uslovi da oficiri i mlađi specijalisti ispolje stvaralaštvo, snalažljivost i inicijativu.

Iskustva pokazuju da su pozadinske jedinice bolje osposobljene tamo gde opštevojne starešine obraćaju pažnju na njihovo obučavanje. Autor smatra da tako treba i da bude, jer su jedinice trupne pozadine sastavni delovi pukova i divizija. Jedan puk, na primer, ne može imati visoku borbenu sposobnost i gotovost, čak i ako su mu bataljoni vrlo dobro obučeni, ukoliko to nije postignuto i kod njegovih pozadinskih jedinica.

Na kraju autor ističe da se od ljudstva u trupnoj pozadini zahteva visok moral, s obzirom na to da će ono morati da svoje zadatke izvršava u teškim uslovima neprijateljevog dejstva raketno-nuklearnim oružjem po operativnim i taktičkim rezervama, putevima dotura i evakuacije, poljskim skladištima i bazama za snabdevanje. Sem toga, biće slučajeva kada će pozadinske jedinice morati izvršavati i borbene zadatke (likvidiranje vazdušnih desanata, izviđačkih odreda i okruženih delova neprijatelja i dr.). Savremeni rat u potpunosti potvrđuje postavku da je vojnik na svakom mestu borac, bilo da se nalazi u pozadini ili u prednjim linijama fronta.

G. V.

PROBLEMI NUKLEARNOG RATA

Klauzeviceva definicija da je »rat nastavak mirnodopske politike drugim sredstvima« odražavala je donedavno suštinu rata bez obzira da li se on vodio iz oslobodilačkih razloga, odnosno radi očuvanja nezavisnosti zemlje, ili je imao za cilj podjarmljivanje suprotne strane radi proširenja sopstvene moći.

Odluka za rat se često olako donosila, nezavisno od karaktera rata. Razloge za ovo, po mišljenju autora članka, treba tražiti prvenstveno u tome što se i u slučaju poraza na bojištu nije postavljalo pitanje daljeg opstanka zemlje, tj. njene propasti, već se moralo računati uglavnom na određene gubitke i ustupke suprotnoj strani. Na taj način rat, kao metod rešavanja spornih pitanja, ne samo da nije ograničavao delatnost politike, već je neposredno služio njenom interesu.

Nuklearna sredstva, u takvom odnosu rata i politike, menjaju stvar, jer pred sve one koji odlučuju o ratu i miru postavljaju alternativu ogromnog razaranja koje može dovesti i do potpunog uništenja — čak i u sukobu sa slabijim protivnikom koji raspolaže nuklearnim borbenim sredstvima. Na taj način, nuklearna sredstva, sama po sebi, dovode do toga da se bilo koja strana teže odlučuje za rat; u stvari, ona ograničavaju mogućnost političke akcije, odnosno uslove za otpočinjanje rata. Van svake je sumnje, ističe autor, da do rata ipak može doći, naročito kada se postavlja pitanje opstanka jedne od protivničkih strana.

Postoje i drugi momenti koji utiču na to da do rata može doći, tj. da se prihvati rizik nuklearnog rata. To može, na primer, biti slučaj kada se računa da će se sopstvenim dejstvom onemogućiti nuklearni protivudar protivnika, ili kada se sa sigurnošću računa da će vlastita nadmoćnost u broju i kvalitetu nuklearnih sredstava neutralisati svaki otpor protivnika.

Autor smatra da ovo može da dovede do grozničave trke u naoružavanju u težnji da se pronađu nova i efikasnija sredstva masovnog uništavanja čije bi samo postojanje paralisalo volju protivnika za pružanje otpora. On ukazuje na to da u naoružanju nekih država već danas postoje super-rakete čije bojeve glave raspolažu nuklearnom snagom od 60 do 100 MT.

Pored nuklearnih, treba računati i sa primenom hemijskih borbenih sredstava, prvenstveno nervnih bojnih otrova koji su naročito podesni za paralisanje neprijateljevog protivdejstva, sve do momenta dok se ne uništi njegovo nuklearno-raketno naoružanje (sredstva odmazde). Iz toga proizilazi da bi eventualni rat bio kombinovani nuklearno-hemijski rat. U prilog ovome govori i to — ističe autor — da je već na raznim stranama posebno podvučen značaj nabavke-proizvodnje hemijskih borbenih sredstava koja

Članak *Probleme des Atomkrieges*, koji ovde prikazujemo, objavljen je u austrijskom časopisu *Österreichische militärische zeitschrift* br. 3 (maj—jun) za 1965. godinu. Autor je Generaloberst a. D. Lothar Rendulic.

moгу neutralisati otpor protivnika a da ne izazovu smrtnе gubitke (prema autorovom mišljenju, radi se, navodno, o sredstvima koja treba da doprinesu »humanizaciji rata«).

Slеdeća karakteristika nuklearnog rata leži u tome što se njegovim neočekivanim otpočinjanjem može postići potpuno iznenađenje. Konvencionalni rat ne pruža tu mogućnost iznenađenja protivnika, jer je nemoguće prethodno sprovesti mobilizaciju i razvoj trupa, a da se to na vreme ne otkrije. Nasuprot tome, kod nuklearnog rata postoje ti uslovi jer otpada potreba za mobilizacijom i razvojem strategijskih raketno-nuklearnih sredstava. Iznenađenje se, prema tome, javlja kao stalno prisutan faktor, o kome obe strane moraju voditi računa kako bi na vreme otkrile eventualne pripreme protivnika. Stalno praćenje situacije u ovom smislu ima za cilj da se protivnik preduhitri u nanošenju početnog nuklearnog udara, kako bi se sopstvenim udarom uništila ili izbacila iz borbe protivnikova strategijska nuklearna sredstva i time izvojevala odlučujuća prednost u početnoj etapi rata. Da bi se u odnosu na svoje snage izbegla ovakva situacija, u poslednje vreme se preduzimaju odgovarajuće mere za zaštitu sopstvenih sredstava. S tim u vezi dolazi do dekoncentracije aerodroma bombarderskih aviona-nosača nuklearnih bombi, izrađuju se podzemna skloništa-silosii za zaštitu raketno-nuklearnih sredstava strategijske namene, dok se brodovi i podmornice naoružavaju odgovarajućim raketama. Istovremeno, umesto ranijeg tečnog goriva, rakete se sada snabdeavaju čvrstim koje obezbeđuje stalnu pripravnost, trenutnu upotrebu i, po potrebi, brzu promenu vatrenih položaja raketnih jedinica. Računa se da bi se na taj način mogla sačuvati osnovna masa nuklearno-raketnih sredstava.

Mala verovatnoća da se iznenadnim udarom može postići uništenje protivnikovih nuklearnih sredstava, kao i određena ravnoteža u pogledu broja i kvaliteta nuklearnih borbenih sredstava, pruža povoljnije uslove za mir i, po mišljenju autora, sada je manje verovatno da bi neka strana donela odluku za rat.

Dve komponente nuklearnog rata. Za razliku od ranijih ratova, u nuklearnom se naoružanje i ostala borbena sredstva posebno odlikuju svojom raznovrsnošću, jer osim raketno-nuklearnih jedinica, u okviru oružane sile i dalje postoje i konvencionalne snage. U njima postoje takođe raznovrsna sredstva; dok su raketne ili aviobombarderske jedinice naoružane nuklearnim sredstvima strategijske ili taktičke namene, konvencionalne snage su takođe dobile taktičko nuklearno naoružanje.

Ta raznovrsnost borbenih sredstava, njihova organizacija, priprema i sama upotreba, u velikoj meri usložavaju uslove komandovanja i rukovođenja u borbi.

Pojednostavljenje ovog problema pokušava se naći u strogoj подели strategijskih raketnih jedinica i taktičkih nuklearnih sredstava koja se nalaze u sastavu konvencionalnih snaga po nameni i zadacima.

Raketna borba i iznenadni početni udar. Najverovatnije je, po mišljenju autora, da će agresor otpočeti rat masovnim i iznenadnim udarom strategijskih nuklearnih sredstava, i to prvenstveno po komandnim mestima većih štabova i nuklearnim sredstvima protivnika. Pri tome, agresor će u početnom udaru angažovati veliki broj svojih projektila kako bi, po mogućnosti, onemogućio povratni nuklearni udar protivnika. S obzirom na

nedovoljnu preciznost pogađanja, računa se da je za uništenje navedenih ciljeva potrebno dva do tri projektila na svaki cilj. I u tim uslovima, malo je verovatno da će agresor uspeti da uništi veći broj komandnih mesta i nuklearnih sredstava protivnika. Svojevremeno je Maknamara izjavio da on računa da bi posle prvog udara eventualnog protivnika, u SAD ostalo neštećeno oko 1.000 projektila strategijske namene, pa se s tim u vezi nameće pitanje da li bi ova količina projektila zadovoljila potrebe daljeg vođenja rata.

Ako se, kao primer, uzme da bi u takvom slučaju u SAD ostalo ranije pomenutih 1.000 projektila, 100 vazduhoplovnih baza na teritoriji SAD, 250 baza u prekomorskim zemljama i 60 brodova-nosača raketa, i ako se ima u vidu da je za uništenje jednog ovakvog cilja potrebno više od jednog projektila, onda se može zamisliti kojim bi brojem raketno-nuklearnih projektila trebalo da raspolaže eventualni protivnik.

Nadovezujući se na početni udar, agresor bi nastavio sa sistematskim uništavanjem protivnikovih preostalih raketno-nuklearnih sredstava, što zahteva dalje povećanje broja agresorovih raspoloživih nuklearnih sredstava.

Nasuprot tome, napadnuta strana nastojeće svim silama da što pre odgovori povratnim nuklearnim udarom. Međutim, njeni početni podaci o ciljevima i postavljeni zadaci sopstvenim raketnim jedinicama neće više odgovarati stvarnoj situaciji jer će agresor preduzeti odgovarajuće mere — promene vatrenih položaja — kako bi zaštitio svoje snage. Zbog toga će se u plan vatre morati predvideti i dva do tri udara za pojedine ciljeve po raznim prostorijama. Prema tome, treba računati na to da će prilikom izvršenja povratnog udara veliki broj projektila udariti u prazno i time smanjiti efikasnost njegovog izvršenja. Ovo ujedno ukazuje na to da i u nuklearnom ratu početna inicijativa pruža ogromno preimućstvo.

Opšte je mišljenje da će početak eventualnog rata karakterisati masovni nuklearni udari. Vojni teoretičari SSSR-a smatraju da će rat biti dugotrajan, dok oni u SAD stoje na gledištu da će biti kratkotrajan. Međutim, obe strane su složne u tome da za vođenje rata treba raspolagati, pored raketno-nuklearnih snaga, i snažnim konvencionalnim snagama.

Konvencionalne snage. Savremene konvencionalne snage ne mogu se, po mišljenju autora, više ni zamisliti bez taktičkog nuklearnog naoružanja u svom sastavu. Uključivanje konvencionalnih snaga u strategiju nuklearnog rata još do danas nije u potpunosti sagledano, pa tu postoje određena lutanja i slabosti. Pred te snage postavljaju se sledeći osnovni zadaci: upad na neprijateljevu teritoriju, ovladavanje uporištima, posjedanje zemljišta na koje se prethodno dejstvovalo nuklearnim sredstvima. U odbrani zadatak im je da suzbiju pokušaj neprijateljevih snaga u izvršenju ranije navedenih zadataka, kao i uništavanje neprijateljevih vazdušnih desanata. U svakom slučaju, zadatak im je da vode borbu sa neprijateljevim konvencionalnim snagama, i to u uslovima dejstva taktičkog i strategijskog nuklearnog oružja.

Brzo savlađivanje većih prostorija, visok stepen dekoncentracije, vrlo male gustine snaga i sredstava po kvadratnom kilometru, kao i potreba da se, kako u napadu tako i u odbrani, koncentrišu snage na užim odsecima i za kraće vreme — nameću zahtev da te snage budu veoma pokretljive.

Da bi se ovom zahtevu udovoljilo, pojavila se tendencija da se sva pešadija opremi hermetičnim transporterima koji obezbeđuju pokretljivost trupa po svakom zemljištu i štite ih od radioaktivnog zračenja; oni ne bi

bili samo transportno sredstvo za prebacivanje trupa, već bi pešadija sa njih, po pravilu, vodila i borbu. U nekim armijama već je usvojeno gledište da pešadija uglavnom vodi borbu sa transporterima, a izuzetno peške. Isto tako, celokupna njihova artiljerija, tenkovi, PA-sredstva i raketne jedinice taktičke namene raspolažu sada guseničnim samohodnim vozilima.

Ovakva organizacija jedinica i način rukovođenja njima ne odgovaraju uslovima borbe na svakom zemljištu. Tako je poznato da su mogućnosti upotrebe tenkova na određenom zemljištu ograničene ili isključene. Na primer, šumovito ili jako pokriveno zemljište, kao i brdsko, planinsko i uopšte ispresecano zemljište, isključuju mogućnost borbe mehanizovanih snaga. Na osnovu toga su i sagledane slabosti potpune mehanizacije.

Kada se trupe ne kreću, dužne su da preduzimaju odgovarajuće mere protivnuklearne zaštite.

S obzirom na to da se udarni i toplotni talas šire pravolinijski, za zaštitu od njih dovoljna je izgradnja rovova-skloništa odgovarajuće dubine. Ako su ti rovovi još i pokriveni dovoljno debelim slojem zemlje, oni će poslužiti kao sigurna zaštita i od početnog radioaktivnog zračenja. Sve ovo nameće potrebu da se jedinice opreme odgovarajućim tehničkim mašinama, tipa rovokopača i bagera, koje će obezbediti njihovo brzo ukopavanje.

Strategijski razvoj. Problem razvoja ima svoje posebne karakteristike kada su u pitanju strategijsko-nuklearne snage, a posve drugačije se odražava kada se radi o konvencionalnim snagama.

Prema početnom ratnom planu, raketno-nuklearne snage nalaziće se još pre otpočinjanja sukoba u predviđenom rasporedu za rat (na određenim prostorijama, aerodromima ili delom u vazduhu), i to u punoj borbenoj gotovosti. Problem razvoja za njih ne postoji, jer su one već mirnodopskim rasporedom locirane za potrebe početnog udara. Tu treba ipak voditi računa o tome da neprijatelj ne dođe do tačnih podataka o rasporedu aerodroma i raketnih skloništa. Radi obezbeđenja tajnosti rasporeda, potrebni su široka dekoncentracija aerodroma i raketnih baza, kao i odgovarajuće mere maskiranja. Celishodna je izgradnja široke mreže lažnih objekata, a posebno preduzimanje mera za borbu protiv neprijateljske agenture.

Već pri otpočinjanju neprijateljstava znatan deo konvencionalnih snaga treba da se nalazi bliže ili dalje od graničnog fronta, a u rasporedu koji će obezbeđivati protivnuklearnu zaštitu. Ova koncentracija trupa na graničnoj prostoriji može označiti i početak razvoja. Za vreme mira trupe su rastresito garnizonirane na široj prostoriji. Kao poseban problem pojavljuje se i mogućnost da, pri iznenadnom početku rata, neprijatelj izvrši nuklearni udar po ovim snagama još dok se nalaze u svojim kasarnama ili stalnim logorima.

Za vreme mira neprijatelj već raspolaže podacima o rasporedu jedinica druge strane, a to mu omogućuje da ih uništi početnim nuklearnim udarom — s obzirom da je preduzimanje odgovarajućih mera zaštite veoma teško ili gotovo nemoguće. Tu se javlja jedan od najosetljivijih problema — kako za najkraće vreme izvesti jedinice iz mesta njihovog mirnodopskog rasporeda i dekoncentrisati ih na široj prostoriji.

Ciljevi udara strategijsko-nuklearnih sredstava. U prvoj fazi rata kao ciljevi agresorovih nuklearnih udara prvenstveno se javljaju protivnikova komandna mesta većih štabova i njegova raketno-nuklearna sredstva. Isti

ovi ciljevi važe i za nuklearna sredstva napadnute strane. Kao ostali ciljevi, u toku daljeg vođenja rata, prvenstveno dolaze u obzir neprijateljeve kopnene snage, mornaričke jedinice, luke, saobraćajni čvorovi, politički centri i sredstva saobraćaja. Redosled tih ciljeva po važnosti, kao i njihovog uništavanja, zavisiće od konkretne situacije.

Kao što je poznato, u toku drugog svetskog rata postavljali su se, kao veoma važni zadaci, uništavanje neprijateljevog industrijskog ratnog potencijala i udar po vojnim ciljevima u pozadini, pri čemu se računalo i na ogroman moralni efekat na stanovništvo. Ovaj zadatak nije uspešno izvršen ni nakon četiri godine rata. Nasuprot tome, u uslovima nuklearnog rata potpuno uništenje protivnikovog ratnog potencijala ne predstavlja više neku ozbiljniju teškoću.

Autor, međutim, postavlja pitanje da li će uništavanje protivnikovog industrijskog potencijala za ratne potrebe biti ubuduće od tolikog značaja kao što je to bio slučaj u drugom svetskom ratu. Tada je bilo od životne važnosti da se održi neprekidnost proizvodnje za sve vreme trajanja rata, jer su raspoloživa sredstva podmirivala samo trenutne potrebe, pa je bilo neophodno da se ona stalno znavljaju, kao i da se pronalaze nova i efikasnija borbena sredstva.

Imajući u vidu strahovitu moć razaranja i uništavanja nuklearnih borbenih sredstava, teško se može verovati da će države koje njima raspolazu uspeti da tokom rata nastave sa njihovom proizvodnjom, kao i proizvodnjom konvencionalnog naoružanja. Tome u prilog govori i činjenica da će već u samom početku rata doći do ogromnih razaranja koja onemogućavaju komandovanju da računa na obnavljanje borbenih sredstava. Ovo ujedno nameće zadatak svim zemljama da se još u toku mira obezbede dovoljnim količinama svih potreba za vođenje rata.

Rezimirajući zadatak strategijskog nuklearnog naoružanja, autor podvlači da mu je prvenstveni zadatak uništavanje neprijateljevog nuklearnog naoružanja, a tek potom uništavanje konvencionalnih snaga. Prema tome, uništavanje oružane sile i u nuklearnom ratu ostaje kao strategijski cilj.

Nuklearno ratište. U odnosu na domete savremenih raketnih sredstava, cela se Zemlja sada pojavljuje kao neki poligon za gađanje. Samo ratište obuhvata celokupne teritorije zaraćenih strana. Nestalo je u potpunosti ranijih granica i razlike između ratišta i pozadine.

Tako ogromno prostranstvo ratišta i vrlo veliki dometi savremenih borbenih sredstava omogućavaju dekoncentraciju borbenih sredstava, i to na način da se ona, u većoj meri nego ranije, zaštite od uništavanja.

Međutim, ovo nije slučaj sa naseljenim mestima, koja se u nuklearnom ratu pojavljuju kao osetljive tačke. Osetljivost naseljene teritorije prvenstveno zavisi od gustine i broja naseljenih mesta, broja velikih gradova i njihove industrijske razvijenosti. U tom pogledu, po mišljenju autora, Zapad je u izrazito slabijem položaju od Istoka.

Mobilizacija. Ranije se mobilizacija javljala kao prva radnja na koju se, još pre njenog isteka, nadovezivao strategijski razvoj. U odnosu na ovo, nuklearni rat donosi izvesne izmene.

Kao što je već rečeno, očekuje se da nuklearni rat otpočne jednovremenim masovnim udarom i protivudarom strategijskih nuklearnih sredstava, kojima bi neposredno usledilo dalje sistematsko izvođenje borbenih dejstava ostalih snaga. Poznato je da sve organizacijske mere i puna borbena gotovost raketno-nuklearnih jedinica moraju u potpunosti biti sprovedene još za vreme mira. Prema tome, otpada potreba za mobilizacijom svih raketno-nuklearnih sredstava strategijske namene.

Međutim, i konvencionalne snage moraju još u toku mira biti tako organizovane da mogu trenutno stupiti u dejstvo po otpočinjanju rata. To se odnosi, ističe autor, na 70 do 80% celokupnih efekтива konvencionalnih snaga.

Nemogućnost da se u uslovima početnog masovnog nuklearnog udara sprovede uredno mobilizacija nameće potrebu da se još u toku mira drži veća stajaća armija, jer se ne može čekati da se tek sa početkom rata pristupi pozivanju vojnih obveznika. Isto tako, sasvim je razumljivo da i sve ostale potrebe, kao što su oružje, municija, pogonsko gorivo, transportna sredstva, rezervni delovi i dr., moraju pre početka rata biti obezbeđene u dovoljnim količinama.

Iz ovoga proizilazi da ni jedna od ranije pomenutih komponenata nuklearnog rata ne može računati na mobilizaciju, već mora pre početka rata biti u punoj borbenoj gotovosti.

Težište dejstava. Osnovna karakteristika konvencionalnog rata sastojala se u tome što se težište dejstava obrazovalo grupisanjem snaga i sredstava na pravcima glavnog udara ili na težištu odbrane. U uslovima postojanja nuklearnog naoružanja, čak i u slučaju da ne dođe do njegove primene, pri obrazovanju težišta nameću se drugačiji postupci.

Za strategijska raketno-nuklearna sredstva osnovni zadatak za sve vreme rata, kako u napadu tako i u odbrani, biće uništavanje neprijateljevih komandnih mesta i raketno-nuklearnih sredstava. Jasno je da će se, osim tih zadataka, u toku rata povremeno javljati i potreba za dejstvom po drugim važnim ciljevima, što ne znači da će doći do prebacivanja težišta zadatka, već samo do određivanja konkretnih povremenih zadataka za pojedina oruđa. U okviru samog težišta moguće je da se na pojedine rejone, kao naročito važne, dejstvuje intenzivnije nego na druge.

S obzirom na veliki domet raketnih sredstava, moguće je ostvariti njihov rastresiti raspored na velikom prostranstvu, što isključuje potrebu da se težište obrazuje jačom koncentracijom raketnih jedinica, već se ono odražava samim rasporedom ciljeva.

Drugačije se postavlja stvar i kod obrazovanja težišta konvencionalnim snagama. Ovde nije više moguće da se, kao ranije, pravovremeno izvrši jače grupisanje snaga, jer bi one za duže vreme bile izložene mogućnosti uništenja neprijateljevim nuklearnim sredstvima. Stvaranje potrebne gustine postiglo bi se na taj način što bi se trupe koncentrično dovele iz dubine, sa takvim proračunom da se u tačno određeno vreme (neposredno) pred napad ili izvođenje odbrane nađu na pravcu težišta dejstva.

Usled toga što i konvencionalne snage raspolažu taktičkim nuklearnim oružjem, norme potrebne gustine ostalih snaga na težištu dejstva znatno su manje nego u drugom svetskom ratu.

Prema tome, iako težište u nuklearnom ratu ima svoje specifičnosti, i drugačije se odražava, ono i u novim uslovima zadržava svoj puni značaj.

Superrakete. Po autorovom mišljenju, značaj superraketa koje raspolažu bojevim glavama snage 60 do 100 MT, još nije na Zapadu potpuno sagledan. Opiti koji su na Istoku vršeni pružaju podatke da jedan ovakav projektil može razoriti i uništiti sve živo na prostoriji čija je veličina ravna površini Holandije. Ako se uzme da su ovi podaci malo i preterani, sigurno je da se ipak radi o oruđu čije mogućnosti daleko prevazilaze efekte svih do sada poznatih nuklearnih sredstava.

U svetlosti ovakvih mogućnosti autor postavlja pitanje da li je savim opravdano uverenje Amerikanaca da se rastresitim rasporedom na kopnu i izgradnjom podzemnih skloništa za strategijska raketna sredstva može obezbediti njihova neranjivost, tj. da se ona sačuvaju od uništenja.

Uprkos preporukama američke vazduhoplovne komande i stručnjaka za nuklearno naoružanje bivši predsednik Kenedi odbio je svojevremeno predloge za usvajanje ovih superraketa u naoružanje američke armije. Ovi su predlozi usledili uz obrazloženje da SAD već raspolažu određenim količinama projektila čije su bojeve glave jačine od 0.5 do 10 MT, a kojim brojem projektila je, kako su predlagači tvrdili, moguće postići iste rezultate kao i onima od 60 do 100 MT. Ovo bi, po mišljenju autora, bilo moguće ako bi veći deo tih raketa bio iskorišćen, što je vrlo malo verovatno, naročito ako bi eventualni protivnik prvi upotrebio svoje superrakete.

Dosadašnja teoretska razmatranja, ističe autor, stvorila su uslove da se u velikoj meri uspešno sprovede zaštita od običnih raketno-nuklearnih sredstava; međutim, izgleda da odbrana od superraketa ni sa teoretske strane nije moguća.

Nuklearni rat i strategija. Pod pojmom strategije podrazumevaju se teorija i praksa pripremanja i rukovođenja oružanom silom radi postizanja ratnog cilja. Po mišljenju autora, suština strategije, kao i rata i njegovog cilja, do sada nisu pretrpele nikakve promene. Kroz ceo istorijski period osnove strategije su pri pravilnom rukovođenju, uvek dolazile do izražaja.

Uvođenje novih i savremenijih borbenih sredstava (automatskog naoružanja, brzometne artiljerije, tenkova, avijacije), kao i sredstava transporta (železnice, kamiona, aviona) nije dovelo do promena suštine strategije. Ona je samo morala da prihvati ta nova sredstva i da im pravilno odredi mesto i način korišćenja u postizanju strategijskog cilja.

Stalan cilj strategije bio je i ostao uništavanje protivnikove oružane sile i angažovanje sopstvenih snaga radi ostvarenja tog cilja. Pri tome se redovno javljaju zadaci obrazovanja strategijskog težišta, iznenađenja, borbenog obezbeđenja itd., kao stalno prisutni elementi strategije. Postojeća borbeno i transportna sredstva, koja su uvedena u naoružanje i opremu savremenih armija za poslednjih sto godina, uticala su samo na izmenu brzine operacija, na način upotrebe pojedinih vrsta naoružanja, odnosno ona su unela neke izmene u način rukovođenja i u sprovođenju mera obezbeđenja.

I u nuklearnom ratu tu se u osnovi nije ništa izmenilo. Iz do sada izloženog vidi se da je i u tom slučaju krajnji cilj uništavanje neprijateljeve oružane sile, kao i da se nuklearno oružje upotrebljava po osnovnim principima njegovog najboljeg korišćenja, što je uostalom bio slučaj i do sada prilikom primene nekog novog borbenog sredstva. Isto tako se vidi da značaj pojedinih elemenata strategije, kao što su početni udar, iznenađenje, težište i dr. i u uslovima nuklearnog rata dolazi do punog izražaja.

Prema tome, napominje autor na kraju svojih razmatranja, mišljenja da se u savremenim nuklearnim uslovima menja suština strategije nisu tačna, jer njene dosadašnje postavke imaju i danas svoju punu vrednost.

Z. V.

BRZINA, VREME, PROSTOR

Sovjetska vojna nauka prilazi analizi i oceni pojava rata sa različitim pozicija: političkih, socijalno-ekonomskih, vojnotehničkih i drugih. Ona istovremeno, ističe autor članka na početku svojih razmatranja, vodi računa o tome da se oružana borba, koja predstavlja osnovni sadržaj rata, potčinjava svojim specifičnim zakonima. U vezi s tim, interesantna je analiza uticaja objektivnih faktora kao što su brzina, vreme i prostor na obuku, vaspitanje i borbena dejstva trupa.

Promene koje se uočavaju prilikom razmatranja uticaja ovih faktora na tok oružane borbe uslovljene su promenama materijalnih sredstava za njeno vođenje i raznim procesima u razvoju vojne misli, o čemu se vodilo oduvek računa u svim dosadašnjim ratovima.

Sa pojavom raketno-nuklearnog oružja, problemi brzine, vremena i prostora privlače posebnu pažnju. Za sovjetsku vojnu nauku, metodološku osnovu istraživanja ovih faktora predstavlja zahtev dijalektike da se brzina, vreme i prostor razmatraju u neraskidivom jedinstvu.

Uzimajući u obzir ovaj zahtev, važno je, **pre svega**, razjasniti zakonitosti na osnovu kojih se manifestuju svojstva brzine, vremena i prostora, karakter njihovog uticaja na načine vođenja borbenih dejstava u različitim situacijama. Posle takve analize mogu se izvlačiti određeni zaključci i davati praktične preporuke o najracionalnijem korišćenju ovih, u stvari, uzajamno povezanih faktora u interesu uspešne borbene aktivnosti trupa.

Brzina. U vojnoj nauci se pod brzinom — bitnom karakteristikom svakog kretanja — obično podrazumeva stepen brzine, intenzitet procesa, pojava, dejstava, izvršenog rada itd. Brzina je u stvari brzo savlađivanje ogromnih prostranstava, ekonomisanje vremenom i sposobnost da se neprijatelj preduhitri; to je ujedno i najbrži prelazak iz jednog u drugo borbena dejstvo. Brzina je, u krajnjoj liniji, jedan od glavnih uslova za postizanje iznenađenja, zadobijanje inicijative i nametanje svoje volje protivniku.

U svim značajnim ratnim pojavama, brzini pripada prvostepena uloga. Zbog toga se među suparničkim stranama oduvek i vodila uporna borba za superiornost u brzini koja nije prestajala ni u miru. Posle drugog

Posle serije članaka objavljenih pod opštim naslovom »Revolucionarne promene u vojnoj misli, njihov značaj i posledice«, »Krasnaja zvezda« — centralni organ Ministarstva odbrane SSSR-a — počela je da objavljuje novu seriju članaka, pod opštim naslovom »Vojno-naučna misao. Problemi. Istraživanja«, u kojima će biti govora o zakonitostima oružane borbe, njenim specifičnostima, karakteru, načinima i formama vođenja itd. Kao prvi iz te serije, članak general-majora I. Zavgalova govori o značaju brzine, vremena i prostora u savremenom ratu. Članak je objavljen u listu »Krasnaja zvezda« u nastavcima u brojevima od 23, 27. i 30. jula 1965. godine.

svetskog rata ona je dovela do naglog parasta brzina u vojnoj tehnici i dejstvima trupa. Neprekidno takmičenje u povećanju brzina prožima danas čitav sistem izgradnje i pripremu oružanih snaga najvećih armija u svetu.

Kada se govori o brzini u ratu, obično se misli na brzinu kretanja trupa na bojištu, brzinu leta aviona ili raketa u vazduhu, kretanje ratnih brodova na vodi ili pod vodom i na druge vidove mehaničkih brzina. *Brzina kretanja trupa, snaga i sredstava predstavlja spoljašnju i najizrazitiju manifestaciju faktora brzine.*

Može se navesti bezbroj primera iz istorije ratova koji pokazuju kakvu je ogromnu ulogu za uspeh borbenih dejstava igrala brzina kretanja trupa. Visok tempo nastupanja Crvene armije u mnogim operacijama velikog otadžbinskog rata bio je jedan od odlučujućih faktora za postizanje pobeđe nad nemačko-fašističkim osvajačima. Brzina dejstava omogućila je sovjetskim trupama da nanose iznenadne udare tamo gde ih protivnik nije očekivao.

Težnja za povećavanjem brzine kretanja trupa na bojištu ispoljavala je, a ispoljava i danas veliki uticaj na razvoj i izgradnju oružanih snaga. Nije slučajnost što se prišlo potpunoj motorizaciji i mehanizaciji savremenih armija i što je došlo do porasta brzine kretanja snaga i borbenih sredstava.

Donedavno je najveća brzina prilikom podvodnog kretanja dizel-električne podmornice iznosila 10 — 12 čvorova na čas. Prema podacima iz inostrane štampe, podvodna brzina atomskih podmornica dostiže danas 30 i više čvorova na čas. Gotovo ista situacija je i u avijaciji. Brzina savremenog bombardera dva i više puta premašuje brzinu bombardera iz drugog svetskog rata. Nije potrebno posebno isticati kakve su ogromne mogućnosti stvorene pojavom balističkih raketa. Premašujući brzinu zvuka za 15 — 20 puta, one su sposobne da za 25 — 30 minuta savladaju odstojanje od 8 do 9 hiljada kilometara. Da bi se snimila čitava zemljina površina, savremenom izviđačkom avionu trebalo bi oko 60 godina, dok Zemljin veštački satelit, sa odgovarajućom aparaturom, može to obaviti za nekoliko dana.

Moglo bi se navesti beskrajno mnogo primera naglog povećanja brzina u okviru vojne tehnike. To povećanje neposredno utiče ne samo na razvoj i izgradnju oružanih snaga, već i na načine izvođenja operacija i drugih borbenih dejstava. Povećanje pokretljivosti i manevarske sposobnosti na bojištu neizbežno je praćeno povećanjem tempa izvođenja borbenih dejstava, koji je sa svoje strane ubrzao promene situacije.

Sasvim je razumljivo da se prilikom govora o brzini odvijanja pojava rata ne treba ograničavati samo na mehaničku brzinu, jer se njome ne iscrpljuje čitav pojam brzine, već ona predstavlja samo jedan njen vid. Operacija, razna borbeni dejstva i druge pojave i procesi oružanih snaga imaju njima svojstvene forme kretanja, sa njima svojstvenim i za njih karakterističnim brzinama. Ponekad se one ne mogu međusobno meriti već često deluju zajedno, nalaze se u određenoj zavisnosti jedna od druge, čineći kompleks različitih vrsta brzina.

Osnovno merilo prilikom razmatranja razvoja i povećanja mnogih drugih brzina u ratu jeste brzina dejstva sredstava za uništavanje. Progresivni porast tempa kretanja trupa na bojištu ne može se jednostavno

objasniti željom, odnosno odlukom komandanta, već predstavlja objektivno zakoniti proces, uslovljen razvitkom oružja, povećanjem njegove razorne moći, a u skladu s tim i brzine dejstva. Ovo je, s druge strane, u potpunosti opredeljeno nivoom razvitka društvene proizvodnje.

Ako se baci pogled na istoriju ratova, videće se da su se u zavisnosti od kvantiteta i kvaliteta vojne tehnike i oružja menjali i načini vođenja borbenih dejstava, progresivno se povećavala njihova dinamičnost i brzina kretanja trupa, pojavljivala su se nova i brža transportna sredstva. Vatra pešadije i artiljerije, a kasnije i tenkova i avijacije, raščišćavala je put trupama i primoravala ih da povećavaju tempo nastupanja. Sa svoje strane, tempo nastupanja je podsticao ratnu tehniku da neprekidno povećava razornu moć oružja i brzinu njihovog stupanja u dejstvo.

U pojam brzine dejstva sredstava za uništavanje uključuje se ne samo proces rušenja ili uništavanja objekata protivnika, već i brzina pripreme oružja za dejstvo, brzina njegovog dejstva na cilj. Ukoliko su te brzine veće, ukoliko je oružje snažnije, utoliko ga je manje potrebno i utoliko će cilj biti brže neutralisan ili uništen. Dok je, na primer, u prošlom ratu gustina artiljerije u pripremi juriša obično dostizala 200 i više oruđa na kilometar fronta, a artiljerijske i avijacijske pripreme trajale oko 1,5—2 časa, u savremenim uslovima se samo jednim udarom raketno-nuklearnog oružja mogu trenutno uništiti razni ciljevi na velikoj površini.

Zahvaljujući tome, omogućeno je bar za izvesno vreme, raščišćavanje puta jedinicama koje nastupaju, kao i njihovo brzo napredovanje. Ujedno su stvoreni povoljni uslovi za izvršenje krupnih manevarskih dejstava radi izbijanja na bokove i u duboku pozadinu neprijateljevih snaga.

Takva dejstva se, po mišljenju autora ovog članka, razrađuju u obuci i na vežbama i uglavnom se uspešno obrađuju. Ali ima i neuspeha. Jednom prilikom, na primer, bataljon nije uspeo da iskoristi rezultate »nuklearnog udara«. To se dogodilo zbog toga što je komandant, naišavši na svom pravcu dejstva ispred zone razaranja na zaslon »protivnika«, doneo odluku za frontalni juriš. Na taj način se borba odužila i smanjio tempo napada.

Gubitak brzine u ovom slučaju objašnjava se time što komandant nije iskoristio visoku pokretljivost svojih jedinica, već se odlučio za frontalna dejstva. Iskustva sa vežbi pokazuju da slične greške prave i neke druge starešine. Oni, iz neobjašnjivih razloga, smatraju da se posle »nuklearne eksplozije« uspeh prvenstveno može postići pravolinijskim dejstvima koja, tobože, omogućavaju da se »protivniku« za kratko vreme nanese poraz. Ovakvim teorijama najčešće pribegavaju oni komandanti koji ne raspoložu dovoljnim podacima o »protivniku« i zemljištu.

U datom slučaju se zaboravlja da opasnost od nuklearnog udara primorava branioca da znatno dekoncentriše svoje snage i da time stvara praznine i međuprostore u njihovim borbenim porcima. Uklinjavajući se u njih napadač može postići veliku brzine prodiranja. I obratno, frontalna dejstva po preostalim ili ka mestima nuklearnog udara isturenim grupacijama protivnika mogu se odužiti i dovesti do smanjenja tempa nastupanja. Put koji izgleda najkraći može se pokazati kao najduži.

Udari nuklearnog oružja i visoki tempo nastupanja stavljaju takođe u pokret i odbranu, primoravajući branioca da široko manevruje snagama i sredstvima kako bi uspostavio stanje u rejonima podvrgnutim udarima

i brzo stvorio zaslone na pravcu nastupanja glavnih protivničkih grupacija. Znatno češće nego u ranijim ratovima, trupe u odbrani biće prinuđene da se povlače ili izlaze napred na nove linije, da na brzu ruku organizuju odbranu neposednutih međuprostora i otkrivenih bokova, stvorenih protivničkim nuklearnim udarima. U savremenim uslovima u odbrani će odlučujući značaj imati brzina pokreta trupa ka ugroženim pravcima, brzina organizovanja protivnapada i protivudara drugim ešelonima i rezervama.

Naročito veliki značaj imaće brzina koncentracije i dekoncentracije trupa, koje dobijaju svojevrсни vid manevra i postaju neodoljivi deo operacije i drugih borbenih dejstava. Dok se donedavno na nekim vežbama na dekoncentraciju snaga gledalo kao na »čisto formalni akt«, to se gledanje danas iz osnova promenilo, jer je sasvim očigledno da će od umešnosti i sposobnosti jedinica da brzo ostvaruju takav manevar često zavisiti uspeh borbenih dejstava.

Prema tome, primena velikih brzina prilikom kretanja trupa u savremenim uslovima predstavlja objektivno uslovljenu nužnost. Spora dejstva ne odgovaraju borbenim svojstvima savremenog oružja. Da bi trupe u nastupanju mogle s najvećim efektom da iskoriste rezultate nuklearnih udara, neophodno je maksimalno povećati brzinu njihovog kretanja i njihovu manevarsku sposobnost na bojištu. Ovaj zadatak se razrađuje u borbenoj obuci, a uzima se u obzir i pri izgradnji transportnih sredstava za armiju. Već danas se u svim savremenim armijama smatra da će vazdušni transport za kopnene snage biti isto tako običan vid transporta kao što su to i željeznički i automobilski.

Uticao brzine se, svakako, ne ograničava samo na oblast kretanja trupa i dejstvo sredstava za uništavanje, već, tako reći, prožima čitavu delatnost oružanih snaga. Može se, na primer, govoriti o brzini izgradnje i savlađivanja raznih vrsta prirodnih i veštačkih prepreka, o brzini snabdevanja trupa materijalno-tehničkim sredstvima, brzini sprovođenja mera prilikom komandovanja trupama itd. U svim tim oblastima vidljiva je zajednička tendencija neprekidnog povećanja brzina. Na toj osnovi se odvija proces izmena u načinima vođenja oružane borbe, u povećanju dinamičnosti borbenih dejstava — do koje dolazi usled brze i nagle promene situacije.

Pri svemu tome, uticaj situacije na vojne rukovodioce javlja se kao nešto spoljašnje, koje ne zavisi od volje i svesti ljudi, ali koje utiče na čitavu njihovu delatnost. Sa svoje strane, opet, odluke vojnih starešina, oživotvorene u borbenim dejstvima trupa menjaju situaciju. Radi se o međusobnom odnosu objektivnog i subjektivnog u oružanoj borbi. Izučavanje tog odnosa i predstavlja najvažniji sadržaj naučnog rukovođenja armijom.

Odlučujući uticaj brzine dejstva sredstava za uništavanje na razvoj i porast mnogih drugih brzina postavlja pred vojne rukovodioce zadatak temeljitog i svestranog izučavanja oružja i borbene tehnike, njihovog stalnog usavršavanja i umešne primene.

Zakoni oružane borbe manifestuju se isključivo kroz aktivnosti ljudi. Sami od sebe oni ne izazivaju pojedine događaje na bojištu, već samo stvaraju realne mogućnosti za takve pojave. Zadatak komandanta se sastoji u tome da pravilno odredi i otkrije te mogućnosti, a zatim da usmeri napore jedinica na njihovo realizovanje.

To važi i za brzine u vojnoj nauci, koje su se pri njihovom pravilnom i umešnom korišćenju uvek pretvarale u najvažniji faktor snage. U raznim

borbenim dejstvima i operacijama ne mora se uvek imati nadmoćnost u snagama nad protivnikom. Međutim, kada se ima nadmoćnost u pokretljivosti trupa, može se brzo izvršiti manevar i obezbediti pretežna nadmoćnost snaga tamo gde se izvršava glavni zadatak, odnosno postići uspeh.

Težnja za umešnim korišćenjem prednosti koje pružaju brzine ne treba da dovede do nerazumne žurbe. Sva komandantova dejstva moraju se zasnovati na svestranom sagledavanju situacije, na trezvenom proračunu i visokom majstorstvu. Izbor brzine mora uvek biti potpuno opravdan i zasnovati se na realnim mogućnostima trupa, koje se stvaraju još u miru. Danas se od komandnih kadrova i čitavog ličnog sastava armije i mornarice zahteva stalna briga o povećanju brzina, o brzom izvođenju postupaka i dejstava u svim oblastima njihove borbene delatnosti. Težnja ka primeni velikih brzina mora prožimati čitav sistem obuke i vaspitanja pripadnika armije.

Vreme. Ono kao nevidljivi dirigent stoji iza svake pojave armijskog života, iza svakog postupka komandanta i rukovodioca. U planovima štabova i delatnostima vojnih rukovodilaca vreme je oduvek igralo veoma važnu ulogu. Ta njegova uloga je mnogostruko porasla usled korenitih promena do kojih je došlo u oblasti vojne tehnike. Pojava raketno-nuklearnog oružja, potpuna motorizacija i mehanizacija armija, široka primena automatike i elektronike u vojsci — sve je to danas na nov način postavilo pitanje mobilnosti armija, operativnosti u radu komandanata i štabova i podiglo značaj faktora vreme.

Problem vremena u vojnoj nauci obuhvata široki krug pitanja. Naime, može se govoriti o njegovom korišćenju u ulozi faktora snage, o borbi za dobitak u vremenu, o izboru momenta za početak borbenih dejstava, o pravovremenim, zakasnelim i prevremenim dejstvima, o periodu traženja i praktičnoj proveri novih oblika organizacije armija, načina vođenja oružane borbe itd.

U ratu prednost ima ona strana koja najracionalnije koristi vreme koje joj stoji na raspolaganju za pripremu i organizovanje borbenih dejstava. Zadovoljavanje ovog uslova doprinosi jačanju trupa, jer njihove borbene mogućnosti ne zavise samo od kvantiteta i kvaliteta oružja, vojne tehnike i moralno-borbenih kvaliteta ljudi, već, u istoj meri, i od organizacije i spremnosti za borbena dejstva.

U prošlosti su zaraćene strane uvek težile da parališu snage i rezerve protivnika, da ga liše vremena potrebnog za razvoj i obezbeđenje borbene gotovosti trupa. Svaka strana je nastojala da se što brže pripremi za borbena dejstva, da u tom pogledu preduhitri neprijatelja i time ga postavi u nepovoljne uslove. Jedan od uzroka ovakvih uspeha kakve je, na primer, postigla nemačko-fašistička armija u početku drugog svetskog rata leži upravo u tome što je ona preduhitrila svoje protivnike u razvoju oružanih snaga, odnosno što je preduzela strategijsku inicijativu i što je mogla slobodno da manevruje trupama.

Težnja da se vreme iskoristi kao faktor snage često određuje i suštinu strategije jedne zemlje. »Strategija zamaranja, iscrpljivanja i iznuravanja snaga«, »strategija zadržavanja«, »strategija munjevitih dejstava« — svi ti nazivi govore sami za sebe. U osnovi svih tih strategija oslonac je vreme. U zavisnosti od toga određivani su i načini vođenja rata. Oni su bili ili pasivni, za koje je karakteristično iščekivanje, ili su se odlikovali visokom aktivnošću.

Ako je u prošlim ratovima faktor vreme igrao veoma važnu ulogu, njegov značaj u savremenom ratu još više se povećava. Značaj vremena koje danas stoji na raspolaganju pojedinoj zemlji za izgradnju odgovarajućeg vojnog potencijala, za njegovo stavljanje u pokret, može se meriti sa značajem naučno-tehničkih dostignuća i proizvodno-ekonomskih mogućnosti te zemlje.

U eventualnom ratu, ako ga imperijalisti otpočnu, »strategija iznuranja« će se jedva moći primeniti jer je preživela. Današnja sredstva oružane borbe zahtevaju izuzetno aktivna i odlučna dejstva. Svako zakašnjenje može samo izazvati suvišne žrtve i dovesti do slabljenja sopstvenih oružanih snaga. Kao podrška ovom tvrđenju može da posluži i sledeće poređenje dok je u periodu 1940—1945. godine anglo-američka avijacija, izvršivši ogroman broj avio-poletanja, uspela da baci na objekte u Nemačkoj i na zemlje koje je ona okupirala oko dva miliona tona bombi, danas je jedna raketa strategijske namene u stanju da na cilj dopremi nuklearno punjenje deset puta jače od ukupne snage eksploziva sadržanog u ona dva miliona tona bombi.

Ako se tim, tako reći, neograničenim razornim mogućnostima doda još i ogromna brzina raketa, onda postaje očigledno do čega bi dovelo i najmanje zakašnjenje u otpočinjanju borbenih dejstava. U doba kada dominira nadzvučna brzina, kada postoji stalna opasnost od iznenadnog nuklearnog udara agresora koji bi zahtevao hitna uzvratna dejstva, gotovost armije za izvršavanje borbenih zadataka meri se ne danima i časovima, već minutima, a ponekad čak i sekundama. Jedino ako se obezbedi takva gotovost, može se za onih 25 do 30 minuta, koliko je potrebno interkontinentalnoj raketi da savlada odstojanje od 8 do 9 hiljada kilometara, iskoristi moć oružja za uzvratni udarac.

Ovo nameće sledeći zaključak: *gledano sa vojnog aspekta, među suparničkim stranama se uvek vodi uporna borba za dobitak u vremenu*, da se protivnik preduhitri u pogledu razvoja i pripreme armije, u postizanju nadmoćnosti u snagama i sredstvima, u prvom redu nadmoćnosti na glavnim pravcima, u preticanju za prelazak u odlučna dejstva. Ta borba počinje još u miru. Imperijalističke države teže da tako organizuju ekonomiku da bi je bez posebne rekonstrukcije mogli prebaciti na ratni kolosek. Radi dobijanja u vremenu, one drže mnogomilionske armije u takvoj borbenoj gotovosti i sa takvim grupisanjem koje omogućava da odmah otpočnu ratna dejstva najvećih razmera, uz korišćenje svih savremenih sredstava razaranja.

U jednom od ranijih intervjuua, ministar odbrane SAD Robert Maknamara izjavio je predstavnicima štampe: »... mi danas imamo oko 2.700 bojevih glava, dok smo ih pre četiri godine imali svega 850. Na taj način mi sada imamo otprilike tri puta više bojevih glava nego onda. Čak ni to ne može biti pravo merilo narastanja našeg potencijala, s obzirom na to da se oko 800 ili 900 tih bojevih glava danas može dopremiti do cilja za pola časa, dok je pre četiri godine samo njihov veoma mali broj mogao biti dopremljen na cilj za manje od nekoliko časova«.

Autor članka smatra da je — bez obzira na apsolutnu tačnost ovih podataka — jedna druga stvar važna u toj izjavi. Naime, te cifre pokazuju kako se na vojnom planu vodi borba za dobitak u vremenu. Otpočeta još u miru, ta će se borba voditi i za vreme rata.

Dobitak u vremenu na bojištu postiže se čitavim kompleksom mera koje treba da obezbede i brzo prikupljanje i veliku brzinu pokreta trupa na velika odstojanja, brzo uvođenje u dejstvo oružja i dobro organizovano snabdevanje jedinica materijalnim sredstvima. Dobitak u vremenu se obezbeđuje ne samo borbenim dejstvima sračunatim na iznuravanje protivnika već i maksimalnim skraćivanjem vremena za izvršenje bilo koje mere i maksimalnim povećanjem brzine svih procesa. To je opet, sa druge strane, direktno zavisno od stepena obučenosti i uvežbanosti ličnog sastava.

Iskustvo pokazuje da se prilikom ocene nekog manevra uglavnom gleda na umešnost njegovog izvođenja i iskustvo (korist) koje on pruža, dok se na brzinu i preciznost, na to koliko vremena je utrošeno za taj manevar, ne obraća uvek dovoljno pažnje. To je, ističe autor članka, iz osnova nepravilno. Jer i najveštiji manevar može biti neuspešan ako se izvodi bez vođenja računa o vremenu. Može se doneti najpametnija odluka, predvideti najsmeliji taktički postupak, ali ako se to predviđeno bude izvršavalo sporo i ne vodi računa o protivnikovom protivdejstvu, onda je neuspeh gotovo neizbežan.

Neracionalno i neumesno trošenje vremena u ratu često dovodi do njegovog kasnijeg preteranog skraćivanja, žurbe i, u krajnjoj liniji do neuspeha predviđenih mera. *Gubitak vremena je isto tako opasan kao i nerazumno trošenje snage i sredstava, on slabi sopstvene snage i jača protivnikove.* Stoga je danas neophodno ocenjivati dejstva trupa, komandanata i štabova i sa gledišta njihovog utroška vremena na pripremu i organizovanje borbenih dejstava.

U vezi s tim, u toku oružane borbe izuzetno važan značaj dobija izbor momenta za početak dejstva. Bez preterivanja se može reći da u ratu od pravilnog izbora momenta otpočinjanja operacija i drugih borbenih dejstava umnogome zavisi uspeh u izvršavanju zadataka postavljenih trupama. Jedna je stvar, na primer, napadati protivnika kad se on razvio i učvrstio svoje borbene poretke, a druga kada on to još nije uspeo da uradi; kada je u njegovim redovima još uvek jak napadni elan ili kada je on već iskoristio sve svoje rezerve, odnosno kada je njegova borbena sposobnost znatno narušena. Ishod borbenih dejstava zavisi takođe i od toga da li su otpočeta kada su sopstvene trupe posedovale neophodnu snagu i sredstva ili kada su bile oslabljene prethodnim dugotrajnim borbama. Za otpočinjanje borbenih dejstava i za njihov kasniji razvoj veliki značaj ima i vođenje računa o godišnjem dobu, dobu dana i sl.

Naročito je važan izbor momenta za uvođenje u borbu drugih ešelona i rezervi. Njihovo prevremeno uvođenje nikada nije davalo pozitivne rezultate, a protivnik, raspolazući još uvek dovoljnim snagama, nanosio im je poraz i primoravao da prekinu aktivna dejstva. Do istih posledica dovodilo je i zakasnelo uvođenje u borbu drugih ešelona i rezervi. Neprijatelj je uspevao da se do toga vremena učvrsti ili privuče sveže snage i da organizuje protivdejstva.

Prema tome, *neposredno uz izbor momenta za otpočinjanje operacija i drugih borbenih dejstava mogu se postaviti i takvi faktori kao što su pravovremena, zakasnela i prevremena dejstva.*

U vezi sa izborom momenta za otpočinjanje dejstava treba još napomenuti da zakasnela i prevremena dejstva obično daju istima rascepan i neorganizovan karakter. Međutim, ovo se ne odnosi na rascepanost i

različnost dejstava po vremenu izvođenja. Dejstva koja se ne izvode istovremeno mogu biti uspešna ako su unapred planirana kao uzastopno nanošenje udara, kao određeni manevar čiji je cilj obmana protivnika, odnosno koja treba da ga prinudi da svoje snage utroši po delovima, van glavnog pravca. U periodu 1944—1945. godine, Crvena armija je izvela niz postupnih krupnih napadnih operacija, prenoseći udare sa jednog sektora ogromnog fronta na drugi. Protivnik se gubio u pretpostavkama o mestu i vremenu sledećeg udara, bio je prinuđen da rasipa svoje snage i rezerve i postavljao ih je po delovima pod udare sovjetskih snaga.

Vreme u ratu postavlja objektivni faktor situacije i njegova duboka povezanost sa događajima postoji nezavisno od svesti i volje ljudi. Međutim, čovek može spoznati tu povezanost i odrediti uticaj faktora vreme na tok i ishod borbenih dejstava, što u krajnjoj liniji omogućava da se taj faktor efikasno iskoristi.

Radi efikasnog korišćenja vremena komandant mora da zna da ga potčini sebi, tj. da odredi takav tok i redosled događaja da faktor vreme maksimalno doprinese postizanju pozitivnih rezultata kako bi se planirana dejstva izvršila u strogo utvrđenom roku. Svi komandni nivoi moraju vreme planirati tako da ga bude dovoljno za sve njihove potčinjene instance i za sve predviđene mere.

Stvarnost pokazuje da se taj zahtev ne poštuje uvek. Sa sigurnošću se može reći, ističe autor, da se preko 90 procenata svih grešaka vezanih za nepravilno korišćenje vremena objašnjava potcenjivanjem ili odsustvom studioznog, zaista naučnog proračuna svakog časa i svakog minuta. U ratu je svakako teško predvideti sve ono što može uticati na proračun vremena. Tu ima vanredno mnogo raznih slučajnosti. No u tome se i sastoji veština komandanta da na osnovu opštih zakonitosti predvidi moguće slučajne pojave. Za borbu sa slučajnostima *potrebno je imati rezervu vremena.*

Veština da se vreme realno proračuna ne postiže se odmah, već se stiče praksom. Pri tome je veoma važno gledati unapred i sagledati specifičnosti savremenog rata. Međutim, u mirnodopskoj obuci pojedini štabovi i komandanti još uvek troše veliki deo vremena na šablonosko i glomazno planiranje izvođenih vežbi i na razradu glomaznih dokumenata. To se radi na uštrb vremena neophodnog za neposrednu pripremu jedinica tako da su one prinuđene da nedovoljno pripremljene stupaju u dejstvo.

Raketno-nuklearni rat, u slučaju njegovog izbijanja, neće, po mišljenju autora tolerisati slične propuste. U prošlim ratovima naročito u njihovom početku, uvek je postojao *period istraživanja i praktične provere* novih formi organizacije sopstvene armije i načina vođenja borbenih dejstava. Tek pošto bi te forme i način bili provereni, dobijali su široku primenu. Računati na takav period u savremenim uslovima znači unapred sebe osuditi na usporena, neodlučna dejstva i mogući poraz.

Relativno spori razvoj događaja u prošlim ratovima omogućavao je komandantu da ispravlja greške do kojih je dolazio u toku borbenih dejstava. Danas će svaka jedinica vremena biti maksimalno zaštićena događajima od ogromnog operativnog, pa čak i strategijskog značaja, a sami događaji menjaće se kaleidoskopskom brzinom. U savremenom ratu, *neće biti vremena za ispravljanje učinjenih grešaka ili će ga biti suviše malo.*

Sve su to razlozi zbog kojih se danas ne sme računati približno, tj. meriti odoka. Najveći značaj sada dobijaju operativnost i stvaralački rad.

komandanata i štabova i njihova sposobnost da u kratkom roku upoznaju jedinice sa borbenim zadacima, kao i da se izbore za to da one djeluju tačno, organizovano i usklađeno. S obzirom na to da velike brzine i maksimalno skraćivanje vremena uslovljavaju veliko fizičko i duhovno naprezanje ljudi, još više raste značaj moralnog faktora. To obavezuje komandante i ostale strešine na još celishodniji vaspitni rad. To će omogućiti da se podigne borbena gotovost jedinica, da se ojača njihova borbena sposobnost, i, u krajnjoj liniji, da se dobije u vremenu. A dobiti u vremenu u savremenim uslovima znači, po mišljenju autora, umnogome unapred usloviti uspešno izvršavanje kako taktičkih tako i operativno-strategijskih zadataka.

Prostor: Kada se u okviru vojne nauke govori o prostoru, pod tim se, pre svega, podrazumevaju teritorije i akvatorije sa njihovim fizičko-geografskim, ekonomskim i političkim karakteristikama, teritorije i akvatorije koje se koriste kao ratna poprišta. To poprište interesuje vojnu nauku sa gledišta moguće primene na njemu ovih ili onih sredstava i načina oružane borbe.

U ratu se prostor ispoljava na različite načine. U jednom slučaju se javlja kao udaljenje ili kao rastojanje, u drugom — kao određena teritorija, kao zemljište i, na kraju, kao i jedno i drugo istovremeno. U bilo kojem slučaju, *prostor uvek utiče na način izvođenja borbenih dejstava. Generalštabovi, komandanti i komandiri moraju odmeravati mogućnosti i sposobnosti svojih snaga i sredstava u vezi sa prostornim obimom planiranih dejstava.* Trupe se suočavaju s neophodnošću da se prilagođavaju karakteru zemljišta, da vode računa o njegovim dobrim i lošim stranama i, zavisno od toga, da odabiraju načine izvođenja operacija i drugih borbenih dejstava.

Prostor kao dimenziju, kao odstojanje, neposredno opredeljuje udaljenost pojedinih protivničkih strana. U zavisnosti od toga određuje se dostiznost pojedinih objekata, verovatnoća njihovog uništavanja i utrošak snaga i sredstava neophodnih za postizanje uspeha.

U prošlim ratovima velike udaljenosti nisu dozvoljavale armijama da brzo postižu strategijske ciljeve. Za ovo je bilo neophodno rešiti niz intervalnih složenih zadataka vezanih za obavezno razbijanje neprijateljevih oružanih snaga i zauzimanje njegove teritorije. Velika udaljenja igrala su u određenim uslovima pozitivnu ulogu. Tako su, na primer, za hitlerovsku avijaciju u toku čitavog rata bili nedostižni tako važni ekonomski rejoni SSSR-a kao što su Ural, Sibir i Daleki istok.

U savremenim uslovima, pri postojanju nadzvučnih brzina i praktično neograničenog dometa raketa, izmenio se i raniji geografski pojam odstojanja. Sada se vreme za savlađivanje ogromnih prostranstava meri minutima, dok je za uništavanje dostupna praktično svaka tačka na Zemljinoj kugli. Odlučujući značaj nemaju odstojanja, već brzina i domet sredstava za uništavanje i njihova razorna moć.

No, i pored toga, stepen udaljenosti protivničkih strana jedne od druge ispoljiće bitan uticaj na oblike borbenih dejstava. Sasvim je očigledno da su jedne snage, sredstva i načini dejstva potrebni za udar po neprijatelju koji je udaljen na hiljade kilometara, a druge za udar po bližim (susednim)

rejonima. U ovom drugom slučaju lakše je vršiti izviđanje, a objekti protivnika mogu se uništiti operativno-taktičkim raketama i taktičkom avijacijom. Najzad, bliže rejone mogu brže zauzeti i kopnene snage.

Teža je stvar pri dejstvu na protivnika koji se nalazi na znatnoj udaljenosti. Velika odstojanja zahtevaju naročitu preciznost i sigurnost dopremanja sredstava uništenja na cilj. To se obezbeđuje visokim kvalitetom konstruktivnog rešenja, zatim izrade i upotrebe dirigovanih projektila i sredstava za dopremanje, kao i odličnom obučenosti ličnog sastava itd.

Međutim, i pri dejstvima na kontinentalnim vojištima ne sme se zanemariti faktor prostor. I ovde će udaljenost vojišta ispoljiti veliki uticaj na karakter borbenih dejstava. Visoka tehnička opremljenost, na primer, dozvoljava napadaču da brže savlađuje odstojanja, ali istovremeno ona zahteva i složenije i preciznije proračune, načine prebacivanja snaga, svestrano uzimanje u obzir fizičko-geografskih uslova vojišta. Ovde se prostor pojavljuje kao površina teritorije, kao konkretno zemljište.

Dok su dalekometnost i brzina leta raketa naglo smanjile odstojanja u smislu utroška vremena za njihovo savlađivanje, uništavajuća moć nuklearnog oružja je umnogome proširila sferu ubojnog dejstva i nametnula znatnu rastresitost trupa, borbenih sredstava i pozadinskih objekata. To znači da su vojišta postala pretesna da bi se na njima razvile onolike snage i onaj broj sredstava koji su primenjivani u prošlom ratu. Kao posledica svega toga *naglo je porastao značaj veličine državne teritorije, ratišta i rejonu izvođenja ratnih dejstava.*

Autor navodi da su sovjetski i inostrani stručnjaci izračunali da ako bi se, primera radi, uzela zemlja sa razvijenom industrijom i površinom od oko 300—500 hiljada kvadratnih kilometara i, u kratkom vremenskom razmaku, nad njenom teritorijom izvršila eksplozija nekih 100 nuklearnih punjenja jačine po 2 megatona, svi industrijski rejoni i administrativno-politički centri pretvorili bi se u ruševine.

Zanimljive su cifre, ističe autor, iznete u jednom zvaničnom dokumentu Kongresa SAD. U njemu se navodi sledeći podatak: ako bi se u početnom periodu rata najvažnijim centrima Sjedinjenih Američkih Država nanela 263 termonuklearna udara, svaki u jačini srednjeg trotilskog ekvivalenta, od oko 5 miliona tona, oni bi prouzrokovali rušenje oko 70 velikih gradova, 132 krupna vojna objekta i mnogih važnih industrijskih postrojenja.

Mogli bi se navesti i mnogi drugi podaci koji govore o porastu značaja veličine državne teritorije u savremenim uslovima. Otuda i *težnja za dekoncentracijom snaga i sredstava, industrijskih i vojnih objekata.* Govoreći o tome koliko su ranjive strategijske snage SAD, ministar odbrane Maknamara iznosi da je 60% raketa *Polaris* rastureno po moru i skriveno u njegovim dubinama (u podmornicama). Rakete *Minuteman* smeštene su u utvrđenim i takođe dekoncentrisanim podzemnim tunelima. »..... No, bombarderi su veoma osetljivi. Zbog toga predviđamo da će polovina naših bombardera biti uništena prvim talasom raketa, a moguće je da će ih biti uništeno i preko 50%.....«.

Iz ovoga se očigledno vidi koliki je značaj teritorije i veličine površine i njihov uticaj na vojnu izgradnju još u miru. Razumljivo je da se ovaj uticaj povećava u toku izvođenja borbenih dejstava.

Povećanje moći i dometa savremenog oružja daje osnove za tvrdnju da će se prostorni okviri ovih dejstava neizmerno proširiti. Već u samom

početku rata biće očigledno izbrisane granice između pozadine i fronta. Dejstvu raketno-nuklearnog oružja u većoj ili manjoj meri biće podvrgnuta čitava Zemljina kugla. Otuda i autorov zaključak da *savremeni rat prelazi okvire državnih granica zaraćenih strana i pretvara čitavu planetu u arenu budućih borbenih dejstava.*

Takav ogroman razmah rata neizbežno će izazvati naglo povećanje strategijskog i operativnog manevra snagama i sredstvima i skratiti vreme za njihovo izvršenje. Savremeni karakter borbenih dejstava često će zahtevati trenutne udare po protivniku u rejonu gde neće biti neophodnih rezervi i čije bi prebacivanje tamo, čak i vazдушnim putem, bilo skopčano s velikim teškoćama i utroškom vremena. U tom slučaju se raketno-nuklearno oružje pojavljuje kao najrealnija snaga. Manevrovanje njegovom razornom moći biće najčešće i najpogodnije.

To ne znači da klasične snage i sredstva neće naći svoju primenu u budućem ratu. I u savremenim uslovima uspeh na bojištu postiže se umešnim korišćenjem svih vidova oružanih snaga i svih rodova vojske. U vezi s tim, *u izvesnoj meri zadržavaju svoj značaj takve komponente prostornog faktora kao što su karakter zemljišta, razne prirodne prepreke i klimatski uslovi.*

Pri planiranju operacije i drugih borbenih dejstava uvek se mora uzimati u obzir i karakter zemljišta. Planine i pustinje, ravnice i brda, stepe i šume, reke i kanali — sve to primorava trupe da u svakom konkretnom slučaju primenjuju posebne oblike dejstava, zahteva unošenje ozbiljnih konstruktivnih izmena kod oružja i borbene tehnike, različite načine njihove upotrebe, a rađa i nove forme organizacije taktičkih i združenih jedinica.

To se isto može reći i za uticaj klimatskih uslova na borbena dejstva trupa, njihovu organizaciju i naoružanje. Jedinice pripremljene za dejstva u jednim rejonima nisu uvek pogodne za dejstva u drugim.

Prema tome, *faktor prostor ne treba razmatrati apstraktno, ne samo kao prostranstvo ili površinu teritorije vojišta, već i kao konkretno zemljište sa svim njemu svojstvenim specifičnostima.* Samo takva, jedino pravilna procena faktora prostor doprinosi postizanju uspeha. Međutim, u praksi borbene, operativne i taktičke obuke ne vodi se uvek računa o uticaju karaktera zemljišta i klimatskih uslova na dejstva trupa. U izvođenju vežbi, na primer, dozvoljava se viši tempo i veća brzina kretanja u planinama. Često se tenkovske jedinice primenjuju u složenijim zemljišnim uslovima nego motostreljačke. Sve se to negativno odražava na izvršavanje postavljenih zadataka jedinicama.

Prostor kao objektivni faktor situacije podjednako utiče na obe protivničke strane. On jača sopstvene i slabi protivničke snage i to ne sam po sebi, već u uslovima njegove pravilne procene i umešnog korišćenja. Osim toga, trupe se ne samo prilagođavaju zemljištu već ga i same podešavaju za uspešno izvršavanje borbenih zadataka. U odbrani one ojačavaju njegova zaštitna svojstva fortifikacijskim objektima, a u napadu slabe ili uklanjaju prirodne prepreke čime stvaraju pogodne uslove za izvršenje manevra.

Značaj prirodnih prepreka u savremenom ratu se, svakako, znatno izmenio. Raketno-nuklearno oružje je sposobno da za nekoliko minuta sa-

vlada bilo koje odstojanje, da vazдушnim putem i kroz kosmos preskoči bilo koju prirodnu barijeru. Odmah posle nuklearnog udara mogu se, radi eksploatacije njihovih rezultata, u kratkom roku prebaciti veliki vazdušni dasanti. No, sve ovo nikako ne znači da se prirodne prepreke mogu sasvim prenebreći.

Za komandante i štabove je *veoma važno da u svome radu vode računa i o protivrečnosti uticaja faktora prostor na borbena dejstva*. On može istovremeno doprinosti postizanju pobeđe i otežavati izvršenje postavljene zadatka. Tako u odbrani teško prolazni odseci zemljišta u celini povećavaju borbene mogućnosti jedinica koje se brane, a istovremeno znatno otežavaju manevar tim istim snagama i sredstvima, kao i izvođenje njihovog protivudara.

Ili još jedan primer. Povećani dometi i brzine dejstva savremenih sredstava za uništavanje skratili su vreme za savlađivanje velikih odstojanja, ali nisu olakšali, već otežali uslove kretanja trupa i izvršenje njihovog manevra, s obzirom na to da su sve vrste komunikacija jako osjetljive na dejstvo nuklearnog oružja.

Postoje i druge protivrečnosti s kojima će se jedinice sretati prilično često. Znači, mogućnosti faktora prostor treba razmatrati dijalektički, uzimajući u obzir njihove pozitivne i negativne strane.

Prema tome, faktor prostor, uprkos povećanih mogućnosti brzog savlađivanja velikih odstojanja od strane veoma brzih sredstava za uništavanje, ima i dalje važnih uloga u savremenom ratu. *On se u prvom redu mora uzimati u obzir radi obezbeđenja aktivnih i odlučnih ofanzivnih dejstava, dekoncentracije snaga, manevrovanja snagama i sredstvima i prilikom organizovanja normalnog rada pozadine*. Prostor treba koristiti ne kao poslednju rezervu snage radi zaustavljanja protivnika, već kao odskočnu dasku, kao startnu poziciju za nanošenje momentalnog uzvratnog udara po agresoru.

Na kraju članka autor podvlači da današnje povećanje brzina skraćuje vreme potrebno za savlađivanje prostranstava, smanjuje trajanje manevra i povećava mogućnosti iznenadnih udara. Na taj način, iako faktori brzina, vreme i prostor ne mogu ispoljiti odlučujući uticaj na ishod rata, od njih u velikoj meri zavise ne samo taktička dejstva jedinica već i strategijske koncepcije oružanih snaga. Svestrano sagledavanje i iskorišćavanje ovih faktora, uporedo sa drugim, moraju prožimati čitav sistem obuke trupa.

Sasvim je razumljivo da bez obzira na porast značaja ovih ili onih faktora u odnosu na tok i ishod rata, glavni i odlučujući među njima su bili i ostaju: politički, ekonomski i moralni faktori, stanje oružanih snaga zemlje, nivo razvoja borbene tehnike i oružja, kao i stepen obučenosti ličnog sastava.

N. D.

FRANCUSKI REVOLUCIONARNI I NAPOLEONOV RATVI

Izdanje Vojnoizdavačkog zavoda, vojne biblioteke »Naši pisci«, autor Petar Tomac, Beograd, 1965. godine. Knjiga ima 794 strane, 60 skica, spisak korišćenih izvora, registar ličnih i geografskih imena, cena 1.800 dinara.

Knjiga je podeljena na dva dela. Prvi sadrži sledeća poglavlja: Francuska revolucija, Rat 1792, Prva koalicija, Pohod na Egipat i Druga koalicija, a drugi deo: Konzulat i carstvo, Rat 1805, Rat 1806—1807 (s Pruskom i Rusijom), Rat na Pirinejskom poluostrvu 1807—1809, Rat sa Austrijom 1809, Rat u Španiji i Portugaliji 1809—1811, Pohod na Rusiju, Napoleonov slom i Napoleon kao vojskovođa.

Studija je u stvari produžetak autorovog ranijeg dela *Vojna istorija* koju je objavio Vojnoizdavački zavod 1959. godine, ali se po koncepciji znatno razlikuje od nje. Francuski revolucionarni i Napoleonovi ratovi obrađeni su ovde na osnovu raspoloživih, pretežno zapadnih izvora, u celini, u uzročnoj povezanosti, jer sami po sebi predstavljaju posebnu, vrlo značajnu etapu u razvoju vojne istorije. Doduše, revolucionarnim ratovima, počev od Linevilskog i Amjenskog mira, dato je više mesta nego Napoleonovim, jer se u njima pojavljuju novi oblici ratovanja koje je potrebno genetički pratiti. Operacije i bitke, na koje stavlja poseban naglasak, podređene su genezi ratne veštine. Kroz obradu autor je nastojao da pokaže kako se taktika i strategija logikom revolucije preobražavaju, pod stvaralačkim impulsom njenih rukovodilaca, kako ih dalje razvijaju vojni talenti izrasli odozdo, iskovani i prekaljeni u borbama, kao što su Žurđan, Oš, Moro i mnogi drugi, a naročito Napoleon Bonaparta. U ovoj studiji nisu istaknute samo uspešne Napoleonove operacije, kao 1796, 1805, već i one koje predstavljaju granicu njegovih materijalnih, političkih, moralnih i intelektualnih mogućnosti, kao 1808—1814. u Španiji i 1812. u Rusiji. Obrađene su gotovo sve operacije na kopnu, a na moru samo ono što je imalo uticaja na opšti tok rata, naročito pohod na Egipat i period koji je prethodio bici kod Trafalgara.

Nigde se tako jasno ne vidi iz čega rat proizilazi kao u vreme velikih društvenih preobražaja, kao što je bila francuska revolucija. Ona je, pored ostalog, revolucionisala osnove vojne organizacije. Prelaz sa antičke (rimske) ratne veštine na feudalnu trajao je veoma dugo, vekovima, a vatrenom oružju trebalo je puna dva veka da se afirmiše. Zbog toga je društvenim preobražajima u ovoj studiji posvećena veća pažnja u težnji da se prikažu komponente uspona i padova francuskih revolucionarnih armija, njihovi uspesi i porazi, odjek francuske revolucije i otpor naroda Napoleonovoj osvajačkoj politici.

Bez izučavanja francuskih revolucionarnih i Napoleonovih ratova skoro je nemoguće shvatiti razvoj vojne misli, jer je upravo na njihovim iskustvima bazirana sva teorija ratne veštine prošlog stoleća. Ti ratovi su

najviše doprineli da je iz fragmenata prethodne epohe izrađen povezan teorijski sistem. Konceptije, naročito strategijske, izvučene iz ratova koji su obrađeni u ovoj knjizi, bili su, opravdano ili ne, u osnovi ratnih i operacijskih planova ovog vrlo burnog veka vojne istorije, sve do prvog svetskog rata, negde čak i posle njega. Išlo se dotle da su iskustva ove epohe, upravo Napoleonova ratna veština, toliko teorijski apsolutizovana da su smatrana jedino ispravnim. Ljudi su smatrali da je oduvek samo tako trebalo ratovati i da tako treba činiti i ubuduće. Takvo idealističko shvatanje nije sasvim razbio ni prvi svetski rat. Pozicijsko ratovanje planirano u njemu tumačilo se kao izopačavanje ratne veštine, kao pomanjkanje dovoljno snažnog talenta, poput Napoleona, koji bi rat ponovo učinio pokretnim.

O francuskim revolucionarnim i Napoleonovim ratovima literatura je ogromna. Prilikom rada na ovoj knjizi autor je koristio zvanične izvore obeju strana koji se međusobno dopunjuju i koriguju. Ti podaci su proveravani u publikovanim izvorima i monografijama. Izvori i literatura dati su posebno po glavama, a dela koja su korištena za više poglavlja navedena su tamo gde su podaci iz njih najviše crpeni.

Ova knjiga, za kojom se odavno osećala potreba, značajan je prilog našoj istoriografiji jer uspešno popunjava jednu osetnu prazninu.

M. K.

Pukovnik Savo Čerečina: *Napad partizanskih jedinica na artiljeriju i rakete neprijatelja*

Pukovnik Ivan Franko: *Rad komandi i jedinica po izvršenom nuklearnom udaru*

Major Života Nikolić: *Višecevni bacači raketa*

Kapetan I kl. Milovan Zečević: *Sadržaj i metod rada komandira voda u vaspitanju vojnika*

Major Čedomir Živković: *Gađanje SPAA sa osmatranjem pomoću ogledala*

Kapetan I kl. Borivoje Glavašević: *Neka iskustva u zvukovnom izviđanju*

Kapetan I kl. Vlastimir Đorđević: *Obuka u gađanju puškom*

Potpukovnik Nail Redžić: *Neka pitanja iz rada dramskih sekcija*

Potpukovnik Milan Obradović: *Specijalne akcije na neprijateljske štabove i komande*

Duro Trtica: *Jedan dan u zasedi*

Pukovnik Franc Turner: *Čuvanje papirnih dokumenata*

Potpukovnik Radomir Petković: *Dokumenat o vremenu jedne slavne generacije*

Pored ovoga, *Vojni glasnik* u ovom broju donosi prikaze članaka iz inostranih vojnih časopisa, zatim taktičko-tehničke i druge novosti.

VOJNI GLASNIK 9/1965.

Pukovnik Milan Kosanović: *Inžinjerijsko obezbeđenje pb u odbrani*

Potpukovnik Abdurahman Hadžibegović: *Avijacija u podršci taktičkih jedinica KoV*

Pukovnik Joža Berginc: *O minobacačima i protivminobacačkoj borbi*

PAA
Potpukovnik Kamilo Brešan: *Protivvazдушna odbrana luka jedinicama lake*

General-major Milojica Pantelić: *Obučavanje starešina na zemljištu*

nika
Potpukovnik Nikola Stipaničev: *Metoda razgovora u političkoj nastavi vojnika*

Potpukovnik Mirko Vojvodić: *O vojnoj disciplini*

Prof. dr Miladin Gilić: *Ukazivanje prve pomoći u raznim situacijama*

Pored ovoga, *Vojni glasnik* u ovom broju donosi prikaze članaka iz inostranih vojnih časopisa, zatim taktičko-tehničke i druge novosti.

VAZDUHOPLOVNI GLASNIK 4/1965.

Admiral Mate Jerković: *Slobodno vrijeme i formiranje cjelovite ličnosti*

Kapetan I kl. Ljubomir Krstić: *Uvođenje vazduhoplovnih mehaničara u život i rad jedinice po završetku školovanja*

Potpukovnik Zoran Teodorović: *Komandovanje lovačkom avijacijom u sistemu PVO teritorije*

Dipl. inž. Milovan Čulafić: *Automatika prebacivanja sa gradske mreže za naizmjeničnu struju na agregat i obratno*

Kap. I kl. Ranko Marić: *Vizuelno izviđanje noću*

Poručnik Božo Reljan: *Uloga nastavnika letenja u procesu obuke i vaspitanja učenika — pilota*

Dr Stojan Cmelić: *Psihološka analiza vazduhoplovnih udesa*

Dr med., pukovnik Rađe Pođanin: *Preventivne, dijagnostičke i terapijske mogućnosti lekara na aerodromu*

Kap. I kl. Lazar Kavgić: *Organizacija vannastavnih aktivnosti vojnika*

Kap. I kl. Ivan Vraneša: *Telesno vaspitanje i fizička priprema padobranaca*

Pored ovoga, *Vazduhoplovni glasnik* u ovom broju donosi prikaze članaka iz inostranih vojnih časopisa, zatim vesti i novosti, kao i bibliografiju naših knjiga i časopisa.

MORNARIČKI GLASNIK 4/1965.

Kap. fregate Tihomir Vilović: *O sistemu rada i metodu rukovođenja*

Kap. fregate Zvonimir Oštrić: *Neki aspekti razvoja oružja i koncepcija upotrebe RM poslije II SR*

Kap. fregate Blažo Mićunović: *Korišćenje nastavnih sredstava u nastavi na brodovima*

Kap. b. broda Anđelko Kalpić: *Ratna mornarica SAD*

Major Ismet Imamović: *Probne vožnje, provera manevarskih i TT podataka na površinskim brodovima i podmornicama*

Josip Luetić: *Admiral Mato Đorđić — naš istaknuti pomorski vojskovođa u XIV stoleću*

Kap. I kl. Danilo Obradović, poručnici b. broda Tone Pogačar i Đorđe Roklić: *Jedno mišljenje o klasifikaciji — podeli torpeda*

Pored ovoga, *Mornarički glasnik* u ovom broju donosi i rubrike »Iz vojno-pomorske literature«, »Iz nauke i tehnike«, »Vesti i novosti«, kao i »Bibliografiju«.

VOJNOISTORIJSKI GLASNIK 2/1965.

Potpukovnik Mitar Đurišić: *Dejstva 3. udarne divizije NOVJ u sarajevskoj operaciji*

Major Uroš Kostić: *Borba za oslobođenje Gacke doline (aprila 1943.)*

Vukoman Džaković: *Boj u Šarancima 1862. godine*

Zoran Lakić: *Dr Dušan Živković, Boka Kotorska i Paštrovići u narodno-oslobodilačkoj borbi*

Potpukovnik Gorčin Raičević: *Pregled arhivskih fondova nemačkih jedinica u Arhivu Vojnoistorijskog instituta (II deo)*

Pored ovoga, *Vojnoistorijski glasnik* u ovom broju donosi i bibliografiju jugoslovenske istoriografije 1956—1959., članci, kao i bibliografiju strane istoriografije o drugom svetskom ratu.

VOJNOISTORIJSKI GLASNIK 3/1965.

General-major Mesud Hotić: *Jugoslavija u drugom svetskom ratu. (Referat na naučnoj konferenciji održanoj u Moskvi aprila 1965. godine, povodom 20-godišnjice pobeđe nad fašističkom Nemačkom)*

Pero Morača: *O nekim rezultatima i problemima obrade istorije socijalističke revolucije u Jugoslaviji. (Referat na naučnoj konferenciji održanoj u Moskvi aprila 1965. godine, povodom 20-godišnjice pobeđe nad fašističkom Nemačkom)*

Pukovnik Vlado Strugar: *Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije. (Referat na naučnoj konferenciji održanoj u Moskvi aprila 1965. godine, povodom 20-godišnjice pobeđe nad fašističkom Nemačkom)*

Pero Morača: *Jugoslovenska istoriografija oslobodilačkog rata i revolucije 1941—1945. godine. (Referat na naučnoj konferenciji održanoj u Moskvi aprila 1965. godine, povodom 20-godišnjice pobeđe nad fašističkom Nemačkom)*

Dr Josip Mirnić: *Žarko Atanacković, Okupacija Vojvodine i stanje posle okupacije*

Dr Tomica Nikčević: *Bibliografija izdanja u narodnooslobodilačkom ratu 1941—1945.*

Potpukovnik Gorčin Raičević: *Pregled arhivskih fondova nemačkih jedinica u Arhivu Vojnoistorijskog instituta*

Pored ovoga, *Vojnoistorijski glasnik* u ovom broju donosi i bibliografiju jugoslovenske istoriografije 1956—1959., članci, kao i bibliografiju strane istoriografije o drugom svetskom ratu.

VOJNOISTORIJSKI GLASNIK 4/1965.

Potpukovnik Gojko Miljanić: *Odluka Vrhovnog štaba i pripreme za pohod grupe brigada u Bosansku krajinu juna 1942. godine*

Slavko Odić: *Njemačke pripreme na Balkanu pred kapitulaciju Italije*

Potpukovnik Boro Mitrovski: *Stvaranje i odbrana slobodne teritorije u zapadnoj Makedoniji u drugoj polovini 1943. godine*

Potpukovnik Petar Višnjić: *Razbijanje partizanskih odreda kod Valjeva početkom 1942. godine*

Dr Gavro Škrivanić: *Način ratovanja u srednjevekovnoj Srbiji i Bosni*

Pukovnik Vlado Strugar: *Dr Đorđe Kosanović, Ekonomskopolitička djelatnost narodne vlasti u toku NOB-a*

Potpukovnik Gorčin Raičević: *Dokumenta četnika D. M. o saradnji sa okupacionim i kvistlinškim snagama*

Pored ovoga, *Vojnoistorijski glasnik* u ovom broju donosi i bibliografiju jugoslovenske istoriografije 1960—1964., knjige, kao i bibliografiju strane istoriografije o drugom svetskom ratu.

VOJNOSANITETSKI PREGLED 6/1965.

Pukovnik prof. dr Ljubomir Vukšić, pukovnik docent dr Bogoljub Arsić i general-major prof. dr Marjan Morelj: *Razvoj vojnoepidemiološke doktrine o dizenteriji u JNA*

General-major prof. dr Marjan Morelj, dr Dragana Anđelković i puk. prof. dr Ljubomir Vukšić: *Neke epidemiološke osobine dijarejalnih oboljenja u Jugoslaviji*

Pukovnik dr David Mel i zdravstveni tehničar Nikola Stanković: *Ispitivanje loza šigele fleksner zavisnih od streptomicina i namenjenih za oralnu vakcinaciju protiv dizenterije*

Pukovnik docent dr Bogoljub Arsić, pukovnik dr David Mel, kapetan dr Miroslav Radovanović, potpukovnik dr Božidar Nikolić, potpukovnik dr Angel Zisovski, kap. I kl. dr Borivoje Sokolovski, major dr Dušan Đorđević, viši zdravstveni tehničar Nikola Stanković, kap. I kl. Borislav Manojlović i kap. dr Puniša Mijušković: *Lečenje dizenterije raznim dozama teramicina*

Pukovnik docent dr Bogoljub Arsić, potpukovnik dr Angel Zisovski, kap. I kl. Puniša Mijušković, kap. dr Miroslav Radovanović, potpukovnik dr Božidar Nikolić, kap. I kl. dr Borislav Sokolovski, major dr Dušan Đorđević, pukovnik dr David Mel, kap. dr Božidar Joković i kap. dr Milan Milutinović: *Klinička slika akutne bacilarne dizenterije u vojnika JNA*

Pukovnik docent dr Bogoljub Arsić, potpukovnik dr Josip Berden, kap. dr Aleksandar Čirić, potpukovnik dr Franja Maričić, pukovnik dr Stojan Pagon, potpukovnik dr Radoslava Popović i kap. I kl. Borivoje Sokolovski: *Šigele u JNA 1950—1962. godine*

Major dr Dušan Đorđević, kap. I kl. dr Borivoje Sokolovski i kap. dr Tomislav Miladinović: *Hidrične epidemije dizenterije u garnizonu N u toku 1962—1964. godine*

Pukovnik dr Danilo Šimić i potpukovnik dr Božirad Nikolić: *Epidemija alimentarne toksi-infekcije prouzrokovana šigelom sone*

Pored ovoga, *Vojnosanitetski pregled* u ovom broju donosi i rubriku »Referati«.

General-major prof. dr Isidor Papo i pukovnik dr Stanislav Piščević: *Di-vertikuli jednjaka*

J. Stajić, A. Milovanović, D. Stojanović i Z. Ralević: *Dekontaminacija kože ogleđnih životinja kontaminirane radionuklidima iz kompleksa fisionih produkata*

Pukovnik dr Marjan Bervar: *Postoperativna dehiscencija trbušne rane i njeno sprečavanje*

Kap. I kl. dr Vasilije Lazić i major dr Milosav Starčević: *Naša iskustva u lečenju perleša (angulus infectiosus)*

Major dr Anka Turk — Drobnjaković: *Neka iskustva u laboratorijskoj dijagnostici mikoplazma pneumonije (Eaton), uzročnika primarne atipične pneumonije*

Pukovnik prof. dr Alfred Štajner i potpukovnik dr Antonije Škokljević: *Lečenje konkvasantnih povreda područja vilica i lica kod priliva većeg broja povredjenih*

Docent dr Cvetko Rakić i asistent dr Ljubiša Janković: *Supkutane rupture Ahilove tetive*

Pukovnik dr Marjan Južnić: *Upotreba antibiotika u pojedinim oblastima hirurgije*

Pukovnik docent dr Gojko Kapor: *O nekim osobenostima psihoterapije u ratu*

Kap. I kl. mr ph. Radomir Popović i major mr ph. Miodrag Dinić: *Pregled fizičko-hemijskih metoda za određivanje vitamina B-1 u farmaceutskim preparatima*

Kap. I kl. mr ph. Radisav Despotović i potpukovnik mr ph. Miodrag Dinić: *Osvrt na stabilnost adrenalina i metode njegovog određivanja u prisustvu produkata degradacije*

Potpukovnik dr Živorad Zajić: *Traumatsko iščašenje patele*

Pored ovoga, *Vojnosanitetski pregled* u ovom broju donosi i sledeće rubrike: »Kongresi i konferencije«, »Izveštaji s puta«, »Prikazi knjiga« i »Referati«.

VOJNOTEHNIČKI GLASNIK 8/1965.

Kap. Boriša Janković: *Način obavljanja povremenih tehničkih pregleda i zaštita uskladištene inženjerske opreme i naoružanja*

Kap. I kl. Vladimir Udovičić: *Konzervacija tehničkih materijalnih sredstava*
Potpukovnik Dimitrije Đorđević, dipl. inž.: *Tehnički činioci koji imaju važnu ulogu u procesu ometanja bliskih veza*

Kap. I kl. Milorad Belačević, dipl. inž.: *Jednofazni selsini u transformatorskom režimu rada*

Pored ovoga, *Vojnotehnički glasnik* u ovom broju donosi prikaze iz inostranih knjiga, naučne i tehničke novosti i zanimljivosti iz inostranih časopisa, kao i bibliografiju.

VOJNOTEHNIČKI GLASNIK 9/1965.

Pukovnik Ilija Jovanović, dipl. inž.: *Principi podmazivanja*

Potpukovnik Ivan Ljubanović i kap. I kl. Vićentije Kaplarević, dipl. inž.: *Mogućnosti i rentabilnost primene bešavnih cevi za montažne konstrukcije*

Kapetan Radovan Ilić, dipl. inž.: *Izvidanje radiološki kontaminiranog zemljišta iz vazduha*

Potpukovnik Milan Zrač: *Održavanje i opravka sredstava veze i elektronskih sredstava u trupi (II stepen)*

Major Franjo Šimac: *Televizijske antene*

Svečanost u Tehničkom školskom centru

Pored ovoga, *Vojnotehnički glasnik* u ovom broju donosi prikaze iz inostranih knjiga, naučne i tehničke novosti i zanimljivosti iz inostranih časopisa, kao i bibliografiju.

Pukovnik Milutin Stefanović: *Visinska tačnost topografskih karata*
Radovan Antanasijević, dipl. fizikohemičar: *Nuklearne emulzije kao detektori radioaktivnog zračenja*

Kap. I kl. Milorad Belačević, dipl. inž.: *Selsinski razlagač*
Zoran Milijić, dipl. inž.: *Slabljenje i merenje slabljenja u žičnim telekomunikacijama*

Poruč. Anton Bratuž, dipl. inž.: *Habanje motora sa unutrašnjim sagorevanjem na niskim temperaturama*

Major Josip Škala: *Opravka papuča kočnica u trupnim radionicama*

Kap. Vukašin Jekić: *Izolujući zaštitni aparat — dreger*

Vojnik Petar Granić: *Zamena baterija u radio-uređaju RB vibratorskim pretvaračem PVI*

Kap. I kl. Dragoslav Stefanović, dipl. inž.: *Šperploča kao građevinska oplata*

Pored ovoga, *Vojnotehnički glasnik* u ovom broju donosi naučne i tehničke novosti i zanimljivosti iz inostranih časopisa, kao i bibliografiju.

VOJNOEKONOMSKI PREGLED 4/1965.

Vojni službenik II kl. Borislav Milić: *Opšta problematika ugovaranja i praksa JNA*

Vojni službenik II kl. Borislav Milić i potpukovnici: Branislav Vukadinović i Dimitrije Kenkovski: *Elementi ugovora i sastavljanje ugovornih odredaba*
Potpukovnik Branislav Vukadinović: *Izмене i raskid ugovora uopšte i usled promenjenih okolnosti*

Potpukovnik Dimitrije Kenkovski: *O izvršenju ugovora*

Pukovnik Rastko Vasić i potpukovnici Koriolan Ankucić, Mitar Adamović i Rade Njegovan: *Neki specifični ugovori u praksi JNA*

Pored ovoga, *Vojnoekonomski pregled* u ovom broju donosi prikaze iz inostranih publikacija i vojnih časopisa, zatim ekonomske, naučne i tehničke novosti i zanimljivosti, kao i bibliografiju.